

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**HERODOTOS İLE HIPPOKRATES'TE
HISTORIA (ARAŞTIRMA) SORUNU**

EYÜP ÇORAKLI

2502080309

(İ.Ü. BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ, PROJE NO: 7522)

**TEZ DANIŞMANI:
PROF. DR. Ş. TEOMAN DURALI**

İSTANBUL 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Eyüp ÇORAKLI Numarası : 2502080309
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : FELSEFE ANABİLİM DALI Danışmanı : Prof. Dr. Ş. Teoman DURALI
Tez Savunma Tarihi : 19.04.2016 Saati : 14.30
Tez Başlığı : “ Herodotos İle Hippokrates’te Historia (Araştırma) Sorunu ”

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisanüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~LA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. Ş. TEOMAN DURALI		Kabul
2- PROF. DR. CENGİZ ÇAKMAK		Kabul
3- PROF. DR. ÇİĞDEM DÜRÜŞKEN		Kabul
4- PROF. DR. İHSAN FAZLIOĞLU		Kabul.
5- DOÇ. DR. OKTAY TAFTALI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. UĞUR EKREN		
2- DOÇ. DR. ÖZKAN GÖZEL		

ÖZ
HERODOTOS İLE HIPPOKRATES'TE
HISTORIA (ARAŞTIRMA) SORUNU
EYÜP ÇORAKLI

Bu çalışmanın gâyesi, tarihte ilk defa Aristoteles tarafından tutarlı bir bütünlük hâlinde tesis edilen **felsefe-bilim** binasının temellerine ışık tutmak; dolayısıyla biri tarihin babası diğeryse hekimliğin atası addedilen Herodotos ile Hippokrates'in araştırma (**historia**) anlayış ile yöntemlerini mercek altına alarak, tarihe mâlolmuş mezkur iki şahsiyetin **felsefe-bilimin** gelişim sürecinde ne derece önemli bir yere sâhib olduğunu gözler önüne sermektir. Bu çerçevede ilkin en erken edebî kayıtlara dek inilerek Yunan kültüründe araştırma kavramının gerek edebî, gerek toplumsal gerekse kültürel arkaplanı irdelenmekte; böylelikle aktarmalara dayalı mitolojik kavrayıştan gözlem ile tecrübeye dayalı bilgi anlayışına uzanan süreç kaba hatlarıyla aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Ardından yalnızca gözlem ile tecrübe alanıyla sınırlı olayları kendine konu edinen Herodotos'un **Araştırmalar**'ına yoğunlaşarak belli başlı örnekler ışığında bahse konu eserde karşımıza çıkan araştırma anlayış ile yöntemi tartışmaya açılmaktadır. Nihâyet kendisine atfedilen zengin külliyât içinde yer alan **Kutsal Hastalık, İnsan Doğası** ile **Kadîm Hekimlik Anlayışı** başlıklı üç metinden hareketle Hippokrates'in hekimliği geleneksel büyücü/şifâcı yaklaşımların tesirinden sıyrıp bâtil inançlardan arındırarak akla dayalı bir sanata (**tekhnē**) dönüştürme, bunun da ötesinde git gide felsefî temeller üstüne inşâ etme gayreti üzerinde durulmakta; son olarak da hekimliğin genelgeçer varsayımlardan hareket eden filosofların etkisinden kurtulup salt gözlem ile tecrübe verilerine dayalı bir araştırma alanı olma serüveninden bahsedilmektedir. Aristoteles'te baş gösteren **felsefe-bilim** anlayışına yükselen basamaklar da böylece aşikâr kılınmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Herodotos, Hippokrates, historia, araştırma, yöntem

ABSTRACT
THE PROBLEM OF HISTORIA (INQUIRY)
IN HERODOTUS AND HIPPOCRATES
EYÜP ÇORAKLI

The main purpose of this study is to shed light on the foundations of **philosophy-science** established by Aristotle as a consistent unity for the first time in history, thereby putting the understanding and the method of inquiry (**historia**) of Herodotus and Hippocrates under the scope, the former esteemed as father of history and the latter as of medicine, and to reveal the importance of these two historical figures in the process of development of **philosophy-science**. In this context, at first literary, social and cultural background of the concept of inquiry in Greek culture is examined by digging out the earliest literary records; thus the process which extends from mythological conception based on narration to the understanding of knowledge based on observation and experience with its main lines is crystalised. Then the study focuses on Herodotus' **Histories** which mentions phenomena merely restricted with the areas of observation and experience, and discusses the understanding and method of inquiry appeared in this work in the light of certain selected instances. Finally, considering the texts which are entitled as **The Sacred Disease**, **The Nature of Man** and **Ancient Medicine**, all of them in the rich corpus ascribed to Hippocrates, the emphasis is given to the efforts of Hippocrates' rendering medicine as a rational art (**tekhnē**) and gradually building this art upon the fundamentals of philosophy, cutting it free from the effect of traditional magical/religious approaches and purifying it from superstitions; at last the study refers to the exploits of medicine in becoming an area of inquiry based on pure observation and experience by freeing itself from the effects of also philosophers who rested upon common hypotheses. In this way the steps ascending to the understanding of **philosophy-science** arose in Aristotle have been revealed.

Keywords: Herodotus, Hippocrates, historia, inquiry, method

ÖNSÖZ

Historia (araştırma), felsefe-bilime giden yolun temel taşlarının döşendiği MÖ 6. ile 5. yüzyıllarda zuhur edip neşvünemâ bulduğuna tanık olduğumuz akılcı İyonya aydınlanmasını simgeleyen, dahası Yunan kültüründe başından itibaren bilgi ile bilgilenmeye duyulan doyumsuz merâkın ifâdesi addedilen yegâne kavramdır. Bu son derece kuşatıcı, demekki insanın en temel hissiyatından yola çıkan, üstelik hasrı altında nice manâ barındıran, öyleki bütün bir kültürü kendisiyle açıklayabileceğimiz denli kapsayıcı kavramı konu edinip tartışmaya açan bu çalışmanın amacı da, tarihin babası Herodotos ile hekimliğin atası Hippokrates’i kendine basamak kılarak, başka deyişle Yunan kültürünü şahlandıran İyonya aydınlanmasını özümsemiş mezkur iki şahsiyetin tarih ile hekimlik gibi birbirinden büsbütün farklı iki ayrı alanı ilgilendiren araştırma anlayış ile yöntemini felsefe-bilim bağlamında birincil kaynaklar ışığında irdeleyip çözümleyerek, ilk defa Yunan diyârında Aristoteles eliyle tesis edilip tarihe damgasını vuran felsefe-bilim anlayışının doğup büyüme serüvenini ana hatlarıyla teşrih ederek gözler önüne sermektir.

Böylesine netâmeli bir konuya el atma cüretinde bulunan elinizdeki mütevâzi tezin danışmanlığını üstlenme nezâketini göstererek filolojik hassasiyetiyle metinler arasında kaybolmaya teşne bir zihne büyük sabırla, hattâ özveriyle felsefî bir bakış açısı aşıl原因, böylelikle esâsında birbirini besleyip zenginleştiren Felsefe ile Klasik Filoloji alanlarının buluşup berâber iş gördüğü bir çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan değerli hocam Sn. Prof. Dr. Ş. Teoman DURALI’ya; yine her zaman olduğu gibi bu süreçte de manevî anlamda desteğini üzerimden eksik etmeyerek buhranlı ânlarımda yolumu aydınlatan değerli hocam Sn. Prof. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN’e; nihâyet çalışmalarına getirdiği titiz eleştirilerin yanısıra yol gösterici tavırlarıyla her dâim ufkumu açıp aklımı bileyen değerli hocam Sn. Prof. Dr. Cengiz ÇAKMAK’a bilhassa teşekkürlerimi sunmayı gönül borcu bilirim.

Ayrıca başta Sn. Prof. Dr. A. Vedat ÇELGİN, Sn. Prof. Dr. Güler ÇELGİN ile Sn. Prof. Dr. Bedia DEMİRİŞ olmak üzere bunca yıllık tahsil hayatım boyunca

üzerimde hatırı sayılır emekleri, ödenmez hakları bulunan değerli hocalarıma; farklı bakış açılarıyla hâlihazırdaki çalışmamı zenginleştiren, çalışmalarımın sıkıntılarını paylaşmaktan asla çekinmeyen vefâkâr dostlarım, değerli meslektaşlarım Yard. Doç. Dr. Ekin ÖYKEN ile Araş. Gör. Oğuz YARLIGAŞ'a, ayrıca Araş. Gör. Dr. Pelin ERÇELİK ile Araş. Gör. Dr. Bengü CENNET'e; hemdert olup bu çalışmanın külfetini katlanılır kılan ailemin yanısıra gönülden desteğini eksik etmeyen adını anamadığım daha nice dostuma; son olarak çalışmamı maddî anlamda destekleyip bu süreçte ihtiyâç duyduğum her türlü araç gereç ile malzemeyi cömertçe sağlayan **İ.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi**'ne (**BAP**) de içten teşekkürlerimi sunarım.

Eyüp ÇORAKLI
İstanbul, 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. Eskiçağ Kaynaklarına İlişkin Kısaltmalar.....	ix
2. Süreli Yayınlarla İlişkin Kısaltmalar.....	xii
3. Sözlük, Ansiklopedi ile Edisyonlara İlişkin Kısaltmalar.....	xii
4. Teknik Kısaltmalar.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. <i>HISTORIA</i> : ARAŞTIRMA FİKRİNİN TEZÂHÜRÜ.....	7
1.1. İşitme ile Görme yahut Doğrudan Bilgi ile Dolaylı Bilgi.....	7
1.2. Görme ile Bilme.....	14
1.3. Ufkun Ötesine Bakış.....	23
1.4. Eleştirel Yaklaşımlar.....	29
1.5. Sonuç.....	33
2. HERODOTOS'TA <i>HISTORIA</i> (ARAŞTIRMA) SORUNU.....	34
2.1. Herodotos'un Araştırmalarının Mahiyeti.....	34
2.2. Herodotos'ta Araştırma Yöntemi.....	40
2.3. Herodotos'un Araştırma Yöntemine İlişkin Çözümlenmeler.....	53
2.3.1. Arion Hikâyesi.....	53
2.3.2. Nil Neden Taşar?.....	60
2.3.3. Kayıp Kâse.....	66

2.4. Sonuç.....	67
3. HIPPOKRATES'TE <i>HISTORIA</i> (ARAŞTIRMA) SORUNU	70
3.1. Aklîleştirme Çabası.....	73
3.2. Hekimliğin Felsefe-Bilim Temelleri Üstüne İnşâsı	89
3.3. Hippokrates'te Araştırma Yöntemi.....	96
3.4. Sonuç.....	104
GENEL DEĞERLENDİRME İLE SONUÇ	106
KAYNAKÇA	112
EK 1: TEMEL KAVRAMLAR.....	125
EK 2: ZAMAN ÇİZELGESİ.....	137
ÖZGEÇMİŞ.....	140

KISALTMALAR LİSTESİ

1. Eskiçağ Kaynaklarına İlişkin Kısaltmalar

A.	Aiskhylos		
	Eu.	Eumenides	
Acus.	Akousilaos		
Alkmaion	Alkmaion		
Anaxag.	Anaksagoras		
Anaximand.	Anaksimandros		
Anaximen.	Anaksimenes		
Ar.	Aristophanes		
	Nu.	Nubes	
Arist.	Aristoteles		
	APr.	Analytica Priora	
	HA	Historia Animalium	
	EN	Ethica Nicomachea	
	Metaph.	Metaphysica	
	PA	De Partibus Animalium	
	Pol.	Politica	
	Protr.	Protrepticus	
	Resp.	De Respiratione	
B.	Bakkhylides		
	Ep.	Epinikia	
Cels.	Celsus		
	Med.	De Medicina	
Cic.	Cicero		
	Leg.	De Legibus	
Clem. Al.	İskenderiyeli Klemens		
	Strom.	Stromateis	
Democr.	Demokritos		

Diog. Apoll.	Apollonialı Diogenes
D.L.	Diogenes Laertios
D.S.	Diodorus Siculus
E.	Euripides
	Hel. Helena
	Ion Ion
	Or. Orestes
	Tr. Troades
Emp.	Empedokles
Hdt.	Herodotos
Hecat.	Hekataios
Heraclit.	Herakleitos
Hermesian.	Hermesianaks
Hes.	Hesiodos
	Op. Opera et Dies
	Th. Theogonia
Hippon	Hippon
Hp.	Hippokrates
	Aff. De Affectionibus
	Aph. Aphorismi
	Aër. De Aëre Aquis Locis
	Ep. Epistulae
	Genit. De Genitura
	Iusi. Iusiurandum
	Morb. De Morbis
	Morb.Sacr. De Morbo Sacro
	Nat.Hom. De Natura Hominis
	VM De Vetere Medicina
Hom.	Homeros
	Il. Ilias
	Od. Odyssea
	h.Hom. Hymni Homerici

Iambl.	Iamblikhos	
	VP	De Vita Pythagorica
Isoc.	Isokrates	
Leucipp.	Leukippos	
Luc.	Lukianos	
	Herod.	Herodotus
Parm.	Parmenides	
Pl.	Platon	
	Ap.	Apologia
	Cra.	Cratylus
	Phd.	Phaedo
	Phdr.	Phaedrus
	Prt.	Protagoras
	Smp.	Symposium
	Tht.	Theaetetus
Plin.	Plinius	
	HN	Historia Naturalis
Plu.	Ploutarkhos	
	Cic.	Cicero
	Pomp.	Pompeius
	Thes.	Theseus
S.	Sophokles	
	El.	Electra
	OT	Oedipus Tyrannus
	Ph.	Philoctetes
Sen.	Seneca	
	QN	Quaestiones Naturales
Sor.	Soranos	
	V.Hp.	Vita Hippocratis
Suid.	Suidas	
Th.	Thoukydides	
Thal.	Thales	

Xenoph. Ksenophanes

2. Süreli Yayınlarla İlişkin Kısaltmalar

A&S	Arkeoloji ve Sanat (Journal of Archaeology and Art)
AA	Anadolu Araştırmaları
AJPh	American Journal of Philology
Antichthon	Antichthon: Journal of the Australian Society for Classical Studies
Apeiron	Apeiron: A Journal for Ancient Philosophy and Science
Glotta	Glotta: Zeitschrift für Griechische und Lateinische Sprache
H&T	History and Theory: Studies in the Philosophy of History
HSPh	Harvard Studies in Classical Philology
JHM	Journal of the History of Medicine and Allied Sciences
JHS	The Journal of Hellenic Studies
Kutadgubilig	Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi
PhilosQ	The Philosophical Quarterly
TAPhA	Transactions and Proceedings of the American Philological Association

3. Sözlük, Ansiklopedi ile Edisyonlara İlişkin Kısaltmalar

DK	Diels-Kranz
LSJ	Liddell-Scott-Jones
DGE	Diccionario Griego-Español
OCD	Oxford Classical Dictionary
OLD	Oxford Latin Dictionary
OED	Oxford English Dictionary

4. Teknik Kısaltmalar

bkz.	bakınız
bkz. aş.	aşağıya bakınız
bkz. yuk.	yukarıya bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren
der.	derleyen
ed.	editör/yayıma hazırlayan
fr.	fragman
i.e.	id est
k.g.	karşı görüş
karş.	karşılaştırınız
ktl.	ve devamı
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
n.	not
örn.	örneğin
özl.	özellikle
s.	sayfa
s.v.	sub verbo
sc.	scilicet
t.y.	basım tarihi yok
vd.	ve devamı
vs.	vesaire
yak.	yaklaşık
yor.	yorumlayan

GİRİŞ

Dinmek bilmez bir merâk, hattâ teskin olmaz bir heyecanla diyâr diyâr gezip dolaşarak geçirilmiş, dahası sırf sorularla dolu doyumsuz bir zihni tatmin edebilmek uğruna katlanılan meşakkatli araştırmalarla gergef gergef işlenmiş ömrünün köşe bucağını iftiharla teşhir ettiği eserinde Kolophonlu filosof, usta şâir Ksenophanes'in dilinden dökülen şu mısırâlar, Eskiçağda bilginin kaynağına ilişkin tartışmalara işaret etmekle birlikte tüm zamanların ötesine geçerek insanoğlunun bilgi ile bilgilenme karşısındaki tavrını da vecîz bir biçimde gözler önüne sermektedir:

Başlangıçta her şeyi öğretmedi tanrılar şu fânîlere,
elbette **zamanla araştırıp** daha iyisini **bulur** onlar.¹

Homeroscu destan geleneğini, daha açık ifâdeyle mezkur geleneğin semeresi sayılan bilgi anlayışını yerle bir etme gayretindeki Ksenophanes, bahis konusu mısırâlarıyla bizi aslında bilginin kaynağı ile sınırları, yanî bilebilme imkânlarımız konusunda keskin bir yol ayrımının eşiğine getirip bırakmaktadır. Mezkur yollardan biri, bizi yalnızca manevîyâtımızdan beslenen, öyleki zaman ile mekânın ötesinde yer alan, başka deyişle ancak tanrıların gönlümüze koyduğu ilhâm sayesinde erişebileceğimiz derin bilgilere eriştirirken, diğeri zaman ile mekân boyutlarına yaygın olup öyle bir ânda içimizde doğmayan, bilakis ancak yıllar yılı sürüp giden çabalarımız, hattâ kılı kırk yaracak denli titiz araştırmalarımız (**historia**) neticesinde elde edebileceğimiz bilgi yumağına ulaştırmaktadır. Şu hâlde sınıanıp doğrulanmaya elverişsiz, demekki bir başkasının denetimine tümüyle kapalı, ilhâm verisi bilgilerden ayrı olarak, merâk sâikin yol verdiği araştırmalar bütünü üstüne kurulu, üstelik tümüyle doğrulanıp yanlışlanabilir, demekki başkalarının denetimine açık bir bilgi türünün tespit edilip açıklığa kavuşturulması, hattâ şiddetle arzulanır hâle gelmesi, daha MÖ 6. yüzyılda bizi, elbette muazzam bir sıçrayışla, ileride Aristoteles eliyle kurulup yükseltilecek

---

¹ Xenoph. B18 DK: οὗτοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖς' ὑπέδειξαν, | ἀλλὰ χρόνοι ζητοῦντες ἐφευρίσκουσιν ἄμεινον

olan felsefe-bilim binasının cümle kapısına vardır. Bilgi yolunun yolcusunu mezkur kapıya vardiyan, aslında merâk sâikiyle çıkılmış araştırma yolculuklarından (**historia**) başkası olmadığı gibi, mâhut yolcuyu bu kapıdan içeri buyur eden de, en erken devirlerden itibaren Yunan düşüncesinin ana kıvrımında yer ettiği anlaşılan malum araştırma fikridir.

Felsefe ile bilimi birbiri içine örülü, ayrılmaz bütün olarak² görüp araştırma (**historia**) kavramını da bunun tastamam ifâdesi sayan elinizdeki çalışmanın amacı, demekki Eskiçağ Ege medeniyetinde zuhur edip de mezkur medeniyetin başta gelen temsilcileri Halikarnassoslu Herodotos (MÖ 484-425) ile İstanköylü Hippokrates (MÖ 460-377) elinde yoğrulan, Aristoteles'teyse kemâle erişerek semeresini veren felsefe-bilim anlayışının filizlenip boy atma serüvenine bir nebze ışık tutmaktır.

Ancak Yunan'ın felsefe-bilim alanındaki başarısına, ayrıca bu olağanüstü başarının nedenleri ile nasılına ilişkin bugüne değin ziyâdesiyle kafa yorulmuş, hattâ en ufak ayıntılarını dahî gözden kaçırmayacak titizlikte pek çok araştırma yapıp sayısız eser kaleme alınmış olsa da, üstelik sırf Herodotos yahut da Hippokrates'e hasredilen çalışmalar bile başlıbaşına bir yekûn tutsa da, mezkur iki şahsiyeti felsefe-bilim meyanında buluşturup tartışan herhangi bir eser henüz ortaya konmuş değildir. Bu durum, Yunan kültürünün en erken edebî metinlerine uzanmakla birlikte özellikle MÖ 6. ile 4. yüzyılların kültür verimleri üzerine yoğunlaşan çalışmamızın ne derece önemli olduğunu gözler önüne sermeye yeter.

Bahse konu eksikliği gidermek amacıyla yola çıkan, bunun yanısıra özellikle Eskiçağdan günümüze ulaşmayı başarmış metinler ışığında kaleme alınan elinizdeki

---

² W.H.S. Jones'un **Philosophy and Medicine in Ancient Greece** adlı eserinde altını çizdiği şu husus, felsefe ile bilimin nasıl ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğu meselesini vecîz biçimde ortaya koymaktadır (Jones 1979: 26): *Felsefe ilhâm verir, bilim malzeme sağlar. Felsefe tasarılar ortaya koyan mimardır; bilimse tuğlalar imal eden, taşlar ile ağaçları yontan usta. Alanları da tümüyle birbirinden ayrı değil. Filozof, hiç değilse ideal anlamda, bilimsel bir içgüdüye sâhib olmalı; aynı şekilde bilim adamı da, hiç değilse yine ideal anlamda, felsefî bir içgüdüye. Bu ikisi dengi dengine oldu mu, işte o zaman düşünce tarihinde muazzam sıçramalar gerçekleşir.* Bu konuda özellikle değerli hocam Prof. Dr. Ş. Teoman Duralı'nın çalışmamızın **Kaynakça** kısmında zikredilen muhtelif eserlerine bakılmalı.

çalışmanın “**Historia**: Araştırma Fikrinin Tezâhürü” başlıklı ilk bölümünde, genel anlamda araştırma anlayış ile yönteminin (**historia**) Yunan düşüncesinde nasıl bir yer tuttuğu tespit edilmeye çalışılacak; bununla birlikte aktarmalara dayalı mitolojik kavrayıştan gözlem ile tecrübe verilerine dayalı bilgi anlayışına uzanan süreçte **historia** kavramının önemi vurgulanacaktır. Bu doğrultuda bahse konu kavram, en erken edebî kayıtlardan başlayarak Yunan edebiyatının şahikası sayılan eserlerin ortaya konup Yunan düşüncesinin omurgasının çatıldığı MÖ 5. ile 4. yüzyıllara yayılan geniş zaman dilimi içerisinde gerek edebî, gerek kültürel gerekse toplumsal yönleriyle ele alınıp etraflıca irdelenecek; böylelikle mezkur kavramın hangi çileli merhalelerden geçip hummalı tefekkürlerin imbiğinden süzülerek hangi anlam katmanlarıyla sarmalandığı ana hatlarıyla gösterilmeye çalışılacaktır.

Doğa ile insana karşı dizginlenmez merâk şeklinde tecessüm ederek Yunan zihnini kıvılcımlandıran **historia** kavramının çerçevesinin çizildiği, bu sayede Yunan zihninin kabataslak haritasının ortaya serildiği, girizgâh niteliğindeki bu ilk bölümü izleyen “Herodotos’ta **Historia** (Araştırma) Sorunu” başlıklı ikinci bölümdeyse, ilkin Herodotos’un kılı kırk yaran malum **Araştırmalar**’ının mahiyeti üzerinde durulacak; ardından eserinin satır aralarında gizli ipuçlarından yola çıkılarak araştırma anlayış ile yöntemi tartışmaya açılacaktır. Bu çerçevede kaynağını ilhâmdan alan destan geleneğiyle arasına sınır koyma, başka deyişle bakışını tanrılar âleminden insanlar dünyasına indirerek araştırma alanını gözlemlenip deneylebilir olaylarla sınırlı tutma çabası, ayrıca ele aldığı konuları salt insanî yahut doğal nedenlerle açıklamaya özen göstererek bilgisini yalnızca dakik gözlemler ile titiz sorgulamalar sonucu elde ettiği tecrübe verileri üstüne inşâ etme gayreti üzerinde önemle durulacak; buradan hareketle de Herodotos’un yalınkat bir tarihçi değil, içine doğduğu kültür iklimini zerre zerre özümsemiş, diğer bir ifâdeyle İyonya aydınlanmasının alevlendirdiği iştiyâkla ruhunu mayalandırmış, bu sayede de Yunan düşüncesine yön verebilmiş dev bir şahsiyet olduğu gözler önüne serilecektir. Ayrıca Herodotos’un araştırma yöntemine nüfuz edebilmek için, gözlem ile tecrübe verilerinin birbirine karılıp akıl süzgecinden de geçirilerek okuyucuya sunulduğu engin **Araştırmalar** deryâsından seçilen belli başlı örneklere ilişkin çözümlemelere de yer verilecek; sonuç olarak araştırmalarında çoğunlukla basitten karmaşığa yahut tikelden tümele doğru ilerleyen

“tümevarış” yöntemini benimseyip işlemesi itibarıyla, felsefe-bilime gidişte Yunan düşüncesinin ana halkalarından birini teşkîl ettiği, dolayısıyla kendisinden yaklaşık bir yüzyıl sonra gelip bahse konu yöntemi sistemleştiren Aristoteles’i öncelediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızın ana öbeklerinden bir diğerini teşkîl eden “Hippokrates’te **Historia** (Araştırma) Sorunu” başlıklı üçüncü bölümdeyse, bu defa Hippokrates’in araştırma anlayış ile yöntemi, kendisine atfedilen muazzam külliyyât içerisinde eşsiz yere sâhip üç metin, yanî **Kutsal Hastalık**, **İnsan Doğası**, bir de **Kadîm Hekimlik Anlayışı** adıyla maruf metinler tetkik edilmek sûretiyle açıklanmaya çalışılacaktır. Bu minvalde ilkin hastalıkların tanrısal değil, insanî yahut doğal nedenlerle ortaya çıktığına, başka deyişle her bir hastalığın kendine has bir doğası olup doğal bir seyir izlediğine, dolayısıyla hiçbir hastalığın tanrısal yahut doğaüstü bir nedenden ileri gelmeyeceğine ilişkin Hippokratesce serdedilen görüş üzerinde durulacak. Böylelikle Hippokrates’in açtığı çığırda ilerleyen hekimlerin, hekimliği gelenekten devrolunan büyücü/şifâcı yaklaşımların etkisinden sıyrıp bâtil inançların boyunduruğundan kurtarmak maksadıyla giriştikleri amansız mücadeleden bahsedilecek. Daha sonra, Herodotos’ta da karşılaşıldığı üzere, akılcı İyonya aydınlanmasından devşirilen malum aklileştirme çabasının felsefe-bilim anlayışının tekâmülünde ne denli önemli bir yere sâhib olduğu açıklığa kavuşturulacak. Ardından yine İyonyalı filosofların doğa ile insanı yekpâre bir ilkeyle açıklama gayretinden nasiplenen hekimlerce geliştirilen, üstelik yalnızca insan doğası yahut mizâcını tahlile yönelik olmayıp hastalıkları doğuran nedenler ile sağlığın tarifine ilişkin genelgeçer bir yaklaşım da sunan, etkisi ile ünü çağları aşmış “dört salgı” görüşüyle hekimliğin nasıl felsefeyle mezcolunup felsefe-bilim temelleri üstüne inşâ olunduğu açıklanmaya çalışılacak. Nihâyet içinde doğup büyüdüğü, üstelik kendisini akıl zeminine oturtup başlıbaşına bir araştırma alanına dönüştüren, daha açık bir ifâdeyle kapsamlı bir görüş edinip felsefe-bilim hüviyetine bürünmesini sağlayan felsefeyle bu denli içli dışlı olması, gözlem ile tecrübe tabanına sımsıkı bağlı hekimliğin bir müddet sonra ayaklarını yerden kesmeye başlayınca, hekimlerin başlangıçta, elbette filosofların da desteğiyle, geleneksel yaklaşımlar karşısında takındıkları tavrın bir benzerini bu defa felsefe karşısında sergileyerek hekimliği felsefenin varsayıma dayalı, demekki tümdengelişi

esâs alan, dolayısıyla gözlemlenip deneylebilir olayların ötesine geçen spekulatif yanından kurtarmaya çalıştıklarından bahsedilecek. Sonuçta da hekimlik ile felsefe arasındaki bahse konu gerilimin felsefe-bilime yol veren süreçte ne derece önemli bir yere sâhib olduğu vurgulanacaktır.

Yunan kültüründe araştırma (**historia**) kavramının önemine, ayrıca Herodotos ile Hippokrates'in araştırma anlayış ile yöntemine ilişkin çalışmamızın bütününde serdedilen görüşlerin, yapılan değerlendirmeler ile ortaya konan tespitlerin nihâyet derli toplu bir biçimde sunulduğu “Genel Değerlendirme ile Sonuç” bölümünde, mezkur şahsiyetlerin Eskiçağda felsefe-bilimin gelişim süreci içerisindeki yeri aydınlatılacak; ayrıca Yunan düşüncesinin şekillenmeye başladığı bir dönemde, ileride ancak Aristoteles elinde sistemleşecek olan felsefe-bilim anlayışının yolunu döşemiş ilk örnek filozof-bilim adamı oldukları gösterilmeye çalışılacaktır.

Ele alınan konuyu esâsında felsefi açıdan inceleyip temellendirmekle birlikte, başvuru metinleri kaynağına inerek filolojik bakış açısıyla irdelemekten de geri durmayan, kısacası Felsefe ile Klasik Filoloji gibi birbirini besleyen iki ana damarı kendinde buluşturan bu çalışmanın bütününde kullanılan Eskiçağ metinlerine ilişkin alıntılar ile atıflarda, başka türlü belirtilmedikçe, Yunanca metinler için **Thesaurus Linguae Graecae (TLG)**, Latince metinler içinse **PHI Latin Corpus** adlı veri tabanlarında yayımlanan dijital edisyonlar esâs alınmış olup kullanılan edisyonların künyelerinin **Kaynakça** kısmında ayrıca belirtilmesine gerek görülmemiştir. Yine başka türlü belirtilmedikçe tarafımızdan çevrilen metinler ile yazarları için, başta **Liddell-Scott-Jones (LSJ)** olmak üzere, **Diccionario Grego-Español (DGE)** ile **Oxford Latin Dictionary (OLD)** adlı başvuru kaynaklarında önerilen kısaltmalar benimsenmiş, süreli yayınlar içinse **L'Année Philologique**'te gösterilen kısaltmalar tercih edilmiş olup kullanılan bütün bu kısaltmalar ayrıca liste hâlinde çalışmamızın başında sunulmuştur.³

---

³ Bahse konu kaynaklara erişim için bkz. **Liddell-Scott-Jones:** <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/getobject.pl?c.0:2:3.LSJ>; **Diccionario Grego-Español:** <http://dge.cchs.csic.es/lst/2lst-int.htm>; **L'Année Philologique:** http://www.annee-philologique.com/files/sigles_fr.pdf.

Son olarak çalışmamız boyunca sıklıkla zikredilen Yunanca kelıme, kavram terim yahut ibârelerin Latin harfleriyle yazılması konusunda, genelgeçer bir yöntem olan Erasmus yöntemine uyulmuş, ancak kültürümüze mllmş kimi yer isimleri dilimize yerleştikleri hlleriyle kullanılma yoluna gidilmiştir. Benimsenen slp ile Trkce imla konusunda, zengin bir kelıme haznesi ile muazzam ifade kudretine sâhip Trkcenin imknlarından bir felsefe-bilim dili yoğuran saygideğer hocam Prof. Dr. ř. Teoman Duralı'nın muhtelif eserlerinin başında, özellikle de alanında ilk olup dilimizde yapılacak hlis felsefe-bilim çalışmalarına kılavuzluk edip yön verecek nitelikteki **Kutadgubilig Trkcenin Felsefe-Bilim Sözlüğü**⁴ adlı eserinin girişinde ayrıntısıyla sunduğu açıklamalar ile tespitlere uyulmaya elden geldiğince zen gösterilmiştir.

---

⁴ Bkz. Duralı 2013: 64-71.

1. *HISTORIA*: ARAŞTIRMA FİKRİNİN TEZÂHÜRÜ

1.1. İşitme ile Görme yahut Doğrudan Bilgi ile Dolaylı Bilgi

Araştırma (**historia**), Yunan aklını besleyen can damarıdır. Yunan kültürünü bütün canlılığıyla yansıtan en erken edebî metinlerde belli belirsiz sezdiğimiz bu heves, insan ile doğa karşısında duyulan bu doyumsuz merâk, ilkin Sokratesöncesi filozoflarda keskin bir gözlem yeteneğine yol vererek Platon ile Aristoteles'te gerçek anlamıyla sistemli bir “araştırma fikri”ne dönüşmüştür.

Güçlü bir merâk duygusuna sâhip Yunanlı, başta kendi olmak üzere insanı (**anthrōpos**), doğa (**physis**) ile ona içkin düzeni (**logos**) kavrama çabasındadır. Elbette mezkur merâk duygusu, birtakım soruları da berâberinde getirecektir. Dahası bu soruların başında da “neden” gelmektedir. Bir şeyin aslını esâsını kurcalamaya götüren “neden” sorusu, başlangıçta belli belirsiz cevaplar bulur kendine. Çünkü Yunan zihninin yapı taşı konumundaki mitolojik kavrayış, “neden” sorusuna öyle açık seçik cevaplar sunmaz. Tam tersine insan ile doğayı bir sır perdesinde kavramaya, dolayısıyla insanı doğayla hemhâl olmaya zorlar. Sözgelisi gürül gürül akan bir nehirle akar insan, yağmur olur yağar, bir kayanın üzerinde yeşeriveren bir çiğ tanesi olup kalır.¹ Ancak öyle pek çağıldamadan, usul usul, adetâ bir menderes gibi kıvrıla kıvrıla ilerleyen bu duygu İyonyanın derin vadilerinde süzülüp yol bulurken kendine, merâk duygusu son derece incelmış, bakışı büsbütün keskinleşmiş, kısaca kelfîmenin tam anlamıyla “hayret iptilâsına tutulmuş” bir zihni karşısında hazır bulur.² Aklî düşünmenin ilk kıvılcımlarının çaktığı bu temas, aslında duygu ile

---

¹ Nitekim **mitos**larda karşımıza çıkan başkalaşım (**metamorphōsis**) hikâyelerine şöyle bir göz atıldığında, “mitolojik kavrayış”ın insanı bu anlamda bir duygudaşlığa (**sympatheia**) dâvet ettiği görülecektir. Kapıldığı kibir (**hybris**) yüzünden cezâlandırılıp çocukları elinden alınan, ancak onları kaybetmiş olmanın verdiği kederle biteviye gözyaşı dökken Niobe'nin nihâyet “ağlayan bir kayaya” dönüştürülmesi hikâyesi buna güzel bir örnektir. Bkz. Hom. **II**. 24.614-17.

² Prof. Dr. Ş. Teoman Duralı, bu konuyu veciz bir şekilde dile getirmektedir (Duralı 2010: 13): “Felsefe-bilimin sâiki, ilhâmı merâktir. Merâk uyandıran da, Aristoteles'in **thauma** dediği, hayrettir. Buna kapılanın zihninde sorular belirir. Soruya cevap aramakla yanıp tutuşan hayret iptilâsına tutulmuştur.” Bu konuda özl. bkz. Pl. **Tht.** 155d1-4; Arist. **Metaph.** 982b12-14.

düşüncenin de ilk esâslı karşılaşması olup zamanla Yunan zihnini “düşünce ufku”nun sınırlarına taşıyacaktır.

Mitos (efsâne) ile **logos** (manevîyât) deyince önümüzde iki yol açılmaktadır. Bu iki yol, bilgilenmenin en temel araçları olan “işitme” ile “görme”dir. Bunlardan biri kulağımıza, diğeryse gözümüze hitab eder. Bilgiye dolaylı yoldan ulaşmamızı sağlayan birinci tür bilme, yanî işitme yoluyla bilgilenme, aynı zamanda “mitolojik kavrayış”ın da esâsını teşkil etmektedir. Çünkü dilden kulağa aktarımlar yoluyla insanlar arasında yayılan **mitos**ların mahiyeti bunu gerektirir. Sonuçta mitolojik anlamda bilginin bir öznedenden diğeryine aktarılışı, ancak “işitme” yoluyla olmaktadır. Böylesi bir kavrayışta uzak geçmişler bir ânda şimdi oluverir. Geçmiş (tarih) ile gelecek (tahmin/kehânet) şimdide bütün canlılığıyla yeniden kurulur; üstelik burada “neden” yahut “niçin” gibi soruların cevabı asla aranmaz. Ne de olsa peşin kabul gerektiren bir “öyle oluş”tur **mitos**. Sonra gözümüzle gördüğümüz şeylerse, bütün o hikâyeleri destekleyen kanıtlar olmaktan öteye geçmez. Sözcüğü gözümüze işen şu kaya, bir yarıtancı yahut kahramanın üzerine uzanıp dinlendiği o meşhur kayadır işte; “gerçekten öyle midir” bilinmez; işin doğrusu böyle bir soruya gerek bile görülmez. Evren (**kosmos**) tanrılarla, tanrısal güçlerle öylesine doludur ki, tanrı eli değmemiş bir iş bahse konu dahî edilemez. İşte doğa, evren, insan, hattâ geçmiş, şimdi, gelecek hakkındaki bütün bu bilgilere yalnızca şâirler ile onların varisi sayılan gezgin ozanları dinleyerek yahut da onları dinleyenleri dinleyerek ulaşabiliyoruz. Şu hâlde **mitos** (efsâne), özünde işitme duyusuna (**akoē**) dayanan kavrayıştır; diğery bir ifâdeyle ancak başkası aracılığıyla elde edilebilen, dolayısıyla aktarımlar silsilesini zorunlu kılan olaydır.

Bu mitolojik aktarımlar dilden kulağa yayılıp gönülden gönle akarak Yunan zihnini şekillendiredursun, Yunanlı artık işittiğiyle yetinmez olmuştur. Sırf işitmek, daha açık söylenirse geçmiş, şimdiki, geleceği işittikleri üzerinden inşâ etmek, artık bu hummalı zihni tatmin eden bir şey değildir. Açıkçası o bundan böyle gezip görmek, anlatılanlar gerçekten “öyle mi, değil mi” diye kurcalamak ister. Homeros destanlarında filizlenen doğa ile insan olayları karşısındaki saf merâk, artık iyiden iyiye gün yüzüne çıkmıştır. İlk elde yapabileceği şey, aktarmayla edindiği “dolaylı

bilgi”leri gözüyle sınyarak “doğrudan bilgi”lere dönüştürmektir. Artık işittiklerini gördükleriyle sınyamakta, diğery bir deyişle “mitolojik kavrayış”ını “neden,” “niçin” gibi esâslı sorularla irdelemektedir. Demekki **mitos logos**la sınyanırken başvuru olan mihenk “göz”dür, “görme”dir (**opsis**). Bu tavır da onu, nihâyet “doğrudan bilgi”nin aracı sayılan “gözlem” ile “tecrübe”ye götürecektir.

Hmeros ile Hesiodos’un destanlarıyla döşeli **mitos** yolunda, bundan böyle anlatılagelen hikâyelerin doğruluğunu araştıran, daha da ileri giderek bu hikâyeleri gerekçelendiren, birtakım nedenler ileri sürerek aklîleştiren Akousilaos, Pherekydes, Hekataios³ gibi **logographoslar**⁴ peydah olmuştur.⁵ Doğrusu bu **logographoslar** da genellikle ayağı yere bağı insanlar değildir; sürekli gezip görme isteğıyle “bilinen dünya”nın (**oikoumenē**) sınırlarında dolaşmakla kalmaz, gezdikleri diyârları en ince ayrıntılarına varıncaya değin anlatmaya, tanıştıkları yabancı halklar ile bu halkların yaşayışları, örf ile âdetleri hakkında bizzat tanık oldukları yahut ilk ağızdan derleyip toparlayabildikleri bütün bilgileri dilleri döndüğünce kendi insanlarına aktarmaya çalışırlar. Malum **logographoslar**, elbette anlattıkları olaylara mümkün olduğunca tanık (**histōr**) olmak isterler, daha doğrusu ancak doğrudan tanık oldukları, birebir

---

³ Herodotos’un **historia** anlayışını önceleyen kişiler, Hekataios, Akousilaos, Pherekydes gibi ilkaslı araştırmacı yahut tarihçi sayılan **logographoslar**dır. Bunlar aynı zamanda **mitos-logos** karşıtlığını besleyen, derinleştirip keskinleştiren, böylelikle Yunan zihninin aklîleştirme çabası içine girerek belirli bir yöne meyletmesini sağlayan öncülerdir. Sözgeleş Bizans dönemi ansiklopedisi Suidas’ta verilen bilgiye göre Hekataios, ilk defa düzyazıyla bir **historia** anlatmıştır; ama zaman bakımından daha önce gelen Akousilaos’un yazdıkları şüpheli kabul edildiğinden, böyle bir **historia**yı kaleme alan ilk kişi Pherekydes sayılmaktadır (Acus. A3 DK): Ἐκαταῖος . . . πρῶτος δὲ ἱστορίαν πεζῶς ἐξήνεγκε, συγγραφὴν δὲ Φερεκῦδης· τὰ γὰρ Ἀκουσιλάου νοθεύεται. = *Hekataios . . . düzyazıyla historia anlatan ilk kişidir, oysa Pherekydes (ilk defa düzyazıyla bir historia) kaleme almıştır. Çünkü Akousilaos’un yazdıkları şüphelidir.* Aynı şekilde İskenderiyeli Klemens de Akousialos’u Eumelos’la birlikte **historia** yazarı olarak anmakta, üstelik bu iki **historia** yazarının Hesiodos’un eserlerini, özellikle de tanrıların soyağacını konu edinen **Genealogia**’larını düzyazıya uyarlayıp kendilerine mâlettiklerinden söz etmektedir (Acus. A4 DK): τὰ δὲ Ἡσιόδου μετῆλλαξαν εἰς πεζὸν λόγον καὶ ὡς ἴδια ἐξήνεγκαν Εὐμηλὸς τε καὶ Ἀ. οἱ ἱστοριογράφοι. = *Historia yazarları Eumelos ile Akousilaos, Hesiodos’un eserlerini düzyazıya uyarlayıp kendilerininmiş gibi sundular.* Burada aktarılan fragmanlar ile Akousilaos’tan günümüze kalan diğery fragmanların çevirisi için bkz. Çoraklı 2009: 21-32.

⁴ Ancak Thoukydides **logographos** kelimesini, eleştiri mahiyetinde Herodotos ile çağdaşları, yani çok uzağı gitmeden kendinden hemen önceki ilkaslı tarihçiler için kullanmaktadır (Th. 1.21): οὐτε ὡς λογογράφοι ξυνέθεσαν ἐπὶ τὸ προσαγωγότερον τῆ ἀκροάσει ἢ ἀληθέστερον.

⁵ Bu konuda özl. bkz. Pearson 1975: 1-24; ayrıca bkz. **OCD**, s.v. logographers; Karayel 1990: 6; Demiriş 1994: 233.

yaşayarak yahut görerek tecrübe ettikleri şeyleri “doğru bilgi” olarak okuyucularına anlatma derdindedirler. Bu **logographos**ların önde geleni, Herodotos’un da adını anmaktan, hattâ yeri geldikçe eleştirmekten çekinmediği Hekataios, geçmişle kendi zamanı arasına keskin bir sınır çizdiği eserinin daha ilk cümlesinde, bu durumu açıkça dile getirmektedir:

Miletoslu Hekataios’un anlatımı böyle. Ben **doğru olduğunu düşündüğüm** şeyleri yazıyorum. Çünkü Yunanlılar, bana kalırsa, **bir sürü gülünç hikâye** anlatmıştır.⁶

Hekataios’un bu girişi kendinden önceki bilgi kaynaklarına, başka deyişle destan geleneğine yöneltmiş ciddi bir eleştiridir. Hekataios, şâirlerin sâhib oldukları yahut aktardıkları onca bilgiyi araştırıp soruşturmadan elde ettiklerini, buna rağmen ortaya çıkan bütün o gülünç hikâyeleri (**logoi ... geloioi**) de “doğru” (**alēthea**) şeylermiş gibi insanlara sunduklarını ileri sürmektedir. Sonuçta bir araştırmacı olarak dönüp geriye baktığımda, kendinden önce, daha kesin bir dille söylenirse Yunan kültürünün erken aşamalarında bilginin yegâne kaynağının ilhâm olduğunu görmüştür.⁷ Nitekim belli belirsiz bir hayâl sayılan geçmişin akan suyun berrak aynasında izlemek, tam bir muammâ sayılan geleceği de aynı şekilde görebilmek, dönemin bakış açısıyla, ancak tanrılardan alınacak ilhâm sayesinde mümkündür. Daha açık bir ifâdeyle, kültürü omuzlarında taşıyan, kültürün kurucusu sayılan gezgin şâirler (**rhapsōidoi**), ancak Mousalardan aldıkları ilhâm ile geçmiş ile geleceğin bilgisine erebilir, dolayısıyla bu bilgiyi diğer insanlara aktarabilirler.⁸

---

⁶ Hecat. fr.1 Jacoby: Ἑκαταῖος Μιλήσιος ὧδε μυθεῖται· τάδε γράφω, ὥς μοι δοκεῖ ἀληθέα εἶναι· οἱ γὰρ Ἑλλήνων λόγοι πολλοὶ τε καὶ γελοῖοι, ὡς ἐμοὶ φαίνονται, εἰσίν.

⁷ Karş. Snell 1953: 143.

⁸ Burada destan geleneğinin (**epos**) başlangıç mısralarında dillendirilen tanrılara yahut Mousalara yakarışları zikretmek yerinde olacaktır. Gerek Homeros’a atfedilen **Ilias** ile **Odysseia**’da gerekse Hesiodos’a atfedilen **Theogonia** ile **Erga kai Hēmerai**’da şâir şiirinde anlatacağı olaylar ile konular hakkında “doğru” (**etymos**) bilgiyi kendine bahşetmesi için tanrılara yahut Mousalara yakarmaktadır. Örn. Hom. **II.** 1.1: Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος = **Haydi anlat tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus’un öfkesini**; **Od.** 1.1: Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον = **Anlat bana Mousa, diyâr diyâr gezen şu adamı**; Hes. **Th.** 1: Μουσάων Ἑλικωνιάδων ἀρχόμεθ’ ἀεΐειν = **Helikonlu Mousalardan başlayalım terennüme**; **Op.** 1: Μοῦσαι Πιερίηθεν ἀοιδῆσι κλείουσαι, = **Haydi gelin Pierialı Mousalar, şarkılarıyla şan veren**. Ayrıca şâirin anlatacağı bilgilerin kaynağının tanrılardan yahut Mousalardan alınan ilhâm olması, bahse konu bilgilere insanlar

Demekki şâirler yaşamış olaylara tanık olmadıkları gibi, bahse konu olayları araştırıp soruşturma çabasına da girişmezler. Mitolojik bir kabulleniş içinde, doğru varsayarak akıl için bir önkabul, bir temel oluştururlar. İşte bu temel, üstünde kültürün yükseldiği ana basamaktır. Nitekim şâirlerin bildirdikleri bir aktarım şeklinde, başka deyişle nakil yoluyla dilden kulağa yayılıp gider. Bu aktarım da aktaranın dilinde değişip dönüşerek her defasında bambaşka bilgi kılıklarına bürünür.

Elbette geçmiş ile gelecektek haber veren şâirler yahut kâhinler, zihinlerinde geçmiş ile geleceği yeniden kurgularken her şeyden önce şiir söyleme yetenekleri ile hayâlgüçlerine, nihâyet tanrılardan aldıkları ilhâma dayanmaktadırlar.⁹ Oysa şâirler gibi tüm zamanları (**ta t' essomena pro t' eonta**) değil, yalnızca geçmiş ile geçmişin olaylarını kurgulama şansına sâhip Hekataios gibi bahse konu ilkörnektek araştırmacı yahut tarihçiler (**histores**), bu işi ancak binbir zorlukla elde ettikleri ipuçlarını biraraya getirerek, bilgi kırıntılarını derleyip toparlayarak yapabileceklerdir. Dahası elde ettikleri bilgileri eleştiri süzgecinden geçirip somut yahut aklî nedenlere dayandırmaya çalışacak, yanlış yargıları doğrularıyla değiştirecek, kısacası biteviye **mitos** kılığındaki bilgiyi elden geldiğince **logosla** sınavıp düzelteceklerdir.¹⁰

---

nazarında meşruiyet sağlaması bakımından da önemlidir.

⁹ Örn. Hom. **II.** 2.484-487: "Ἔσπετε νῦν μοι Μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι· | ὑμεῖς γὰρ θεαὶ ἔστε **πάρεστέ τε ἴστέ τε πάντα**, | ἡμεῖς δὲ **κλέος** οἷον ἀκούομεν οὐδέ τι ἴδμεν· = *Olympos'ta oturan Mousalar, haydi anlatın bana | tanrıçasınız çünkü siz; hazırsınız her yerde, hem de bilirsiniz her şeyi | bizse hiçbir şey bilmeyiz, söyledikten başka.* Ayrıca karşı. Hes. **Th.** 22-25: αἶ νό ποθ' Ἡσίοδον καλὴν ἐδίδαξαν αἰοιδῆν, | ἄρνας ποιμαίνονθ' Ἐλικῶνος ὑπο ζαθέοιο. | . . . . . | Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο· = *Bir zamanlar güzel bir şarkı öğrettiler Hesiodos'a | kuzu otlaturken esrarlı Helikon'un yamaçlarında | . . . . . | Olymposlu Mousalar, kalkan taşıyan Zeus'un kızları.* Hes. **Th.** 29-34: ὧς ἔφασαν κοῦραι μεγάλου Διὸς ἀρτιέπειαι, | καὶ μοι σκῆπτρον ἔδον δάφνης ἐριθηλέος ὄζον | δρέψασαι, θηητόν· ἐνέπνευσαν δέ μοι αὐδῆν | θέσπιν, ἵνα κλείοιμι **τά τ' ἐσόμενα πρό τ' ἐόντα**, | καὶ μ' ἐκέλονθ' ὑμνεῖν μακάρων γένος **αἰὲν ἐόντων**, | σφᾶς δ' αὐτὰς πρῶτόν τε καὶ ὕστατον αἰὲν αἰεῖδεν. = *Böyle fısıldadı konuşkan kızları yüce Zeus'un, | sonra bir asa verdiler bana | göz kamaştıran, bereketli bir defnenin dalını koparıp | ayrıca bir ses ilhâm ettiler bana tanrısal, | öyleki övebileyim hem olacak olanları hem de önceden olmuşları | buyurdular bana terennüm etmeyi hep varolan kutluların soyunu | hep kendilerini terennüm etmeyi her şeyden önce, her şeyden sonra.*

¹⁰ Hekataios'un amacı, şâirlerce anlatılan kahramanlık hikâyelerini doğrudan doğruya reddetmek değil, tersine bu hikâyeleri olabildiğince aklileştirmeye, başka deyişle somut yahut aklî nedenlere dayandırmaya çalışarak **mitosların** ardında yatan hakikatleri bir bir ortaya çıkarmaktır. Söze gelişi Homeros'ta bahsi geçen (Hom. **II.** 8.366-68) Herakles'in Kerberos'u Hades'ten kaçırıp yeryüzüne getirmesi olayından söz ederken, Herakles'in aslında Kerberos'u değil, ölümcül ısırgından dolayı "Hades'in köpeği" olarak anılan bir yılanı kaçırdığını ileri sürmektedir (Hecat. fr. 27 Jacoby):

Öte yandan şâirler ancak ilhâm yoluyla edindikleri bilgileri yaymak için diyâr diyâr gezinip durmuşlardır. Oysa MÖ 6. yüzyıl İyonyasında filizlenen bahis konusu yeni anlayışın temsilcisi sayılan **histōrların** bunca gezip dolaşmasının yegâne amacı, bilgiyi yaymak değil, aksine onu elde etmeye çalışmak, dahası kendilerine gelinceye değin edinilmiş bilgileri mümkün mertebe sınyarak doğru bilgilere dönüştürmektir. Bu ândan itibaren Yunan zihninin bilgi karşısındaki tutumunun düpedüz değıştiğini, geçmişte amaç addedilen tutumun artık yalnızca araç hâline geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu da gösteriyor ki, erken dönem Yunan dünyasında şâirler ancak ilhâm yoluyla edindikleri bilgileri yaymak amacıyla yola çıkıp “bilinen dünya”nın (**oikoumenē**) sınırlarında dolaşırlarken, **histōrlar** tam tersine doğanın (**physis**) sırrını kavramak, insan ile evreni kuşatan sınırsız bilgi yumağını çözmek için dünyanın dört bir yanını, gezilip görülmedik yer bırakmamacasına, dolaşıp durmaktadırlar.¹¹

Böylece ilhâm yoluyla tanrılardan alınıp dilden kulağa aktarılan, üstelik herhangi bir şüpheye yahut sorgulamaya yer bırakmaksızın doğru kabul edilen

---

Ἐκαταῖος μὲν ὁ Μιλήσιος λόγον εὔρεν εἰκότα, ὄφιν φήσας ἐπὶ Ταῖνάρῳ τραφῆναι δεινόν, κληθῆναι δὲ **Ἄιδου κόνα**, ὅτι ἔδει τὸν δηχθέντα τεθνάναι παραπτίκα ὑπὸ τοῦ ἰοῦ· καὶ τοῦτον ἔφη τὸν ὄφιν ὑπὸ Ἡρακλέους ἀχθῆναι παρ’ Εὐρυσθέα. = *Miletoslu Hekataios da şöyle bir açıklama ileri sürdü: Tainaros'ta Hades'in köpeği diye anılan korkunç bir yılan bulunur; bu yılan ısırduğu kişiyi zehriyle ânında öldürür; işte Herakles bu yılanı alıp Eurystheus'a getirmiştir.* Demekki efsânevî bir canavar, Hekataios'un açıklamasında bir ânda dünyevî bir yaratığa dönüşerek bayağı metafor hâline gelmiştir. Öte yandan Hekataios gibi araştırmacı/tarihçiler (**histores**) ile Miletoslu doğa filosofları arasında bu bakımdan güçlü bir benzerlik olduğunu, dahası söz konusu yaklaşımın İyonya geleneğinde de önemli bir yer tuttuğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Sonuçta Hekataios'un başını çektiği **logographoslar** nasıl şâirlerin aktardığı kahramanlık hikâyelerini aklileştirmeye çalışmışlarsa, doğa filosofları da benzer şekilde Yunanın doğa anlayışı ile evren tasavvurunu mitolojik bakış açısından arındırmaya, “mitolojik kavrayış”ı bir kenara koyup doğa olaylarını aklî nedenlerle açıklamaya özen göstermişlerdir (karş. Granger 2004: 238). Sözelgesi Thales, depremin ardında doğal nedenler arayarak onu akıldan hareketle izâha kalkışmıştır (Thal. A15 DK): Ait enim terrarum orbem aqua sustineri et **vehî more navigii mobilitateque eius fluctuare** tunc cum dicitur tremere. = *Thales'e göre dünya adetâ bir gemi gibi su üzerinde yüzüp hareket eder; deprem olduğu söylendiğinde aslında suyun hareketinden dolayı sarsılmaktadır.* Nitekim “mitolojik kavrayış”ta sözelgesi yıldırım ile şimşegin Zeus'a (örn. bkz. Hom. II. 21.198-99; 20.56-58) yahut da depremin Poseidon'a isnad edilmesini (örn. bkz. Hom. II. 13.43; 20.56-58.) göz önüne aldığımızda, Thales'in aklî temellere dayalı bu izâhını, Poseidon'un destan geleneğinde sıklıkla karşılaşılan Yeryüzünü Sarsan anlamındaki **Ennosigaios** sıfatının aklileştirilmesi olarak görmede bir sakınca yoktur. Benzer şekilde Anaksimandros ile Anaksimenes de böylesi doğa olaylarını bu minvalde aydınlatmaya çalışmıştır (örn. bkz. Anaximand. A28 DK; Anaksim. A17 DK; A21 DK). Malum aklileştirme çabasının Herodotos bağlamında değerlendirilmesi konusunda bkz. aş. 2. Bölüm, s. 35-36, n. 10; Hippokrates bağlamında değerlendirilmesi konusunda bkz. aş. 3. Bölüm, s. 73-89.

¹¹ Karş. Granger 2004: 235.

işitmeye dayalı bilgiler, bundan böyle gezilip görülerek edinilen, demekki görmeye, hattâ sınıma dayalı bilgilerle harmanlanmaya başlanmıştır. Hekataios'un açtığı çığırdada ilerleyen Herodotos'un eserinin satır aralarında bir vesileyle dile getirdiğı şu düşünce de, bu durumu açık seçik bir biçimde ortaya koymaktadır:

İnsanlar için **kulaklar gözlerden daha az güvenilir**dir.¹²

Bilgilenme aracı olarak kulağın göz, dolayısıyla kulakla işitilenin gözle görülen kadar güvenilir olmadığı düşüncesi, belirli bir dönemin bakış açısının da büsbütün değişmeye başladığının habercisidir. Sonuçta Herodotos'ta karşılaştığımız kulaktan dolma bilgiler karşısındaki bu keskin şüpheli tavır (**apistia**),¹³ aslında salt işitmeye edinilen bilgilerin gözlem ile tecrübe, hattâ sınıma yoluyla edinilenler kadar sahih olmadığı görüşüne dayanan, bu nedenle kendisini de bir temsilcisi saydığımız akılcı İyonya aydınlanmasının insana, doğaya, kısacası tüm evrene (**kosmos**) karşı temel yaklaşımıdır. Bahse konu aydınlanmanın başta gelen temsilcilerinden Herakleitos'tan elimize geçen bir fragmanda da, işin doğrusu “mitolojik kavrayış” ile “aklı düşünme” arasındaki ince sınırdan, benzeri bir ifâdeyle çizilmektedir:

Gözler kulaklardan daha iyi tanıktır.¹⁴

Herodotos'un sarfettiğı cümleyle hemen hemen aynı kapıya çıkan bu ifâde gözlerin, daha açık söylenirse gözleme yol veren görme duyusunun (**opsis**) işitme duyusundan (**akoē**) daha keskin (**akribēs**), başka deyişle şüpheye (**apistia**) yer bırakmayan bir tanık (**martys**) olduğunu söylerken, aynı zamanda Yunan düşüncesinde “bilgilenme” ile olaylara “tanıklık etme”nin eşdeğer sayıldığını da açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Herakleitos'tan elimize geçen bir diğeri fragmanda da zaten işitme (**akoē**) ile

---

¹² Hdt. 1.8.10: ὄτα γὰρ τυγχάνει ἀνθρώποισι ἐόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν.

¹³ Bahse konu şüpheli/akılcı tavır, aynı zamanda Herodotos'un araştırma yönteminin de esâsını teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. 2. Bölüm; özl. s. 53-60.

¹⁴ Heraclit. B101a DK: ὀφθαλμοὶ γὰρ τῶν ὄτων ἀκριβέστεροι μάρτυρες. Bahse konu fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak 2014: 243; ayrıntılı değerlendirme için bkz. Kahn 2001: 106-107.

görme (**opsis**) duyuları, bilgilenmenin (**mathēsis**) birbirini destekleyen iki temel dayanağı olarak zikredilmektedir:

Görme ve işitme yoluyla öğrenileni tercih ederim.¹⁵

Görüldüğü üzere bu fragmanda da genel olarak duyular aracılığıyla, başka deyişle doğrudan doğruya tecrübe yoluyla edinilen bilgilerin önemi vurgulanmaktadır. Bu durum İyonya aydınlanmasıyla birlikte artık geleneksel yoldan, yanî salt nakil yoluyla aktarılan, kaynağı da ilhâm olan bilgilerle “yetinilmediğini” göstermektedir. Ne de olsa bu tür sınanmamış bilgiler, içlerinde insanı yanılgıya sevkedecek pek çok hata barındırabilmektedir. Bu nedenle duyular aracılığıyla edinilen, demekki salt tecrübeye dayanan, dolayısıyla belirli bir araştırmanın (**historia**) ürünü olan bilgiler, mitolojik kavrayışı besleyip zenginleştiren kulaktan dolma bilgilerden daha değerli kabul edilir olmuş; kısacası görme duyusuna (**opsis**) dayanan “doğrudan bilgi”ler, artık işitme duyusuna (**akoē**) dayanan “dolaylı bilgi”lerin önüne konmuştur.

1.2. Görme ile Bilme

Aristoteles **Metafizik** adlı eserinin girişinde insandaki bilme arzusunu açıklarken, sâhib olduğumuz duyuların önemine dikkat çekmektedir. Elbette bilgiye duyularımız aracılığıyla ulaşmaktayız. Ama Aristoteles’e göre, bilgiye ulaşmamızı sağlayan sâhib olduğumuz her bir duyu başlıbaşına önemli olmakla birlikte, görme duyumuz (**to horan**) diğer bütün duyularımızın üstünde yer almaktadır. Çünkü nesnelere tanıyıp bilmemizi, dolayısıyla aralarındaki farklılıkları ayırt etmemizi sağladığından, mezkur duyu diğerlerinden kesin olarak ayrılmaktadır.¹⁶ Demekki Aristoteles’e göre görme duyusu (**opsis**), bilme sürecimizin esâsını teşkil etmektedir.

---

¹⁵ Heraclit. B55 DK: ὅσων ὄψις ἀκοή μάθησις, ταῦτα ἐγὼ προτιμέω. Bahse konu fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak 2014: 145; ayrıca bkz. Kahn 2001: 106-7.

¹⁶ Arist. **Metaph.** 980a21-27: Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει. σημεῖον δ’ ἢ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις· καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας ἀγαπῶνται δι’ αὐτάς, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἢ διὰ τῶν ὀμμάτων. οὐ γὰρ μόνον ἵνα πράττωμεν ἀλλὰ καὶ μηθὲν μέλλοντες πράττειν τὸ ὄραν

Aristoteles'in dikkat çektiği bu hususun aslında Hint-Avrupa kültürlerinde “görme” ile “bilme”yi yahut da gözlem ile müşahedeye dayalı belirli bir tür bilmeyi aynılaştırılan tutumun ifâdesi olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷ **Historia** kelimesi bunun güzel bir örneğini sunmaktadır. “Bir konuyu araştırarak öğrenme” anlamına gelen **historia** (ἱστορία) kelimesi “soru sormak, araştırmak, soruşturmak, tetkik etmek, incelemek, bilgi edinmek amacıyla gezip dolaşmak, araştırıp soruşturarak öğrenmek yahut bilgi edinmek, demekki araştırma sonucu elde edilmiş bilgilere sâhib olmak” anlamlarına gelen **historein** (ἱστορεῖν) fiilinden; bu fiil de “bilge/hakîm, hâkim yahut hakem, bilgili/âlim kimse, yaptığı araştırmalar sonucunda bir şeyi öğrenmiş yahut belirli bir konu hakkında malumat sâhibi olmuş kişi” anlamlarına gelen **histôr** (ἵστωρ) kelimesinden türemiştir.¹⁸ Aslında **historia** kelimesi Ion lehçesine özgü bir türetmedir; kısa zamanda Attika lehçesine, nihâyetinde de bütün Yunan kültürüne yayılmıştır. Görüldüğü üzere Hint-Avrupa dil silsilesi içinde “görme”yi “bilme”yle aynılaştırılan bu tutum, kültür düzlemine de taşınmış, sonuçta kültürel bağlamda da “işitme”den ziyâde “görme”ye önem verilmiştir. Hint-Avrupa kültürünün bir parçası olan Yunan kültürünün de bu anlam ikiliğinden payını almış olduğu ortadadır.¹⁹

αἰρούμεθα ἀντὶ πάντων ὡς εἶπεῖν τῶν ἄλλων. αἴτιον δ' ὅτι μάλιστα ποιεῖ **γνωρίζειν** ἡμᾶς αὐτῆ τῶν αἰσθήσεων καὶ πολλὰς **δηλοῖ διαφορὰς**. = *Bütün insanlar doğaları gereği **bilmek** isterler. Bunun göstergesi de duyularımıza verdiğimiz değerdir. Çünkü yararlarını bir kenara koyacak olursak, bu duyulara bizzat kendileri için değer verilir; bunların başında da **görme duyusu** gelmektedir. Sonuçta yalnızca bir şey yapmaya kalktığımızda değil, bir şey yapmaya niyetimiz olmadığı zaman da, deyim yerindeyse diğer bütün duyuların yerine **görme duyusunu** tercih ederiz. Bunun da nedeni şu: Bütün duyular içinde özellikle **görme duyusu, nesnelere tanıyıp bilmemizi sağlamakta, hattâ nesnelere arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmaktadır.*** Ayrıca karşı. Arist. **Protr.** 70.1-4; bkz. Duralı 2011a: 102.

¹⁷ Karş. Brunschwig 2000: 76.

¹⁸ **Historianın** kendisinden türediği bahse konu **histôr** kelimesi, Proto-Hint-Avrupa dilindeki **widtor-** (fîdtōr) kelimesine değin geri gider; bu kelime de zaten hem “görme” hem de “bilme” anlamındaki **weid-** köküne dayanmaktadır (Boisacq 1938: 385 s.v. ἵστωρ, 688 s.v. οἶδα; karşı. Chantraine 1990: 779-80 s.v. οἶδα; Frisk 1960: 740-41 s.v. ἵστωρ; Beekes 2010: 602 s.v. ἵστωρ, 1053 s.v. οἶδα; ayrıca bkz. Pokorny 1959: 1125-27, s.v. u(e)di-). Bu kök sesler Yunancadaki **idein** (ιδεῖν: görmek) ile **eidenai** (εἰδέναι: bilmek) fiillerine köken teşkil etmektedir. Latincedeki **videre**, Sanskritcedeki **veda**, Slav dillerindeki **videti** ile **vedati** hep aynı kökle ilişkilidir. Ancak bu genel kanının aksine **histôr** kelimesinin “oturmak, bir koltuğa vs. kurulmak, yerleşmek” anlamlarına gelen **hizein** (ἵζειν) fiilinden türediğini savunan görüşlerden de bahsolunabilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Floyd 1990: 157-166.

¹⁹ Eskiçağda tarihyazımı konusunda önemli çalışmaları bulunan François Hartog'un **Invention of History** adlı makalesinde de değindiği gibi, Yunanlılar için aslında “bilmek” ile “görmek” aynı şeyin iki vechesi gibidir, hattâ bir Yunanlı için “varolmak,” “bilmek,” “görmek” fiilleri neredeyse aynı şeyi ifâde etmektedir (Hartog 2000b: 386).

Erken dönem metinlerinde **historia** kelîmesine rastlamamız mümkün değil. O nedenle **historia** ile ondan türemiş kelîmelerin (**historein**, **historikos** vs.) anlam dağırını tespit edebilmek, en erken yazılı metinlerden itibaren biraz olsun izlerini sürebilmek için, araştırmaya bütün bu kelîmelere köken teşkil eden **histōr** kelîmesinden başlamamız gerekmektedir.

Histōr kelîmesi ilk olarak **Ilias** destanında Hephaistos'un Akhilleus'a yaptığı eşsiz kalkanın tasvirinde karşımıza çıkmaktadır. Hephaistos bu kalkanın üzerine yeri, göğü, yıldızları, denizleri, kısacası tüm evreni (**kosmos**) nakşetmiştir. Ayrıca iki de kent kondurmuştur bu tasvire. Kentlerden birinde insanlar kent meydanına (**agora**) toplanmış, hararetle cinayete kurban giden bir adamın cezâsını, yanî kan parasını (**poinē**) tartışmaktadırlar. Ancak, içinden çıkamadıkları bu tartışmanın çözümü (**peirar helesthai**) için çâresiz bir “bilen”e, başka deyişle **histōr** adı verilen bir “hakem”e (**epi istori**) başvurmak zorunda kalırlar. Bu hakem, anlaşmazlığa düşmüş tarafları dinleyip kimin haklı kimin haksız olduğuna tarafsızca karar verecek kimseden başkası değildir:

Halk toplanmıştı meydana; bir tartışma vardı orada,
katledilen birinin **diyetini** tartışıyorlardı iki adam:
Biri ödedim diyordu hepsini halkın önünde,
hiçbir şey almadım diyordu diğeriye.
Sonunda **bir hakeme başvuralım**, o karar versin dediler.
Bölünmüştü halk, kimden yanaysa onu destekliyordu herkes,
haberciler tutmaya çalışıyordu halkı,
yaşlılar oturmuştu yontulmuş taşların üzerine,
kutsal bir çember şeklinde,
gür sesli habercilerin asaları vardı ellerinde;
her biri sırasıyla kalkıp ayağa söylüyordu kararını.
İki altın külçe duruyordu ortada,
kim **en doğru kararı** verirse onun olacaktı altın.²⁰

²⁰ Hom. **II**. 18.497-508: λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἄθροιοι· ἔνθα δὲ νεῖκος | ὠρώρει, δύο δ' ἄνδρες
ἐνεῖκεον εἵνεκα **ποινῆς** | ἀνδρὸς ἀποφθιμένου· ὃ μὲν εὐχετο πάντ' ἀποδοῦναι | δῆμῳ πιραύσκων,
ὃ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἐλέσθαι· | ἄμφω δ' ἰέσθην **ἐπὶ ἱστορίῳ πείραρ ἐλέσθαι**. | λαοὶ δ' ἀμφοτέρωσιν
ἐπήπυον ἀμφὶς ἄρωγοί· | κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον· **οἱ δὲ γέροντες** | εἶατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις
ἰερῶ ἐνὶ κύκλῳ, | σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἠεροφώνων· | τοῖσιν ἔπειτ' ἦισσον,
ἀμοιβηδὶς δὲ δικάζον. | κείτο δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δύο χρυσοῖο τάλαντα, | τῶ δόμεν ὃς μετὰ τοῖσι
δικῆν ἰθύντατα εἶποι.

Burada **histōr** olarak anılan kişi yahut kişiler, doğrudan doğruya yaşanan olaya tanık olmuş değildir. Yalnızca sorunu sağduyulu şekilde ele alıp araştırmasını yapacak, bunun sonucunda da bir karara varacak olan kişi, demekki hakemdir.²¹ Ayrıca **histōr** olarak belirlenen kişi yahut kişilerin yaşlı kimselerden oluşması da, erken dönem Yunan kültüründe adlî sorunların çözüme kavuşturulması konusunda önemli rol oynayan “yaşlılar heyetini” (**gerontes**) akla getirmektedir. Meselenin çözümü için belirlenen **histōr**lar, yaşanan olaya tanıklık etmedikleri, dolayısıyla bahse konu olayın neden yahut nasıl gerçekleştiği konusunda en ufak bilgiye sâhib olmadıkları için de, öncelikle belirli bir araştırma yapmak zorundadırlar. Şu hâlde kendisinden **histōr**luk yapması beklenen kişi, haddizâtında olayı bütün yönleriyle bilen bir **histōr** değil, ancak yaptığı titiz araştırmalar ile soruşturmalar sonucunda edindiği bilgiyle en doğru kararı (**dikēn ithyntata**) vererek, böylelikle bahse konu ihtilâfi çözüme kavuşturarak **histōr** olabilecek olan kişi;²² yanî araştırmacı, sorgulamacı kimsedir.²³

---

²¹ Karş. Hartog 2000a: 646.

²² Karş. Hartog 1997: 9.

²³ Benzer şekilde Troia Savaşı sırasında hayatını kaybeden Akhilleus’un can dostu Patroklos onuruna düzenlenen yarışlarda Aias ile Idomeneus anlaşmazlığa düşüp de yarışta kimin birinci geleceği konusunda bahse tutuşmaya kalkışınca, Idomeneus kendilerine Atreusoğlu Agamemnon’un “tanık” (**istora**) olmasını teklif eder. Burada Agamemnon’dan beklenen, herhangi bir aldatmacaya mahal vermemek için mezkur bahse tanıklık etmesi, başka deyişle hakemlik görevi üstlenmesidir (Hom. II. 23.483-87): Αἴαν νεῖκος ἄριστε κακοφραδὲς ἄλλὰ τε πάντα | δεύει Αργείων, ὅτι τοι νόος ἐστὶν ἀπηνής. | δεῦρό νυν ἢ τρίποδος **περιδόμεθον** ἠὲ λέβητος, | **ἴστορα** δ’ Ἀτρεΐδην Ἀγαμέμνονα θείομεν ἄμφω, | ὀππότεραι πρόσθ’ ἵπποι, ἵνα γνῶης ἀποτίνων. = *Aias, seni kavgacı, seni akılsız adam! | En gerisindesin işte Argosluların, | dik kafalının tekisin çünkü. | Haydi gel bahse girelim o zaman, | bir üçayağına yahut kazanına, | hakem olsun bize Atreusoğlu Agamemnon da, | hangi araba birinci gelecek bakalım, | ödeyince bedelini anlarsın o zaman.* Bu örnekte Agamemnon’un şahsında beliren **histōr**, aslında hangi arabanın önde geldiğini görmüş değildir, dolayısıyla ihtilâf konusu olaya ilişkin tartışmanın da “tanığı” olamaz. Bu durumda **histōr** olarak anılan kişi, tarafları dinleyip meseleyi bütün yönleriyle gözden geçirmek sûretiyle, girişilen bahsin sonucunda hangi tarafın haklı hangisinin haksız yahut da hangi iddianın doğru hangisinin yanlış olduğuna, kısacası kimin kazanıp kimin kaybettiğine tarafsızca karar verebilecek bir arabulucu yahut hakem konumundadır (karş. Hartog 1997: 8). Demekki Homeros destanlarında karşılaştığımız örneklerde **histōr**, ihtilâfa düşmüş kişiler arasında bir hakem, karar verici bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha açık söylemek gerekirse, **histōr** adı verilen kişi, anlaşmazlığa düşen tarafların ileri sürdüğü karşıt iddialar arasında karar verecek mercidir. Ancak arabuluculuk yahut hakemlik görevini üstlendiği bu tür durumlarda **histōr**, resmî konuma sâhib olmayıp yalnızca tarafların üzerinde uzlaştığı, sözüne güvendiği kişi olmaktan öteye geçmez (karş. Press 2003: 24; Grant 1995: 15). Şu hâlde **histōr**un karar verdiği şey, hangi tarafın iddiasının daha “doğru” olduğudur. Hukukî açıdan ele alınacak olursa, **histōr**un verdiği karar sonucunda ortaya çıkan şey “adâlet”tir; felsefî açıdan bakılacak olursa, “kesin bilgi”dir. Neticede ortaya konan çelişik bilgilerin yahut ileri sürülen karşıt iddiaların doğrulukları ile tutarlılıkları araştırılmaktadır. Bu işi üstlenebilecek kişi/ler de, toplumun ileri gelenlerinden biri yahut aklına, tecrübesine güvenilen bir kimse yahut da bu kimselerden oluşacak bir heyettir. Bu noktada, yine destan

Histōrun hukukî meselelere işâret eden bu yönünü göz önüne aldığımızda, Aiskhylos’un **Eumenides** adlı tragedyasındaki bir örneği de burada zikretmeden geçmemeliyiz. Homeros’un **Ilias** destanındaki örneklerle benzer özellikler taşıyan bahse konu örnekte, Orestes ile Erinysler arasındaki ihtilâfi çözmek üzere tanrıça Athena devreye girmektedir. Açıkça ifâde edilmese de, Athena burada adetâ **histōr** gibi davranarak ihtilâf konusu olan meseleyi (**pragma**) enine boyuna inceleyip aklında tartmakta; nihâyet meselenin nice çetin olduğunu fark edip onu ancak kentlin ileri gelenlerinden oluşacak yemînli yargıçlar (**dikastas horkiōn**) heyetinin çözüme kavuşturabileceğini, bu iş için de Areopagos’ta bir mahkeme kurulması gerektiğini belirtmektedir:

Mesele çok çetin, karar verebilirim diyen bir fânî için;
hattâ benim bile haddim değil,
Erinyslerin gazabını çeken şu **cinayet davasını** çözmek.
.....
Durum şundan ibâret: İster bırakayım kalsınlar,
ister defedeyim Erinysleri, belâ olacak başıma.
Sonuçta gelip şuna dayanıyor iş:
Bu cinayet davasına bakacak **yemînli yargıçlar** seçeceğim,
bir mahkeme kuracağım sonsuza dek.
Çağırın siz de **tanıklarınızı**, getirin **kanıtlarınızı**,
davanıza hizmet edecek sağlam kanıtlarınızı.
En iyi vatandaşlarımı seçip geri geleceğim ben,
bu meseleyi **en doğru şekilde çözecek** onlar.
Yemîn edecekler çünkü adâletsiz hüküm vermeyeceklerine.²⁴

Bu örnekte arabuluculuk yapması beklenen **histōr**, yalnızca kendine danışılan konuyu kendi imkânlarıyla çözen bir bilirkişi olmayıp aynı zamanda kendini aşan

---

geleneğine mensup bir şâir olan Hesiodos’un şiirlerinde **histōru** “bilge” kişi olarak tanımlamasını da dikkate aldığımızda (Hes. **Op.** 792-93), Yunan kültürünün erken aşamalarında karşımıza çıkan **histōrun** “bilge/hakîm” yahut “âdil” insanı temsil ettiğini söyleyebiliriz.

²⁴ A. **Eu.** 470-489: τὸ πρᾶγμα μεῖζον, εἴ τις οἶεται τόδε | βροτοῖς δικάζειν· οὐδὲ μὴν ἐμοὶ θέμις | φόνου διαιρεῖν ὄξυμηνίτου δίκας· | ..... | τοιαῦτα μὲν τὰδ’ ἐστίν· ἀμφοτέρα, μένειν | πέμπειν τε, δυσπῆματ’ ἀμηχάνως ἐμοί. | ἐπεὶ δὲ πρᾶγμα δεῦρ’ ἐπέσκηψεν τόδε, | φόνων δικαστᾶς ὀρκίων αἰδουμένους | θεσμόν, τὸν εἰς ἅπαντ’ ἐγὼ θήσω χρόνον. | ὑμεῖς δὲ μαρτύριά τε καὶ τεκμήρια | καλεῖσθ’, ἀρωγὰ τῆς δίκης ὀρθώματα. | Κρίνασα δ’ ἄστῶν τῶν ἐμῶν τὰ βέλτατα | ἦξω, διαιρεῖν τοῦτο πρᾶγμα’ ἐτητύμως. | ὀρκῶν περῶντας μηδὲν ἔκδικον φρεσίν.

konularla ilgili ilk incelemeleri yapan, böylelikle sorunun esâsını belirleyip bunu seçkin bir heyetin önüne getiren bir danışman olarak görülmektedir.

Şu hâlde gerek Homeros destanlarında karşımıza çıkan örnekler gerekse Aiskhylos'un **Eumenides**'indeki bahse konu örnek, Yunan kültürünün erken aşamalarında **histōr** olarak nitelenen kişilerin toplumsal niteliğini açıkça ortaya koymaktadır. Şu var ki Homeros destanlarında **histōr**, mutabakat sonucu fikrine güvenilen, kararlarına uyulan, deyim yerindeyse akil yahut bilge/hakîm bir kişi olarak betimlenirken, **Eumenides**'teki **histōr** daha kurumsal, muhtemelen belirli yaptırım gücüne sâhip bir yapıyı temsil eder görünmektedir. Her ne kadar bazı Yunan kentlerinde önemli toplumsal roller oynayan kişilerin **histores** adıyla anıldığı bilinmekteyse de,²⁵ bu kişilerin aynı zamanda kurumsal bir yapıyı temsil edip etmedikleri tartışma götürür bir mevzudur. Bu nedenle **histores** adı verilen bu kişilerin, kurumsal nitelikleri olmayıp yalnızca yargısına güvenilen, en doğru yargıyı vereceği düşünülen yaşlı kimselerle (**gerontes**) eşdeğer konumda olduklarını düşünmek yerinde olacaktır.²⁶

Diğer yandan **histōr**un sâhib olduğu bu arabulucu yahut bilirkişi anlamının, zamanla yerini “tanık” anlamına bıraktığı görülmektedir. **Histōr**un ihtilâflı tarafları yemînle biraraya getirme, tarafların ettiği yemîne “tanıklık etme” yönünü göz önünde bulunduracak olursak, zaman içinde kendisine ant içilen bir hüviyet kazanıp yemîn lafzı olarak karşımıza çıkması hiç de şaşırtıcı sayılmayacaktır.²⁷ Sözgelisi MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta karşılaştığımız **Ephebos Yemîninin** sonunda geçen **histōr** ibâresi, Klasik Yunancadaki **martys** kelîmesine benzer şekilde “tanık, şahit” anlamında kullanılmıştır.²⁸ Ayrıca Orta Yunanistanda yer alan Boiotia bölgesinde bulunmuş yazıtlarda, özellikle de MÖ 3. ile 2. yüzyıllara tarihlenen âzadedilme

---

²⁵ Karş. Connor 1994: 4.

²⁶ Karş. Connor 1994: 6.

²⁷ Karş. Connor 1994: 8.

²⁸ Bkz. Rhodes & Osborne 2007: 440-48; karş. Siewert 1977: 102-111. Çocukluktan delikanlılığa geçiş töreninin bir parçası olan bahse konu **Ephebos Yemîninde** Zeus, Ares, Hestia, Athena, Herakles gibi tanrıların yanısıra buğday, arpa, üzüm, incir gibi kendilerine kutsallık atfedilen nesnelere de tanık (**histōr**) olarak anılmaktadır.

konusundaki yazıtlarda bu “tanıklık” durumu açıkça görülmektedir.²⁹ Elbette bu tür metinlerde üzerine yemîn edilen kişiler, bilhassa tanrılar yahut da kendilerine tanrısal nitelik atfedilmiş varlıklardır.³⁰ Dolayısıyla bir yemînin yahut âzadedilme kararının tanığı olan bahse konu **histōr**ların, yemînin bozulması yahut anlaşmanın bir şekilde ihlâl edilmesi hâlinde, tarafları anlaşmanın gereklerini yerine getirmeye zorlayacak, aksi takdirde onları cezâlandırarak güce sâhib oldukları düşünülebilir.³¹ Demekki bu dönemde **histōr**, aynı zamanda belirli bir dinî hüviyet de kazanmıştır.

Bütün bu örnekler ışığında değerlendirildiğinde, **histōr** adı verilen kişiler, Yunan kültürünün erken aşamalarında, olaylara olduğu sırada “tanıklık” etmiş olmaktan ziyâde, olayları birbirine bağlayan, ihtilâflı tarafları uzlaştıran, karşıt görüşleri buluşturan, çelişik fikirleri kaynaştıran bir “arabulucu” yahut Aiskhylos’un **Eumenides**’indeki örnekte olduğu gibi mevcut bir ihtilâfı çözmeleri için yetkili mercilere aktaran bir “aracı” konumundadır. Sonuçta bu hâliyle **histōr**, arabulucu yahut aklına güvenilir bir kimse olmaktan öteye geçmemektedir.³²

Histōr kelîmesi erken dönem metinlerinde, yukarıda sözü edilen örneklerden ayrı olarak “bilge,” “becerikli,” “anlayışlı,” “kavrayışlı” insanları ifâde etmek için de kullanılmıştır. Homeros’un **Odysseia** destanında Yunanın kudret timsali Herakles’in **epiistor**, yanî “büyük işler **başaran** bir adam” olarak tarif edilmesi buna güzel bir örnektir.³³ Yine kaynağını destan geleneğinin ilhâm pınarından alan **Homeros Hymnosları**’nda Mousaların meziyetleri övülüp yüceltilirken, **histōr** kelîmesi “bir

---

²⁹ Aynı şekilde ünlü **Hippokrates Yemîni**’nde de benzeri bir kullanım söz konusudur (Hp. **Iusi**. 1-5): “Ὁμνυμι Ἀπόλλωνα ἰητρὸν, καὶ Ἀσκληπιὸν, καὶ Ὑγείαν, καὶ Πανάκειαν, καὶ θεοὺς πάντας τε καὶ πάσας, ἴστορας ποιούμενος. = *Hekim Apollon, Asklepios, Hygieia, Panakeia, hattâ bütün tanrılar ile tanrıçalar tanığım olsun ki*. Malum yemînin çevirisi için bkz. Çoraklı (çev.) 2016: 1-2.

³⁰ Bu tür yemînler ile âzadedilmeye ilişkin fermanlarda tanık gösterilen kimseler her zaman için tanrılar yahut tanrısal varlıklar olmak zorunda değildir. Sophokles’in **Philoktetes** adlı eserinde de görüleceği üzere, bazı durumlarda bu tanık (**histōr**) olma sorumluluğu, kullanılan “birlikte tanıklık eden” anlamındaki **synistōr** kelîmesiyle tanrılar ile insanlar arasında paylaştırılabilmekte, dolayısıyla tanrılarla birlikte insanlar da tanıklığa çağrılabilir (S. **Ph.** 1293): ᾧ θεοὶ **ξυνίστορες** = *Ayrıca tanrılar da tanığım olsun!*

³¹ Karş. Connor 1994: 9.

³² Bkz. Hartog 2000b: 394.

³³ Hom. **Od.** 21.26: μεγάλων ἐπίστορα ἔργων. Ayrıca burada geçen **ἐπίστωρ** kelîmesi, **Ilias**’ta özel isim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Hom. **Il.** 16.695.

konuda becerisi yahut mahâreti olan, eli bir işe yatkın, usta, mârifetli” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır:

Geniş kanatlı Ay’ı anlatın tatlı dilli Mousalar,
Zeus’un **şarkı söylemede usta** kızları.³⁴

Bütün bu örnekler göz önünde bulundurulduğunda, erken dönem Yunan kültüründe **histōr** adıyla anılan kişilerin aslında genel olarak belirli bir konuda bilgisi, görgüsü yahut becerisi olan, iyiyi kötüden ayırt edebilen, dahası aklına, fikrine güvenilen kimselerden hiç de farklı bir tavra sâhib olmadıkları, üstelik ileride klasik dönemde tam anlamıyla ifâdesini bulacak olan bahse konu “bilge/hakîm” kişilerin (**sophoi**) müjdecisi sayıldıkları anlaşılacaktır.³⁵

Öte yandan Yunan edebiyatının kuşkusuz en parlak örneklerinin verildiği klasik döneme gelindiğindeyse, artık **histōr** ile ondan türemiş **historia** kelîmesinin edebî metinlerin içinde iyiden iyiye yer ettiği görülmektedir. Malum dönemde bahse konu kelîmeleri yoğurup dilin mayasına katan, dahası mezkur sorup öğrenme gayreti ile araştırma şevkini haddizâtında “trajik farkındalığın” kapısını aralayan anahtara dönüştürenler, her şeyden önce tragedya şâirleri, en başta da Sophokles ile Euripides olmuştur.

---

³⁴ Hom. **h.Hom.** 32.1-2: Μήνην ἀείδειν τανυσίπτερον ἔσπετε Μοῦσαι | ἠδὲ πεῖς κοῦραι Κρονίδεω Διὸς **ἵστορες** **ῥῶδης**. Nitekim MÖ 5. yüzyılda yaşamış şâir Bakkhylides’in mısraları da bize aynı anlam kapısını aralamaktadır. **Epinikia** adlı eserinde Bakkhylides, Thermodon kıstağında yaşayan Ares’in kızlarının mızrak kullanmada mârifetli olduklarını şöyle terennüm etmektedir (B. **Ep.** 9.42-44): ταὶ τ’ ἐπ’ εὐναεῖ πόρω | οἰκεῦσι Θερμώδον(τος, **ἐγγέων** | **ἵστορες** κοῦραι διωξίπποι’ Ἄρης. = *Thermodon’un düzgün akıntılı kıstağında yaşar | mızrak atmayı bilen | Ares’in at süren kızları*. Ayrıca Homeros’tan sonraki en büyük destan şâiri sayılan Hesiodos’un **Erga kai Hēmerai** adlı eserinde geçen bir örnekte de, **histōr** kelîmesinin akılla, kavrayışla olan ilişkisi açık bir şekilde görülmektedir (Hes. **Op.** 792-93): Εἰκάδι δ’ ἐν μεγάλῃ, πλέω ἦματι, **ἵστορα** **φῶτα** | γείνασθαι· μάλα γάρ τε νόον πεπυκασμένος ἔσται. = *O büyük yirminci günde, o en uzun günde | bilge bir insan doğar; pek akıllı olacaktır böyle biri*.

³⁵ **Histōr** kelîmesinin bu türlü kullanımına klasik dönem metinlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin Platon’un **Kratylos** diyalogunda Artemis adının kökeni açıklanırken, Artemis’in “erdemli **bilen**” (**aretēs histora**), yani “meziyetli, mahâretli, yetenekli” bir kişi olmasından dolayı “ad koyucu”nun (**nomothetēs**) ona bu adı koymuş olabileceği ileri sürülmektedir (Pl. **Cra.** 406b). Yine devamında Hephaistos adının da aynı şekilde “işığı **bilen**” (**phaeos histora**) ifâdesinden mürekkep olduğu belirtilmektedir (Pl. **Cra.** 407c). Ayrıca bkz. Press 2003: 27.

Sözgeleşî farkında olmadan yahut da kaderin bir cilvesi sonucu babası Thebai kralı Laios’u öldüren, böylece babasından boşalan tahta kurulup annesiyle evlenen Oidipous’un hikâyesinin konu edildiği Sophokles’e ait **Oidipous Tyrannos (Kral Oidipous)** adlı tragedyada Oidipous, kendisiyle birlikte ülkesini topyekûn felâkete sürükleyen olaylar zincirini başlatan “ilk nedeni” merâk edip araştırmaya koyulur. Ama nihâyetinde bütün bu olayları başlatan şeyin kendi yanılığısı (**hamartia**), hattâ gafleti olduğunu fark eder. Elbette böylesine dehşetli bir trajik yanılığa düşmemek için, herhangi bir davranışta bulunmadan önce enine boyuna araştırmalar yapması (**historein**) gerekmektedir. Sonuçta zamanında bir şeyleri görecek (**horan**), araştırıp soruşturarak öğrenecek (**historein**) kadar manevî anlamda gözleri açık biri olsaydı, başka deyişle gaflet içinde yüzmeseydi, başına bunca felâket gelmeyecek, dünyasını aydınlatan o ışıl ışıl gözlerini kendi elleriyle oyup kör etmek zorunda kalmayacaktı. Nitekim malum tragedyanın son mısırâlarında Oidipous’un dilinden dökülen şu içli sözler, araştırıp soruşturmamış, neyin ne olduğunu öğrenme zahmetine girişmemiş bir kimsenin (**outh’ horôn outh’ historôn**), demekki kelîmenin tam anlamıyla gaflet içindeki bir insanın hazin sonunu dile getirmektedir:

Çocuklarım, neredesiniz? Gelin buraya!
Gelin sarılın şu kardeşiniz olan ellerime,
sizi peydahlayan babanızın
bir zamanlar ışıl ışıl parıldayan gözlerini
artık size böyle baktıran şu ellere;
ah çocuklarım, **hiçbir şey görmeyip, hiçbir şey bilmeyip** de
kendini peydahlayan kadından size baba oldu bu adam!³⁶

³⁶ S. OT 1480-85: Ὡ τέκνα, ποῦ ποτ’ ἐστέ; δεῦρ’ ἴτ’, ἔλθετε | ὡς τὰς ἀδελφὰς τὰσδε τὰς ἐμὰς χέρασ,
| αἱ τοῦ φυτουργοῦ πατρὸς ὑμῖν ᾧδ’ ὄρᾶν | τὰ πρόσθε λαμπρὰ προῦξένησαν ὄμματα· | ὅς ὑμῖν, ᾧ
τέκν’, **οὔθ’ ὄρῶν οὔθ’ ἴστορῶν**, | πατὴρ ἐφάνθην ἔνθεν αὐτὸς ἠρόθην. Burada **historein** fiilinin,
kendisiyle aynı kökten gelen “görmek” anlamındaki **horan** fiiliyle birlikte kullanılması da ayrıca
mânîdardır. Öte yandan Sophokles’e ait **Elektra** adlı bir başka tragedyadaysa **historia**, yaşadığı
ıztırâbı iliklerinde hisseden bir insanın yürek dağlayan hissiyatına, başka deyişle “trajik
farkındalığına” tercüman kılınmaktadır. Nitekim oyunun kahramanı Elektra, kendisine nice
talihsiz olduğunu (**deilaia deilaion**) hatırlatan koroya şöyle serzenişte bulunmaktadır (S. EI. 850-
53): Κάγω τοῦδ’ **ἴστωρ, ὑπερίστωρ**, | πανσῦρτω παμμήνω πολλῶν | δεινῶν <τε> στρυγῶν τ’
αιῶνι. = Ah **biliyorum, hem de çok iyi biliyorum** bunu, | *hayatı aylardır dinmek bilmeyen* | *elemle,*
kederle dolu biri olarak! Yunan zihninin felsefileşme sürecinde önemli yer tutan bahis konusu
tragedya yazarlarından bir diğerine, Euripides’e ait **Orestes** adlı tragedyadaysa Menelaos, Troia
Savaşı dönüşünde, daha annesinin kollarında henüz bir bebekken gördüğü Agamemnon’un oğlu
Orestes’in o sıra nerede olduğunu sorunca, şöyle yanıt gelir Orestes’ten (E. Or. 380-81): ὄδ’ εἶμ’

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere **historia**, bahsi geçen tragedya yazarları sayesinde, Yunan zihninin gelişim süreci içinde git gide soru sorma gayretinin, öğrenme iştihâkının, daha açık bir dille söylenirse bilgiye duyulan şiddetli açlık ile saf merâk duygusunun ifâdesi bir kavram hâline gelmeyi başarmıştır.

1.3. Ufkun Ötesine Bakış

Artık yeni bir anlayışın kapısı aralanmıştır. Kelîmenin tam anlamıyla gezip görerek, yerinde araştırmalar yaparak değişik bilgiler edinme, deyim yerindeyse sırf bilgi edinmek amacıyla dünyayı köşe bucak gezip dolaşma eylemi olan **historia**,³⁷ bundan böyle “merâk iptilâsı”na tutulmuş zihinlere bilgi ufkunun ötesinden gelen bir dâvete dönüşmüştür. Öyleki MÖ 6. ile 5. yüzyıllarda Yunan dünyası bilgi edinme amacı yahut öğrenme merâkıyla kendini yollara vurmuş araştırmacılarla (**histores**) dolup taşar hâle gelmiştir.³⁸ Elbette bu kişilerin başında da Hekataios ile Herodotos

---

Ὀρέστης, Μενέλεως, ὄν ἱστορεῖς. | ἐκὼν ἐγὼ σοι τὰμὰ μὴνύσω κακά· = *İşte Menelaos, karşında Orestes, sorup durduğun/merâk ettiğin o adam.* | Kendi isteğimle anlatacağım yaşadığım talihsizlikleri sana. Bahse konu tragedya yazarlarında **historein** fiilinin “bir kişinin geçmişini araştırmak, sorup öğrenmeye çalışmak” (Eur. **Hel.** 1371; **Tr.** 261; S. **OT** 1150, 1156) yahut da “bir kişiyi tanımak, soyunu sopunu bilmek” (A. **Eu.** 455: Ἀργεῖός εἰμι, πατέρα ἱστορεῖς καλῶς. = *Argosluyum ben, babamı iyi tanırsın*) anlamlarında da kullanıldığına tanık oluruz. Öte yandan Euripides’in **Ion** adlı tragedyasında karşılaştığımız bir örnek, mezkur fiilin yalnızca geçmişe ilişkin olayları sorup öğrenmeye yönelik olmayıp insanın gelecek hakkındaki merâkını gidermeye yönelik olarak “kehânete başvurmak, tanrıya danışmak” anlamlarına gelecek şekilde de kullanılabilirliğini göstermektedir (E. **Ion** 1547): ἀλλ’ ἱστορήσω Φοῖβον εἰσελθὼν δόμους. = *Gidip danışacağım Phoibos’un ocağına.*

³⁷ Her ne kadar geç dönem yazarı olsa da, **historein** fiilinin “araştırmalar yapmak amacıyla gezip dolaşmak” anlamını Ploutarkhos’un eserlerinde de somut bir şekilde bulabiliyoruz. Ploutarkos, bu fiili, **Theseus** ile **Pompeius** adlı eserlerinde bir ülkeyi yahut kenti “gözlemde bulunmak amacıyla ziyaret etmek” anlamında kullanmaktadır. Bkz. Plu. **Thes.** 30: καὶ τὴν χώραν ἱστορήσαι; **Pomp.** 40: βουλόμενος ἱστορήσαι τὴν πόλιν; ayrıca karşı. Plu. **Cic.** 2.

³⁸ Herodotos, Solon’un Atina yasalarını düzenledikten sonra, sırf “dünyayı gezip görme” isteğiyle (**kata theōriēs prophasin**) on yıllığına yurdunu terkedip denizlere açıldığından bahseder (Hdt. 1.29.5-7); hattâ Sardes’e vardığında Lidya kralı Kroisos’un şu sözlerine muhatap olduğunu kaydetmeden edemez (Hdt. 1.30.9-12): Ξεῖνε Ἀθηναῖε, παρ’ ἡμέας γὰρ περὶ σέο λόγος ἀπίκται πολλὸς καὶ σοφίης (εἶνεκεν) τῆς σῆς καὶ πλάνης, ὡς φιλοσοφῶν γῆν πολλὴν θεωρίας εἶνεκεν ἐπελήλυθας· = *Ey Atinalı konuğum, senin hakkında bir sürü hikâye işittik, yani senin şu bilgeliğin ile dur durak bilmez yolculukların hakkında; öyleki bilgeliğe olan sevdan yüzünden, sırf gezip görmek amacıyla gidip pek çok ülkeyi ziyaret etmişsin.* Ancak Solon gibi seyyahların çıktıkları bu yolculukların (**theōria**), Hekataios ile Herodotos’taki gibi planlı programlı olmadığı (karş. Snell 1953: 144), aksine sırf kendi bilgilerini artırma, başka deyişle bilgeliklerine bilgelik katma amacına yönelik olduğu (karş. Montiglio 2000: 88), kısacası öğrenilenleri başka kimselere aktarma amacı gütmeyeceği hatırdan çıkarılmamalı.

gibi **logographos**lar gelmektedir. İyonya aydınlanmasını kıvılcımlandıran mezkur iştiyâk, hâliyle Sokratesöncesi filosofları da sarmış; Thales, Anaksimandros, Pythagoras, Ksenophanes, hattâ Demokritos gibi adlar da, bilgi edinmek amacıyla gezip dolaşan **histōr**lar gibi yollara revan olmuştur.

Biraz daha yakından bakılırsa, **Periēgēsis** yahut **Periodos Gēs (Yeryüzünün Tasviri)** adıyla bilinen, ancak yazık ki ufak parçalar hâlinde günümüze ulaşabilmiş muazzam eserinde Asya ile Avrupa kıtalarındaki belli başlı bölgeler üzerine, çoğunlukla kendi yolculuklarında bizzat edindiği izlenimlere dayanarak³⁹ bilgiler veren, karşılaştığı halkların gelenek ile göreneklerini açıklamaya çalışan Hekataios, kendi hakkında günümüze kalmış bilgi kırıntılarından öğrenebildiğimiz kadarıyla, daha Eskiçağda bile “çok gezen insan” (**anēr polyplanēs**) olarak nâm salmış bir seyyahdır.⁴⁰

Kaleme aldığı eserine ilk defa açıkça **Historiai (Araştırmalar)**⁴¹ adını veren Herodotos da, bizzat kendi ifâdelerinden anladığımız kadarıyla, Mısır ülkesinden İskit diyârına kadar pek çok memlekete yolculuklar yapmış, yanî kendi zamanında

---

³⁹ Bkz. Granger 2004: 237. Hekataios’un bu eseri, Akdeniz ile Karadeniz kıyılarında karşılaşılan yabancı halklar ile memleketler hakkında gözleme dayalı bilgiler içermektedir. Nitekim Hekataios, coğrafi anlamda Cebelitarık boğazından başlayıp Morocco kıyılarına kadar uzanmakla kalmaz, aynı zamanda İskit diyârı, İran, Mısır, hattâ Hindistan gibi iç bölgelerde yer alan pek çok ülkeden de söz eder. Ayrıca bkz. **OCD**, sv. Hecataeus; Demiriş 1994: 234; Hekataios’a atfedilen mezkur eser konusunda ayrıntılı değerlendirme için özl. bkz. Pearson 1975: 34-96.

⁴⁰ Hecat. T12a Jacoby: Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος, ἀνὴρ **πολυπλανής**, κτλ. = *Miletoslu Hekataios, çok gezip dolaşmış bir insan vd.* Aynı satırların devamındaysa **logographos** olarak bilinen Midillili Hellanikos’un “çok fazla araştırma yapmış/çok şey bilen bir insan” olarak tarif edildiğini okuruz: Ἑλλάνικος γὰρ ὁ Λέσβιος, ἀνὴρ **πολυίστορ**, κτλ. = *Midillili Hellanikos, çok bilen bir insan vd.*

⁴¹ Genelde **Tarih** yahut **Tarihler** şeklinde dilimize çevrilen bahse konu eserin (bkz. Ökmen (çev.) 2011), biraz yakından bakıldığında, anladığımız anlamda yalınkat bir “tarih” eseri olmadığı; aynı şekilde yazarının da, her ne kadar Eskiçağda bile “tarihin babası” (**patrem historiae**) olarak anılsa da (Cic. **Leg.** 1.1.5), anladığımız anlamda bir “tarihçi” olmadığı kendiliğinden görülecektir. Belki yüzyıllar boyunca “tarihin babası” olarak nâm salması, böylece ortaya koyduğu çalışmanın tarih biliminin öncüsü sayılması, mezkur eserin bu adla bilinip tanınmasına yol açmış olabilir. Ancak Eskiçağdan günümüze kalmış eserlerin genelde dilimize kaynak dillerden (yanî Yunanca yahut Latince) değil, İngilizce yahut Fransızca gibi ikincil dillerden çevrilmesi hususu göz önünde tutulacak olursa, bahse konu eserin İngilizce çevirilerinin **Histories** yahut Fransızca çevirilerinin **Histoires** başlığını taşımasının da, bu duruma katkı sağlamış olduğu söylenebilir. Ne var ki biraz dikkatle bakılıp bağlamı içinde değerlendirildiğinde, bahsi geçen çağdaş dillerdeki mezkur kelimelerin de köken itibarıyla Yunanca **historia** kelimesine dayandıkları, başka deyişle kelimenin öz anlamını bir şekilde muhafaza ettikleri görülecektir (bkz. **OED**, s.v. history).

“bilinen dünya”nın (**oikoumenē**) sınırlarında dolaşmış, üstelik bu yolculuklar sırasında işitip öğrendiği bilgiler ile araştırıp ortaya çıkardığı mevzuları birebir tanık olup gözlemlendiği olaylarla harmanlayarak bilgiye teşne zihinlerin merâkına sunma gayretinden bir ân olsun geri durmamıştır.⁴² Şu hâlde Herodotos’un da gezip görme konusunda selefi Hekataios’tan aşağı kalır yanı olmadığı açıktır.

Her ne kadar şüpheli gözüyle bakılsa da, felsefenin babası (**arkhēgos**) sayılan⁴³ Thales’in Mısıra gittiğine, bir süre Mısırlıların yanında kalıp onlardan birtakım bilgiler edindiğine ilişkin Eskiçağdan kalma tanıklıklar da yok değil.⁴⁴ Bir rivâyete göre Thales, burada Mısırlı rahiplerden geometri konusunda bilgiler edinmiş; gölgelerinden hareketle piramitlerin yüksekliğini hesaplamayı öğrenmiş; nihâyet zihnine nakşettiği bütün bu bilgileri oradan alıp Yunanistana getirmiştir. Bundan başka gerek Mısırlılardan gerekse Keldanilerden güneş tutulmasının nasıl hesaplanacağını sorup öğrenmiş, bu sayede de MÖ 28 Mayıs 585 tarihindeki güneş tutulmasını öngörebilmiştir.⁴⁵

Öte yandan Yunan dünyasında coğrafi bilgilerini çizgilere tercüme ederek ilk defa bir dünya haritası (**mappa mundi**) çizmeye kalkışan kişi olarak bildiğimiz,⁴⁶ Thales’in öğrencisi yahut takipçisi Anaksimandros da, günün birinde memleketi Miletos’u terkedip umulmadık maceralara yelken açarak Karadeniz kıyılarında kurulacak olan Apollonia adlı Miletos kolonisinin (**apoikia**) kurulmasına öncülük

---

⁴² Herodotos’un yaptığı yolculuklara (**historia**) ilişkin kendi eserinden bazı örnekler için bkz. Hdt. 1.93.9; 2.5.2; 2.29.1-4; 2.44.1; 2.106.3; 2.148.4; 6.47.2. Ayrıca konuya ilişkin tartışmalar için bkz. How & Wells, 1967: 16-20; Karayel, 1990: 20-28; Myres 1953: 4-9.

⁴³ Bkz. Arist. **Metaph.** 983b20-21 (**Thal.** A12.8-9 DK): ἀλλὰ Θαλῆς μὲν ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας, κτλ.. = *Bu tür bir felsefenin başlatıcısı sayılan Thales, vd.*

⁴⁴ Thal. A11 DK: Θαλῆς δὲ πρῶτον εἰς Αἴγυπτον ἐλθὼν μετήγαγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν θεωρίαν ταύτην (sc. ἡ γεωμετρία) καὶ πολλὰ μὲν αὐτὸς εὔρεν. (...) ἀλλὰ μὴν καὶ τοὺς περὶ τῶν οὐρανίων τε καὶ θείων πρώτους παρ’ Ἑλλήσι **φιλοσοφήσαντας** οἷον Φερεκύδην τε τὸν Σύριον καὶ Πυθαγόραν καὶ Θάλητα πάντες συμφώνως ὁμολογοῦσιν Αἰγυπτίων καὶ Χαλδαίων γενομένου **μαθητᾶς**. = *Thales, Mısıra giden ilk kişi olarak bu kuramı (sc. geometri) oradan alıp Yunanistana getirdi, sonra başka pek çok şey keşfetti. (...) Suriyeli Pherekydes, Pythagoras ile Thales gibi Yunanlılar arasında ilk defa gökyüzü, hattâ tanrılar konusunda düşünce üreten/görüş belirten kişilerin, Mısırlılar ile Keldanilerin öğrencileri oldukları konusunda herkes hemfikirdir.*

⁴⁵ Bkz. Lesky, 1966: 163; Dürüşken 2014: 69.

⁴⁶ Bkz. Lesky, 1966: 164; Dürüşken 2014: 70.

etmiştir.⁴⁷ Demekki astronomi ile meteoroloji konularında yaptığı titiz çalışmalarıyla tanıdığımız Anaksimandros da bir şekilde yurdundan ayrılmış; uzak diyârlarda yeni, üstelik bilinmez bir dünyanın kıyılarına adım atmaktan çekinmemiştir.

Aynı şekilde Pythagoras da Eskiçağda büyük seyyah olarak nâm salmış bir araştırmacıdır.⁴⁸ Isokrates'in **Busiris** adlı eserinde kaydettiği kadarıyla, Samoslu Pythagoras Mısıra gidip orada rahiplerden özellikle geometri konusunda⁴⁹ birtakım bilgiler edinmiştir.⁵⁰ Eskiçağ felsefesi konusundaki en temel kaynaklarımızdan biri olan Diogenes Laertios'tan öğrendiğimize göreyse, Pythagoras delikanlılık çağında, bilgiye teşne (**philomathēs**) hâlde yurdundan ayrılmış; Midilliye gidip Pherekydes'le tanıştıktan sonra soluğu Mısırdaki almış, dahası Mısırlıların dilini öğrenecek kadar orada kalmıştır; ardından yönünü doğuya çevirerek yolunu Babile düşürmüş, orada Keldaniler ile Magosların yanında epey vakit geçirmiş; böylelikle onların vâkıf olduğu, ancak Yunanlıların henüz haberdar olmadığı türde nice bilgi varsa hepsini kendine devşirmiştir.⁵¹

---

⁴⁷ Anaximand. A3 DK: καὶ Ἀναξίμανδρος δὲ ἠγήσατο τῆς ἐς Ἀπολλωνίαν ἐκ Μιλήτου ἀποικίας. = *Anaksimandros, Miletostan çıkıp Apollonia kolonisinin kurulmasına öncülük etti.*

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dürüşken 2014: 74-79.

⁴⁹ Iamblikhos, Pythagoras'ın hayatını konu edindiği **De Vita Pythagorica** adlı eserinde **historia** kavramını “geometri”yle ilgili olarak, hattâ onun yerini tutacak şekilde kullanmakta, dahası Pythagoras'ın da “geometri”yi aynı şekilde **historia** olarak adlandırdığını vurgulamaktadır (Iambl. VP 18.89.4): ἐκαλεῖτο δὲ ἡ γεωμετρία πρὸς Πυθαγόρου **ἱστορία**. = *Pythagoras'ın nazarında geometri bir **historiadır**.* (Αγρίκα κατὰ Ἡρ. Ἐρ. 22.6: Καίτοι ἡ μὲν τῆς γεωμετρίας ἱστορίῃ ἐοῦσα πολὺσχημὸς τε καὶ πολυειδής.) Buradan hareketle **historianın** aynı zamanda araştırılan konu, yani “araştırma alanı” sayıldığını, başka deyişle klasik dönemin **epistēmēsi** gibi düpedüz “bilim yahut araştırmaya dayalı bilgi” anlamında kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

⁵⁰ Isoc. 11.28: ὅς (sc. Πυθαγόρας) ἀφικόμενος εἰς Αἴγυπτον καὶ **μαθητῆς** ἐκείνων γενόμενος τὴν τ' **ἄλλην φιλοσοφίαν** πρῶτος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκόμισεν. = *O (sc. Pythagoras) Mısıra gidip onların **öğrencisi** olduktan sonra Yunanistana **değişik bir felsefeyi** ilk defa getiren kişi oldu.*

⁵¹ D.L. 8.2-3: συστῆναι δ' εἰς Λέσβον ἐλθόντα Φερεκύδη ὑπὸ Ζωίλου τοῦ θείου. καὶ τρία ποτήρια κατασκευασάμενος ἀργυρᾶ δῶρον ἀπήνεγκεν ἐκάστῳ τῶν ἱερέων εἰς Αἴγυπτον. (...) νέος δ' ὢν καὶ **φιλομαθῆς** ἀπεδήμησε τῆς πατρίδος καὶ πάσας ἐμύθη τὰς θ' Ἑλληνικὰς καὶ βαρβάρους τελετάς. ἐγένετ' οὖν ἐν Αἰγύπτῳ, ὀπηνίκα καὶ Πολυκράτης αὐτὸν Ἀμάσιδι συνέστησε δι' ἐπιστολῆς· καὶ ἐξέμαθε τὴν φωνὴν αὐτῶν, καθά φησιν Ἀντιφῶν ἐν τῷ Περὶ τῶν ἐν ἀρετῇ πρωτευσάντων, καὶ παρὰ Χαλδαίοις ἐγένετο καὶ Μάγοις. εἶτ' ἐν Κρήτῃ σὺν Ἐπιμενίδῃ κατήλθεν εἰς τὸ Ἰδαῖον ἄντρον ἀλλὰ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ εἰς τὰ ἄδυστα· καὶ τὰ περὶ θεῶν ἐν ἀπορρήτοις ἔμαθεν. εἶτ' ἐπανῆλθεν εἰς Σάμον, καὶ εὐρῶν τὴν πατρίδα τυραννουμένην ὑπὸ Πολυκράτους, ἀπῆρεν εἰς Κρότωνα τῆς Ἰταλίας· = *Midilliye gelip dayısı Zoilos sayesinde Pherekydes'le tanıştı; sonra üç gülmüş kupa yaptırıp Mısıra, rahiplere hediye olarak götürdü. (...) Genç, **bilgiye susamış biri olarak** yurduunu terkederek gidip Yunanlılar ile yabancıların bütün gizemlerine erdi. Polykrates bir mektup yazıp da onu Amasis'e takdim ettiğinde Mısırdaki bulunuyordu. Antiphon'un **Erdemli***

Kezâ Yunan kültürünün çoktanrılı din anlayışına karşı getirdiği şiddetli eleştirileriyle tanıdığımız, dahası fosiller konusunda yaptığı titiz araştırmalarından haberdar olduğumuz Ksenophanes de, günümüze kalan fragmanlarında kendini ömrü boyunca diyâr diyâr gezip dolaşmış, Yunanistanın adetâ altını üstüne getirmiş bir seyyah olarak tanıtmaktadır. Nitekim henüz yirmi beş yaşındayken baba ocağı Kolophon'u terkederek nihâyet Elea kentine yerleşinceye değin altmış yedi yıl boyunca o kent senin bu kent benim gezip tozarak Yunanistanda dolaşmadık yer bırakmadığını mısırâlarında şöyle terennüm etmektedir:

Altmış yedi yıl oldu ben bu dertle
Yunanistanın **altını üstüne getireli**
yirmi beş yaşındaydım o zamanlar
doğru hesaplayabiliyorsam tabî.⁵²

Gezip dolaşarak bilgi edinme, araştırmalar yapma etkinliğinin en güzel ifâdesiyse İskenderiyeli Klemens tarafından Demokritos'a atfedilen bir fragmanda karşımıza çıkmaktadır.⁵³ Bahse konu fragmanda Demokritos, **historia** adı verilen bu yeni bilgi türünün kendisi için ne ifâde ettiğini şöyle vurgulamaktadır:

Zamanımdaki insanların hepsinden **fazla yer gezdim**; çok uzak diyârlarda **araştırmalarda bulundum**; pek çok diyâr, pek çok ülke gördüm; çok sayıda **bilgili insan** dinledim; sonuçta **edindiği kanıtlarla eser yazma konusunda** beni aşan kimse çıkmadı.⁵⁴

Kişiler Üzerine adlı eserinde belirttiği gibi, onların dilini de öğrendi. Hattâ Keldaniler ile Magosların yanında kaldı. Giritte Epimenides'le birlikte Ida mağarasına, Mısırda da tapınakların en mahrem yerlerine kadar girerek tanrılar hakkındaki bütün sırlara erdi. Sonra Samos'a geri döndü, ancak yurdunu Polykrates'in tiranlığı altında bulunca, İtalyadaki Kroton kentine göç etti.

⁵² Xenoph. B8 DK: ἤδη δ' ἐπτά τ' ἔασι καὶ ἐξήκοντ' ἐνιαυτοὶ | **βληστρίζοντες** ἐμὴν φροντίδ' ἄν' Ἑλλάδα γῆν· | ἐκ γενετῆς δὲ τότε ἦσαν ἐείκοσι πέντε τε πρὸς τοῖς, | εἴπερ ἐγὼ περὶ τῶνδ' οἶδα λέγειν ἐτόμως. Ayrıca karış. Xenoph. B45 DK: ἐγὼ δὲ ἐμαυτὸν πόλιν ἐκ πόλεως **φέρων ἐβλήστριζον**. = *Bense o kent senin bu kent benim dolaşıp duruyordum*.

⁵³ Ayrıca bkz. Dürüşken 2014: 125.

⁵⁴ Democr. B299 DK; Clem. Al. **Strom.** I 15, 69 (II 43, 13 St.): ἐγὼ δὲ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἀνθρώπων γῆν **πλείστην ἐπεπλανησάμην ἱστορέων** τὰ μήκιστα καὶ ἀέρας τε καὶ γέας πλείστας εἶδον καὶ **λογίων ἀνδρῶν** πλείστων ἐπήκουσα καὶ **γραμμέων συνθέσιος μετὰ ἀποδείξεως** οὐδεὶς κώ με παρήλλαξεν. Ayrıca Diogenes Laertios'ta da, Demokritos'un yaptığı yolculuklarla ilgili olarak şu satırlara rastlıyoruz (D.L. 35.4-9): Φησὶ δὲ Δημήτριος ἐν Ὀμωνύμοις καὶ Ἀντισθένης ἐν Διαδοχαῖς **ἀποδημῆσαι** αὐτὸν καὶ εἰς Αἴγυπτον πρὸς τοὺς ἱερέας γεωμετρίαν μαθησόμενον καὶ πρὸς

Demokritos'un burada üzerinde durduğu husus, bilgi edinmek amacıyla gezip dolaşmanın yanısıra, aynı zamanda “doğru bilgi”ye götürecektir sağlam “kanıt”lara (**apodeiksis**) ulaşma çabasıdır.⁵⁵ Bu bağlamda **historein** fiili bizi iç içe geçmiş bir anlam yumağıyla karşı karşıya bırakmaktadır: “doğru bilgilere ulaşmak amacıyla dünyayı gezip dolaşarak araştırmalar yapmak.” Sonuçta bu ifâdeler, yaptığı araştırmalarla, kaleme aldığı eserlerle felsefe-bilimin kurucusu Aristoteles'i pek çok konuda önceleyen Demokritos'un, biraz sonra değineceğimiz Herakleitos'un aksine, **historia** adı verilen bu yeni, hattâ çığır açıcı bilgi türünü ne derece önemseydiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁶

Şu hâlde **historia**, MÖ 6. ile 5. yüzyıllarda alevlenen İyonya aydınlanmasını başlatmakla kalmayıp neşvünemâ bulmasını da sağlayan temel sâiktir. Nitekim bahse konu dönemde karşılaştığımız araştırma iştihâkının yöneldiği gâye, insanın merâkını

Χαλδαίους εἰς τὴν Περσίδα καὶ εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν γενέσθαι. τοῖς τε γυμνοσοφισταῖς φασὶ τινεὶ συμμίξει αὐτὸν ἐν Ἰνδία καὶ εἰς Αἰθιοπίαν ἔλθεῖν. = *Demetrios Homonymoi* adlı eserinde, *Anstithenes ise Diadokhai* adlı eserinde onun (sc. Demokritos'un) geometri öğrenmek üzere yurduunu terkediş Mısıra rahiplerin yanına gittiğini, sonra İrana Keldanilerin yanına uğradığını, oradan da Kızıl Denize kadar uzandığını söylemektedir. Kimileri de Hindistanda Çıplak Bilgelerle düşüp kalktığını, oradan da yolunu düşürüp Etiyopyaya vardığı ileri sürmektedir.

⁵⁵ Karş. Press, 2003: 26.

⁵⁶ Sokratesöncesi filosofların, en genel anlamıyla doğaya (**physis**) yönelik bütün bu araştırmalarının sonucu olarak kaleme aldıkları eserlerine koydukları başlıklar aslen kayıp olmakla birlikte, bahse konu eserlerin **Historia Peri Physeōs (Doğaya İlişkin Araştırmalar)** adıyla anıldığını biliyoruz (karş. Granger 2004: 238). Platon'un **Phaidōn** diyalogunda karşımıza çıkan bir pasaj da bu duruma açık bir kanıt sunmaktadır (Pl. **Phd.** 96a: ἐγὼ γάρ, ἔφη, ὃ Κέβης, νέος ὢν θαυμαστῶς ὡς ἐπεθύμησα ταύτης τῆς σοφίας ἦν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν· ὑπερήφανος γάρ μοι ἐδόκει εἶναι, εἰδέναι τὰς αἰτίας ἐκάστου, διὰ τί γίγνεται ἕκαστον καὶ διὰ τί ἀπόλλυται καὶ διὰ τί ἔστι. = *Kebeş, ben gençliğimde doğa araştırması diye adlandırdıkları ilme son derece merâklıydım. Çünkü her bir şeyin nedenini, niçin meydana geldiğini, niçin varolduğunu, dahası niçin yok olup gittiğini bilmenin muazzam bir şey olduğunu düşünürdüm*). Kezâ **historein** fiilinin Herodotos'ta “doğa olayları”na yönelik araştırmaları ifâde edecek şekilde kullanılması da, bu durumu kanıtlar niteliktedir (Hdt. 2.34.1; karş. 2.19.3; 2.29.1; 4.192.3). Nitekim daha sonra Aristoteles de, **historia**yı felsefe-bilim etkinliğinin tastamam ifâdesi olarak gördüğünden (karş. Press 2003: 33), canlılara yönelik araştırmalarını konu alan eserine, **Tōn Peri Ta Zōia Historiōn (Canlılara İlişkin Araştırmalar)** başlığını koymuştur. Bu konuda Aristoteles'in diğer eserlerinin satır aralarına serpiştirilmiş örnekler de yok değildir (Arist. **PA** 668b30: ἔκ τε τῶν ἀνατομῶν δεῖ θεωρεῖν καὶ ἐκ τῆς ζῳϊκῆς ἱστορίας. = *Canlılara ilişkin araştırma ile teşrihlerden hareketle bir görüş ortaya konmalı*; 680a1: ἔκ τε τῶν ἱστοριῶν τῶν περὶ τὰ ζῳα θεωρεῖσθω: *Canlılar konusunda yapılan araştırmalardan hareketle bir görüş ileri sürülmeli*; ayrıca karş. Arist. **PA** 674b16; 689a18; 684b4; **Resp.** 477a7; 428a28). Aristoteles'ten sonra da öğrencileri ile halefleri aynı geleneği sürdürerek bu minvalde eserler vermiştir. Aristoteles'in yakın dostu, hem de başta gelen öğrencisi Theophrastos'un **Peri Phytōn Historia (Bitkilere İlişkin Araştırmalar)** başlıklı eseri buna örnektir.

gıcıklayan, bilinebilir ne kadar bilgi varsa hepsini bilip öğrenmek, her türlü bilgi kırıntısından haberdar olmaktır. Ne var ki bu yeni bilgi anlayışına karşı eleştiriler de çok geçmeden ufukta boy gösterecek, engin bilgi deryâsında kaybolmaya başlamış, bilgi kumkuması olmaya yüz tutmuş zihinleri sarsarak kendi içinde derinleşmeye dâvet edecektir.

1.4. Eleştirel Yaklaşımlar

Historia kavramını doğrudan felsefi tartışmaların içine çeken, Herakleitos olmuştur. Bunu yaparken **historia** kavramına hem olumlu hem de olumsuz anlamlar yüklemiştir. Bu durum elbette Herakleitos'un bilgelik (**sophia**) yahut felsefeye (**philosophia**) biçtiği rol kadar, **historia** kavramının sunduğu anlam çeşitliliğinin yol açtığı belirsizlikle de yakından ilişkilidir. Nitekim kabaca ifâde edilecek olursa, Herakleitos'ta bilgelik (**sophia**), temelde doğaya (**physis**) içkin düzeni (**logos**) kavrama işidir. Biteviye değişip dönüşen olaylar silsilesinden (**phainomena**) ibâret evrende (**kosmos**) değişmeden kalan, böylelikle baştan sona onu yöneten yasa yahut ilkenin (**logos**) bilinmesiyse,⁵⁷ ancak görünenler âleminin ötesine geçmekle, dahası görünür dünyanın ardında yatan hakîkatin araştırılıp bulunmasıyla mümkündür. Bu bağlamda Herakleitos'un gözünde olumlu anlamda **historia**, çokça araştırma yapmakla (**pollōn historas**) birlikte, yapılan araştırmalar sonucunda derin bilgiye (**mathēsis**), demekki hakîkate (**logos**) varma durumunu ifâde etmektedir. “Bilgeliği seven insanlar (**philosophous andras**) gerçekten çok şeyde araştırmacı (**historas**) olmalıdır,”⁵⁸ derken Herakleitos'un kastettiği bu olsa gerek. Öyleyse Herakleitos'a göre gerçek bilgeliğe yahut felsefeye (**sophia** yahut **philosophia**) varmanın yegâne yolu zihni araştırmacı tavra büründürmekten, yanî kelîmenin tam anlamıyla **histōr** olmaktan geçiyor. Ancak Herakleitos'un **histōr**dan anladığı, diğer Sokratesöncesi filosofların aksine, her türlü bilgi kırıntısının peşinde koşan, malumat denizinde yüzen, gömüldüğü ayrıntılar içinde kaybolmuş araştırmacıdan ziyâde, edindiği

---

⁵⁷ Bkz. Heraclit. B1 DK. İlgili fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak 2014: 32-35.

⁵⁸ Heraclit. B35 DK: *χρή γάρ εἶ μάλα πολλῶν ἱστορας φιλοσόφους ἀνδρας εἶναι καθ' Ἡράκλειτον.* İlgili fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak 2014: 103; ayrıca bkz. Kahn 2001: 105.

malumatın ötesine geçebilen, bu malumatı eleştiri süzgecinden geçirerek doğru bilgiye, başka deyişle hakîkatin kendisine (**logos**) varabilen kişidir.

Herakleitos'un içinde yaşadığı dönem, az önce sözünü ettiğimiz gibi, ne olursa olsun her türden bilginin öğrenilmesi gerektiğine inanan, çok şey bilmeyi mârifet sayan insanlarla (**anēr polyistōr**) doludur. Ancak, bu türlü bir doyumsuz bilme tavrını hedef alan Herakleitos'a göre, hakîkate ulaştırmayan, gerçek nedenleri (**aitia**) sorgulayıp aydınlatmayan araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler, “mitolojik kavrayış”ın önümüze koyduğu salt nakil yoluyla dilden kulağa aktarılan bilgilerden (**akoē**) farklı olmayıp açıkçası kupkuru birer malumat olmaktan da öteye geçemezler. Nitekim eleştiri oklarını Pythagoras'a yönelttiği bir fragmanında, günü geceye katıp biteviye araştırmalar yapmanın (**historein**) aslında kişiyi filosof kılmayacağını ileri sürerken tam da bu konuya işâret eder gibidir:

Mnesarkhos oğlu Pythagoras insanlar arasında en fazla **araştırma** yapmış kişidir. O kendi **bilgeliliğini** bu incelemelerden seçtikleri üzerine inşa etmiştir. **Çok şey bilmek** kötü sanattır.⁵⁹

Genel olarak bakıldığında, bu fragman (B129 DK) bir öncekiyle (B35 DK) çelişir görünmektedir. Ne var ki Herakleitos burada **historia** kavramına olumsuz bir anlam yüklemiştir. Çünkü ona göre “çok şey bilme” durumu (**polymathiē**), asıl bilinmesi gerekenlerin önünü kesmekte, zihni (**nous**) karartarak insanı hakîkatten (**logos**) uzaklaştırmaktadır. Hâl böyle olunca, uçsuz bucaksız bilgi ummanında kılavuz alınacak akıl ışığı yitirildiğinde, o vakte değin kazanılmış bütün bilgiler de artık işe yaramaz bir yığına dönüşecek; sirta bindirilmiş, gittikçe ağırlaşan yükten farksız hâle gelecektir. İşte “çok şey bilme” yahut “malumattarlığın” (**polymathiē**) “kötü sanat”

---

⁵⁹ Heraclit. B129 DK: Πυθαγόρης Μνησάρχου **ιστορίην** ἤσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφαὺς ἐποίησατο ἑαυτοῦ **σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην**. (Bahse konu fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak, 2014: 307.) Herakleitos'un Pythagoras'a sataşması elbette bununla sınırlı değildir. Sözcüğü bir başka fragmanında da (B81 DK), burada yönelttiği suçlamaya benzer şekilde, Pythagoras'ı “yalancıların piri” (**kopidōn estin arkhēgos**) olarak itham etmektedir. Ayrıntılı değerlendirme için ayrıca bkz. Çakmak, 2014: 199; Kahn 2001: 113-14.

(**kakotekhniē**) olarak anılmasının nedeni tam da budur. Oysa insanın bu süreçte elde etmesi gereken şey, bilenmiş bir akıl yahut da kavrayıştan (**nous**) başkası değildir.⁶⁰ Zaten Herakleitos, felsefî bilgi ile malumat arasındaki sınırı çizmeye çalıştığı bir diğer fragmanında da bunu açıkça ortaya koymaktadır:

Çok şey öğrenmek anlayışlı olmayı öğretmez. Öğretseydi, Hesiodos ile Pythagoras'a ve de Ksenophanes ile Hekataios'a öğretirdi.⁶¹

Burada Herakleitos'un eleştirisi oklarına hedef olan adlar, kuşkusuz Yunan zihninin şekillenmesine büyük emek vermiş kişilerdir. Kısaca değinilecek olursa, Homeros'la birlikte Yunan kültürünün kurucusu sayılan Hesiodos, gerek baştan sona Yunan mitolojisini sistemleştirdiği **Theogonia** gerekse ahlâkî öğütlerle ördüğü **Erga kai Hēmerai** adlı eseriyle Yunan kültürünün omurgasını çatan şâirdir.⁶² Samoslu Pythagoras, Güney İtalyada etkinliğini sürdüren, yazılı herhangi bir eseri olmayan, ancak öğrencilerinden oluşan bir halka içinde fikirlerini yayan ahlâk ile manevîyât kılavuzudur.⁶³ Kolophonlu Ksenophanes ise dinî inanışlar ile mitolojik kavrayışlara

---

⁶⁰ Çok şey bilme (**polymathiē**) durumu, Herakleitos'ta tam anlamıyla bilgeliğin (**sophia**) karşısında yer almaktadır (B41 DK): ἐν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι γνῶμην, ὅτεη ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων. = *Bilgelik tektir; her şeyi her şeyle yöneten düşüncüyü bilmektir.* Bahse konu fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak 2014: 115.

⁶¹ Heraclit. B40 DK: πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει· Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὐτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἑκαταῖον. Bahse konu fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak, 2014: 113.

⁶² Herakleitos'un burada Hesiodos'un adını zikretmesi, yanî onu Pythagoras'la, dahası "mitolojik kavrayış"a ciddi eleştiriler getirmiş Hekataios ile Ksenophanes'le aynı kefeye koyması ilk bakışta mantıksız gelse de, şâir Hermesianaks'a atfedilmiş olup Hesiodos'u **historianın** koruyucusu olarak gösteren bir fragman, Herakleitos'un merâmını anlamamıza bir nebze yardımcı olabilir (bkz. Hermesian. fr. 7.22: Ἡσίοδον πάσης ἤρανον **ιστορίης**). Nitekim gerek Hermesianaks'a atfedilen fragmanda gerekse Herakleitos'un mezkur fragmanında **historia**, doğrudan doğruya gözlem ile tecrübeyi esâs alan, akli temellere dayalı bilgilerin aktarımı demek olan "bilim"e (**epistēmē**), Burkert'in deyimiyile **rationale Wissenschafta** değil, sırf nakil yoluyla gelen, işitmeye dayalı mitolojik aktarımlarla örülü "bilgi yığını"na işaret etmektedir (Burkert 1972: 210). Kezâ bir başka fragmanında, Herakleitos'un yine Hesiodos'u işaret ederek söylediği sözler, malum dönemde Hesiodos'un "çok bilmekle" maruf olduğunu göstermektedir (Heraclit. B57 DK): διδάσκαλος δὲ πλείστον Ἡσίοδος· τοῦτον ἐπίστανται **πλείστα εἰδέναι**, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν· = *Çoğunluğun öğretmeni olan ve çok bildiği söylenen Hesiodos, gece ile gündüzün ne olduğunu bilmezdi.* Bahse konu fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak 2014: 149.

⁶³ Bu son derece tartışmalı fragmanda Herakleitos'un eleştirisi oklarına hedef olan adların iki gruba ayrılması, dahası Pythagoras'ın adının Hesiodos'unkinin hemen yanında zikredilmesi dikkat çekicidir. Sonuçta Pythagoras, ne Hekataios'un destan geleneği karşısında takındığı eleştirel tavrı

veryansın edip Homeros ile Hesiodos'u kıyasıya eleştirerek Yunan mitolojisini insanbiçimli tanrı anlayışından kurtarmaya çalışan gezgin bir şâir, usta bir filosoftur. Genelde Herodotos'u önceleyen araştırmacı/tarihçi olarak bilinen Hekataios ise çok yer gezmiş, gezip gördüğü yerlerde edindiği bilgileri doğru bir şekilde kaydedip aktarmaya çalışmış bir araştırmacı, kendine değin gelen mitolojik aktarımları eleştiri süzgecinden geçirerek aklîleştirilmeye çalışan ilkörnek bir tarihçidir.

Herakleitos bütün bu adları hedef tahtasına oturtmakla Yunan kültürüyle topyekûn bir hesaplaşma içine girdiğinin farkındadır. Sonuçta destan geleneğine (**epos**) dayanan eski tür bilgi anlayışına, başka deyişle “mitolojik kavrayış” a karşı çıktığı gibi, çok yer gezip çok şey bilme esâsına dayanan yeni tür bilgi anlayışına da (**historia**) karşı çıkıp bu anlayışın da aynı şekilde zihne gölge düşürdüğünü ileri sürmektedir. Çünkü ona göre insan, sırf dış dünyayı gezip görmekle, öğrenilebilir ne kadar şey varsa hepsini tek tek öğrenmekle hakîkate (**logos**) varamaz.⁶⁴ Dolayısıyla bu tavrı bir tarafa bırakıp manevî anlamda olgunlaşmaya bakmalı, daha çok kendi içinde derinleşmeli, kendini araştırmalı, kendine sorular sormalı, böylelikle kendi içindeki hakîkati arayıp bulmalı, kısacası kendinin kâşifi olmalıdır.⁶⁵

Ayrıca bu fragmanda bir kez daha karşımıza çıkan, “çok şey bilme” yahut “allâmelik/malumattarlık” şeklinde çevirebileceğimiz, Herakleitos'un bizzat kendi üretimi olan⁶⁶ **polymathiēn** de, olumsuz anlamda **historia**yla bir tutulduğu açıktır. Nitekim burada **historia** kavramı, artık Herakleitos için araştırmalar sonucu elde

---

tam anlamıyla benimsemiştir ne de Ksenophanes'inkini; üstelik onun yöneldiği araştırma alanı (**historia**) yalnızca bu dünyaya yönelik olmayıp genelde bu dünyanın sınırlarını aşmaya, böylece öte dünyanın bilinmezliğini kurcalamaya yöneliktir. Demekki Pythagoras, gerek bu dünya gerekse öte dünya, başka deyişle gerek insanlar gerekse tanrılar hakkında bilgiler sunduğundan, mitolojik kavrayışın Orpheusvâri bir temsilcisi sayılmış, bu nedenle adına Hesiodos'unkinin yanında yer verilmiştir. Malum fragmana dair tartışmalar için bkz. Burkert 1972: 209-10; Kahn 2001: 107-8.

⁶⁴ Herakleitos'a göre insan manevî anlamda erişip olgulaşmadıkça, dış dünyayı kavramasına yarayan duyuların da artık onun için bir önemi yoktur (B107 DK): κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὄτα βαρβάρους ψυχᾶς ἐχόντων. = *Ruhları barbar olanların gözleri ile kulakları kötü tanıklardır*. Bahse konu fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak 2014: 255; ayrıca karış. Kahn 2001: 106-7.

⁶⁵ Örn. bkz. Heraclit. B101 DK: ἐδιζήσάμην ἑμευτόν. = *Kendimi keşfettim*. Bahse konu fragmanın çevirisi ile yorumu için bkz. Çakmak, 2014: 241.

⁶⁶ Bkz. Granger 2004: 238

edilen bilgilerin toplamını, demekki salt yığın hâlinde bilgiyi ifâde etmektedir. Ama Herakleitos'un filozofu, ne çok şey bilen bir allâmedir (**polyistōr**) ne de yalınkat bir araştırmacı (**histōr**). Üstelik **historia** işiyle uğraşmak, onun zamanında çok yer gezip çok şey bilme esâsına dayalı bir durum olduğuna göre, Herakleitos'un bu anlamda **histōr**luğu benimsemesi bahse konu dahî olamaz. Çünkü allâmeliğe/malumattarlığa götüren bu çabayı o, tam anlamıyla “kavrayış”ın (**nous**) önüne çekilmiş bir engel saymaktadır.⁶⁷ **Historia** karşısındaki bu eleştirel tutumun bir benzerini daha sonra Platon **Phaidōn** diyalogunda Sokrates'in ağzından dile getirecek;⁶⁸ böylelikle dış dünyaya yönelik bahis konusu araştırma gayretinin aslında olayların ardında yatan gerçek nedenlerin üzerini örterek hakîkati gölgede bıraktığını ileri sürecektir.⁶⁹

1.5. Sonuç

Görüldüğü üzere **historia**, kimi zaman çokça araştırma yapma, dış dünya hakkında mümkün olduğunca çok bilgi edinme, doğa ile insan olayları karşısında akla dayalı açıklamalar getirme gayreti olarak övülüp göklere çıkarılsa da, kimi zaman sırf dış dünya hakkındaki bilgilerimizi çoğaltmaktan, başka deyişle allâmelik yahut malumattarlıktan öteye geçmeyen, dolayısıyla olayların ardında yatan gerçek nedenleri görmeyi engelleyip insanı hakîkatten uzaklaştıran bayağı bir heves olarak küçümsenip yerilse de, aslında Yunan kültürü için ifâde ettiği gerçek anlamı tragedya şâiri Euripides'in mısralarında bulmaktadır:

Bilimin bilgisine sâhip kişi ne bahtiyardır!⁷⁰

---

⁶⁷ Bkz. Granger, 2004: 236.

⁶⁸ Bkz. Pl. **Phd.** 96a.

⁶⁹ Burada gözlem ile tecrübeyi dışarıda bırakıp akla dayalı bütüncül bir hakîkat kavrayışı getirerek Platon'a basamak teşkil eden Parmenides'in görüşlerine değinmeden geçemeyiz (Parm. B7-8 DK): ἀλλὰ σὺ τῆσδ' ἀφ' ὁδοῦ διζήσιος εἶργε νόημα | μηδέ σ' ἔθος πολῦπειρον ὁδὸν κατὰ τήνδε βιάσθω, | νομῶν ἄσκοπον ὄμμα καὶ ἠχῆεσσαν ἀκουήν | καὶ γλώσσαν, κρῖναι δὲ λόγῳ πολὺδῆριν ἔλεγχον | ἐξ ἐμέθεν ῥηθέντα. = *Uzak tut sen zihnini bu araştırma yolundan | tecrübelerle örülü bu yolda zorlamasın seni alışkanlık | görmeyen gözünü, uğuldayan kulağını kullanmaya, | hattâ dilini; aklınla karara bağla şu ihtilâflü tartışmayı, | şu sana anlattığım.*

⁷⁰ E. fr. 910 Nauck: ὄλβιος ὅστις τῆς ἱστορίας ἔσχε μᾶθησιν.

2. HERODOTOS'TA *HISTORIA* (ARAŞTIRMA) SORUNU

2.1. Herodotos'un Araştırmalarının Mahiyeti

Herodotos, kendi deyimiyle Asya ile Avrupa'yı karşı karşıya getiren, hattâ biteviye sürüp giden Pers Savaşlarının şekillendirdiği bir coğrafyada, İyonya aydınlanmasının zihinleri kasıp kavurduğu bir zaman dilimi ile kültür ikliminde gözlerini dünyaya açar; üstelik dur durak bilmez yolculuklarda bilgi peşinde koşturmakla geçirdiği hayatını, içinde yaşadığı zamanın ruhunu yakalama çabasını bütün heybetiyle gözler önüne seren **Araştırmalar** adını verdiği şaheseriyle taçlandırır.¹ Nitekim bugün anladığımız anlamda “tarih” kavramının sınırlarını aşan bir bakış açısıyla kaleme aldığı, dahası bir rivâyete göre Olympia şenliklerinde Yunanistanın dört bir yanından toplanıp gelen muazzam bir kalabalığın karşısına geçip okuyarak Yunan halkı nezdinde sınırsız şöhrete kavuşturduğu² mezkur eserinin girişinde, merâmını şöyle dile getirmektedir:

Bu eser, **insanların yaptıkları şeyler** zamanla unutulup gitmesin, üstelik gerek Yunanlıların gerekse yabancıların ortaya koydukları **muazzam, hattâ olağanüstü eserler/başarılar**³ gizli saklı kalsın, hem de birbirleriyle savaşmalarının nedeni bilinsin diye, Halikarnassoslu Herodotos'un yaptığı **araştırmanın takdimidir**.⁴

¹ Herodotos'u İyonya aydınlanmasının temsilcisi saymakta bir sakınca yoktur. Çünkü her şeyden önce İyonya kültürünün gölgesindeki Halikarnassos'ta doğup büyümüş; ardından siyasî nedenlerle yurdunu terkedip yine İyonya kültürüyle yoğrulmuş Samos adasına sığınmış; oradan da aslen İyonya kültürünün uzantısı sayılan Atina'ya göç etmiş; son olarak da kurulmasına İyonya ile Atina'nın öncülük ettiği Thourioi kentinde vatandaşlığa kabul edilecek kadar yaşamıştır. Sonuçta değişik vesilelerle bulunduğu bütün bu yerler, Herodotos'un zihninin hâliyle İyonya kültürüyle yoğrulmasına neden olmuştur. Herodotos'un İyonya kültürüyle olan ilişkisi konusunda ayrıntılı değerlendirme için bkz. Grant 1995: 38-39; Waters 2014: 13-22.

² Bkz. Luc. **Herod.** 1.20-32: οὐκ οὖν ἡξίου διασπᾶν τὸ πρᾶγμα οὐδὲ κατὰ διαίρεσιν οὕτω κατ' ὀλίγον ἀγεῖρειν καὶ συλλέγειν τὴν γνῶσιν, ἐπεβούλευε δὲ, εἰ δυνατόν εἴη, ἀθρόους που λαβεῖν τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας. ἐνίσταται οὖν Ὀλύμπια τὰ μεγάλα, καὶ ὁ Ἡρόδοτος τοῦτ' ἐκεῖνο ἦκειν οἱ νομίσας τὸν καιρὸν, οὗ μάλιστα ἐγλίχετο, πλήθουσιν τηρήσας τὴν πανήγυριν, ἀπανταχόθεν ἤδη τῶν ἀρίστων συνειλεγμένων, παρελθὼν ἐς τὸν ὀπισθόδομον οὐ θεατὴν, ἀλλ' ἀγωνιστὴν Ὀλυμπίων παρεῖχεν ἑαυτὸν ἄδων τὰς ἱστορίας καὶ κηλῶν τοὺς παρόντας, ἄχρι τοῦ καὶ Μούσας κληθῆναι τὰς βίβλους αὐτοῦ, ἐννέα καὶ αὐτὰς οὖσας.

³ Bahsi geçen “muazzam, hattâ olağanüstü eserler/başarılar” (ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά) ifadesi hakkında önemli bir değerlendirme için bkz. Immerwahr 1960.

⁴ Hdt. 1.p.1-5: Ἡροδότου Ἀλικαρνησέος ἱστορίας ἀπόδεξις ἦδε, ὡς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ

Önsöz niteliğindeki bu giriş cümlesiyle⁵ Herodotos, aynı zamanda eserinin amacına, ayrıca mahiyet ile yöntemine de ışık tutacak şekilde, kendinden önceki destan geleneğiyle (**epos**) arasına keskin sınırlar çizmektedir. Bu durumun üç bakımdan izâhı mümkün: Her şeyden önce Herodotos'un eseri, araştırmalar üzerine kurulu (**apodeiksis historiēs**)⁶ olduğuna, dolayısıyla kaynağını araştırmalar (**historein**) ile soruşturmalardan (**pynthanesthai**) aldığına göre, elbette ilhâma dayalı bilgiler üzerinden hareket eden destan geleneğinden farklı bir bakış açısına sâhib olacaktır. Sonuçta o, ne tanrısallıkta mazhar olmuş şâirlerin mârifetine ne de daha önce değindiğimiz gibi,⁷ belirli bir toplumsal konumu olan **histōrların** nüfuzuna sâhiptir. Onun tek sermayesi, sınıksız sarıldığı araştırma gayretidir (**historia**).⁸ Bu gayret de, onun araştırmalarında benimsediği yöntemin tam bir ifâdesidir. İkinci olarak, destan geleneği tanrılar ile onların soyundan gelen yarıkahramanların hikâyelerini konu edinirken, Herodotos daha çok insan ile ona dair olayları (**ta genomena eks anthrōpōn**) ele alıp işlemektedir. Demekki Herodotos'un eserinin muhtevasını, tanrılara ilişkin konu ile olayların dışında kalan, dolayısıyla doğrudan doğruya görüş alanına giren, yanî gözlemlenip deneylebilir olaylar oluşturmaktadır.⁹ Başka türlü söylersek, ele alınan konular Olympos'un karlı doruklarını mesken tutmuş tanrılar âleminde yeryüzündeki insanlar âlemine inmiş durumdadır. Üçüncü olarak, destan geleneği ele aldığı konuları genelde tanrısallık yahut doğüstü nedenlerle açıklayıp neyse o olarak kabul ederken, Herodotos insanî yahut tabîî nedenlerle açıklamaya, üstelik bu nedenleri de elinden geldiğince gün yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır.¹⁰

ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται, μήτε **ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά**, τὰ μὲν Ἑλλησι, τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, ἀκλέα γένηται, τὰ τε ἄλλα καὶ δι' ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι.

⁵ Bahse konu pasaja ilişkin kayda değer çözümlenmeler için bkz. Immerwahr 1956: 247-51; Lateiner 1989: 8-10; 13-17;

⁶ Burada vurgulanması gereken en önemli husus, Herodotos'un bahis konusu ifâdeyle eserinin içeriğinden ziyâde yöntemini ön plana çıkardığıdır. Ayrıca bkz. Immerwahr 1966: 17.

⁷ Bkz. yuk. 1. Bölüm, s. 16-20.

⁸ Karş. Hartog 2000b: 394.

⁹ Karş. Lateiner 1989: 17.

¹⁰ Gerek Hekataios'ta gerekse Sokratesöncesi filozoflarda olduğu gibi, Herodotos da kendilerine doğüstü nitelikler atfedilen olayları aklileştirme çabasından geri durmamış (örn. bkz. Hdt. 2.45; 2.55-57; 7.129; ayrıca bkz. Lesky 1966: 320); bununla birlikte eserinde yer verdiği doğrudan inanç alanına giren konularda genelde yorum yapmaktan kaçınmıştır. (Örn. Hdt. 2.3.6-8: Τὰ μὲν νῦν θεῖα τῶν ἀπηγημάτων οἷα ἦκουον, οὐκ εἰμὶ πρόθυμος ἐξηγεσθαι. = Tanrısallık meselelere ilişkin dinlediğim hikâyeleri **anlatmaya pek hevesli değilim**. Ayrıca karş. Hdt. 2.65.5-8: Τῶν δὲ εἵνεκεν

Hekataios gibi **logographos**lar ile Sokratesöncesi filosofların elinde yoğrulup şekillenen bu yaklaşımı Herodotos bir adım ileriye taşıyarak en geniş anlamıyla kültür alanına tatbik etmiştir. Bu durum da Herodotos'un olayları ele alma biçiminin, doğrudan doğruya İyonyalı doğa filosoflarının genel olarak doğa olaylarını araştırıp açıklama anlayışlarına, başka deyişle doğrudan tecrübeye (**empeiria**) dayandığını göstermektedir. Demekki Herodotos bilgilerini mümkün olduğunca doğrudan tecrübe verilerine dayandırmaya çalışmakla, İyonyalı filosofların doğa olaylarını açıklamada başvurdukları “bilgi edinme yöntemi”ni kendi araştırmalarına uygulamıştır. Zaten bu da Herodotos'un araştırma (**historia**) anlayışını düpedüz İyonya aydınlanmasının bir ürünü saymak için yeterli gelir.¹¹

Biraz daha açacak olursak, Herodotos'un **Araştırmalar**'ının nihâî amacı, özellikle Persler ile Yunanlılar arasında onca yıldır süregelen savaş ile düşmanlığın neden/ler/ini (**aitiai**) ortaya çıkarmaktır.¹² Dolayısıyla sürekli araştırdığı, hattâ bulup göstermek istediği asıl konu, iki millet arasındaki ihtilâfin nasıl, ne zaman başladığı (**arkhē**), bir de bahse konu ihtilâfin müsebbibinin (**aitios**) kim yahut ne olduğudur.¹³

ἀνεῖται (τὰ) ἰρὰ εἰ λέγοιμι, καταβαίην ἄν τῷ λόγῳ ἐς τὰ θεῖα πρήγματα, τὰ ἐγὼ φεύγω μάλιστα ἀπηγγέσθαι· τὰ δὲ καὶ εἴρηκα αὐτῶν ἐπιφάσας, ἀναγκαίῃ καταλαμβανόμενος εἶπον. = *Bu hayvanların neden kutsal sayılıp böyle serbestçe dolaşmalarına izin verildiğini açıklamamı isterseniz, tanrısız meselelere değinmem gerekir; ama ben bu meseleleri açmaktan özellikle kaçınıyorum. Üstünkörü değindiğim şeyleri de zaten mecbur kaldığım için anlattım.*) Ancak görünüşte tutarsız gibi gelen bu yaklaşımın, üzerinde önemle durduğumuz aklileştirme çabasına gölge düşürmediği kesinlikle hatırdan çıkarılmamalıdır. Çünkü Yunan zihninin omurgasını teşkil eden bu tavır, aslında “mitolojik kavrayış”ı tümüyle ortadan kaldırmamanın değil, tersine onunla “yetinememe”nin ifâdesidir. Sonuçta Yunan zihninde başından itibaren “mitostan logosa geçiş” şeklinde dile getirilen bu durum, kesinlikle bir aşamadan diğerine keskin, hattâ ânî bir geçiş yahut sıçrayışı değil, daha ziyâde “mitolojik kavrayış”ı dışarıda bırakmaya, bununla birlikte bilinebilir yahut araştırılabilir şeyleri tespit edip “araştırma alanı”nın (**historia**) sınırlarını çizmeye yönelik çabaları göstermektedir. Sokratesöncesi filosoflardan Alkmaion'dan elimize geçen bir fragman bu konu için gösterilebilecek en iyi örneklerden biridir (Alkmaion B1 DK): περὶ τῶν ἀφανέων, περὶ τῶν θνητῶν σαφήνειαν μὲν θεοὶ ἔχοντι, ὡς δὲ ἀνθρώποις τεκμαίρεσθαι. = *Tanrılar gerek fânî şeyler gerekse görünmeyen şeyler hakkında açık bilgilere sâhiptir; oysa biz insanlar ancak (sc. görünenlerden hareketle) tahminde bulunabiliriz.* Ayrıca bkz. yuk. 1. Bölüm, s. 11-12, n. 10.

¹¹ Bkz. Snell 1953: 144; karş. Grant 1995: 39; Lesky 1966: 317; ayrıca bkz. Nielsen 1997: 21-23.

¹² Herodotos'un nedensellik anlayışı, ayrıca “neden” (**aitia**) ile “müsebbip” (**aitios**) kavramlarına biçtiği değer konusunda önemli bir değerlendirme için bkz. Immerwahr 1956: 243-47.

¹³ Hdt. 1.5.1-13: Οὕτω μὲν Πέρσαι λέγουσι γενέσθαι, καὶ διὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν εὐρίσκουσι σφίσι εὐόσαν τὴν ἀρχὴν τῆς ἔχθρης τῆς ἐς τοὺς Ἕλληνας. Περί δὲ τῆς Ἰοῦς οὐκ ὁμολογεῖουσι Πέρσησι οὕτω Φοίνικες· (...) Ταῦτα μὲν νῦν Πέρσαι τε καὶ Φοίνικες λέγουσι. Ἐγὼ δὲ περὶ μὲν τούτων οὐκ ἔρχομαι ἐρέων ὡς οὕτως ἢ ἄλλως κως ταῦτα ἐγένετο, τὸν δὲ οἶδα αὐτὸς πρῶτον ὑπάρξαντα

Ancak araştırmaları sırasında tanık olduğu, insanoğlunun başarılarını simgeleyen olağanüstü olaylar ile eserleri de, ister nihâi amacına doğrudan doğruya hizmet etsin isterse etmesin, kaydetmekten geri durmayacaktır.¹⁴

Herodotos, esâs olarak Yunanlılar ile Persler arasında cereyan eden savaşın nedenlerini araştırmakla birlikte, eserinin kapsamı tek bir konuya indirgenemeyecek denli geniştir. Görünüşe bakılırsa o, araştırmalar yapıp bilgi toplamak için düştüğü yollarda rastgeldiği çeşitli olaylar ile hikâyeleri derleyip eserinin örgüsüne katmaktan büyük bir haz almaktadır. Zaten bir bilgi hazinesi olan eseri, arı misali konuğu her çiçekten bal toplayan doyumsuz merâkının düpedüz temsilidir. Anlaşılan o, yalnızca bir milletin geçmişiyle, nereden geldiği yahut nereye gittiğiyle ilgilenmemektedir. Nitekim kapıldığı dur durak bilmez merâk ile öğrenme iştiyâkı (**prothymos**),¹⁵ onu “bilinen dünya”nın (**oikoumenē**) sınırlarında gezdirir: Elbette bu sayede bir taraftan Mısırlılardan İskitlere pek çok halkın örf ile âdeti, inanç ile töresi, hattâ ölüm ile öte dünya anlayışı hakkında ayrıntılı bilgiler edinir,¹⁶ diğer taraftan coğrafi tartışmaların

---

ἀδικῶν ἔργων ἐς τοὺς Ἕλληνας, τοῦτον σημήνας προβήσομαι ἐς τὸ πρόσω τοῦ λόγου. = *Persler olayın böyle olduğunu söyleyerek Yunanlılara karşı düşmanlıklarının başlangıcını Ilion'un alınmasına bağlarlar. Ama Fenikeliler Io konusunda Perslerle aynı fikirde değil. (...) Persler ile Fenikelilerin anlattıkları bunlar. Ama ben bu olayların öyle mi, yoksa böyle mi olduğunu söylemeyeceğim. Bildiğim kadariyla Yunanlılara karşı haksızlıkları ilk başlatan kişişi belirttikten sonra, hikâyeye devam edeceğim.*

¹⁴ Herodotos'un neredeyse bütün ömrünü vakfettiği araştırmalarının temelde üç amacı var: **1)** insanların yapıp ettikleri şeylerin zamanla unutulup gitmemesini sağlamak (μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται); **2)** vatani milleti ne olursa olsun insanların ortaya koyduğu olağanüstü eserleri gün yüzüne çıkarmak (μήτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά, τὰ μὲν Ἕλλησι, τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, ἀκλέα γένηται); **3)** Yunanlılar ile Persler arasında yıllardır süren savaşın neden/ler/ini ortaya koymak (δι' ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι). Eser boyunca anlatılan hikâyeler genel olarak bu üç amaçtan birine hizmet etmektedir. Ama bütününe bakıldığında, eserin asıl amacı ile ana temasını Yunanlılar ile Persler arasındaki savaşların oluşturduğu görülecektir. Ancak eserin bütünlüğünü sağlayan bu amacın ardında, aslında İyonya aydınlanmasının zihinlerde yol açtığı bilgi iştiyâkının yattığı unutulmamalıdır.

¹⁵ Herodotos'un kapıldığı öğrenme aşkı konusunda örn. bkz. Hdt. 2.19.6-8: Τοῦ ποταμοῦ δὲ φύσις πέρι οὔτε τι τῶν ἱρέων οὔτε ἄλλου οὐδενὸς παραλαβεῖν ἐδυνάσθην. **Πρόθυμος** δὲ ἔα τὰδε παρ' αὐτῶν **πυθέσθαι**. = *Bu ırmağın (i.e. Nil) niteliği hakkında ne rahiplerden ne de başka kimseden bir bilgi edinemedim. Gelgelelim bu konuyu onlardan sorup öğrenmeye can atıyordum.*

¹⁶ Sözelgişi Lidyalıların örfleri ile âdetleri hakkında bkz. Hdt. 1.93-94; Perslerin örfleri ile âdetleri hakkında bkz. Hdt. 1.131-140; Kafkaslarda yaşayan halklar hakkında bkz. Hdt. 1.203; Massagetai kavmi hakkında bkz. 1.215-216; Mısırlıların yaşayışları, örfleri ile âdetleri, dinî inançları ile törenleri, tapındıkları tanrıları, kutladıkları bayramları, öte dünya anlayışları vs. hakkında bkz. Hdt. 2.35-98; Hintlilerin örfleri ile âdetleri hakkında bkz. Hdt. 3.99-105; İskitlerin yaşam tarzları hakkında bkz. Hdt. 4.16-20.

kapısını aralar;¹⁷ Babilî çepeçevre saran o muazzam surların ne kadar yüksek olduğu, hattâ ne şekilde inşâ edildiği hakkında bilgiler toplamakla kalmaz,¹⁸ Kserkses'in Çanakkale boğazını geçerken kullandığı meşhur köprüyü nasıl inşâ ettiğini en ince ayrıntısına kadar soruşturur;¹⁹ yahut da Nil sularının neden her yıl düzenli olarak kabarıp taşıdığını, döneminin filosoflarına taş çıkarırcasına uzun uzadıya tartışır;²⁰ dahası iklim şartları elverişli olduğu, üstelik ortada gözle görülür herhangi bir neden bulunmadığı hâlde Elis adı verilen bölgede niye katır beslenemediğini açıklığa kavuşturmaya çalışır;²¹ sonra gider Arapların tarçını nasıl topladıklarına merâk salar;²² piramitlerin devasa taşlarla nasıl inşâ edildiklerini öğrenmek için çırpınıp durur;²³ Libyada ne tür hayvanların yaşadığını inceden inceye soruşturur;²⁴ ardından tutar Nilin armağanı saydığı Mısır coğrafyasının zaman içinde nasıl gelişip de o günkü hâlini aldığını açıklamaya koyulur,²⁵ sonra daha nice akla hayâle gelmeyecek ayrıntının ardından böyle soluksuz koşturup durur.²⁶ Bütün bu gayret, daima “bilinen dünya”nın (**oikoumenē**) sınırlarında gezinip duran Herodotos'un **Araştırmalar**'ının gerisinde, aslında sınırların ötesine geçerek bilinmezi keşfetme hevesinin, köşe bucak gezip dolaşarak dünyayı tanıma isteğinin, nihâyet kendi kültürüne yabancı halklar ile memleketler hakkında bilgi toplama iştihâkının yattığını göstermektedir. Şu hâlde Herodotos'un, eserinin herhangi bir yerinde açıkça dile getirmemiş olsa da, içinde yaşadığı zamanın gerek kültürel gerekse zihinsel eğilimlerine kulak verdiği açıktır.

Basit bir tarihçi olmanın ötesinde, çağının bütün felsefe-bilim tartışmalarını özümsemiş bir araştırmacı olan²⁷ Herodotos'un çıktığı bu yolculuklarında (**historia**)

---

¹⁷ Sözelgeşi Küçük Asya hakkında bkz. Hdt. 1.72; İyonya ile Aiolis hakkında bkz. Hdt. 1.142.

¹⁸ Bkz. Hdt. 1.178-179.

¹⁹ Bkz. Hdt. 7.36.

²⁰ Bkz. Hdt. 2.19-26.

²¹ Bkz. Hdt. 4.30.1-5.

²² Bkz. Hdt. 3.111.

²³ Bkz. Hdt. 2.125.

²⁴ Bkz. Hdt. 4.192.3.

²⁵ Bkz. Hdt. 2.2-34.

²⁶ Bkz. Sélincourt 1962: 34; Herodotos'un **Araştırmalar**'ına yönelik ayrıntılı bir çözümleme için ayrıca bkz. Myres 1953: 118-134.

²⁷ Karş. Graham 2003: 291; ayrıca bkz. Raaflaub 2002: 154-164.

yeni bir bakış açısıyla donanımlı olduğu apaçık ortadadır. Çünkü o, sorularla dolu bir zihne sâhiptir; dahası destan geleneğinin aksine, anlatacağı her konuyu araştırmanın, bu sırada da edindiği her türlü bilgiyi destekleyen yahut çürüten muhtemel bütün rivâyetler ile kanıtları arayıp bulmanın peşindedir. Gezip dolaşarak yaptığı araştırmaları sırasında hep “bilgili kişi”lerin, yanî zamanının vakanüvislerinin (**logios anēr**) peşine düşmüş²⁸ yahut anlatılan olaylara bizzat tanık olmuş kişileri bulup dinlemeye, böylelikle ilk ağızdan bilgiler edinmeye çalışmış;²⁹ yeri geldiğinde de yöre halklarının dillerine pelesenk olmuş rivâyetlere kulak misafiri olmuştur.³⁰ Gelgelelim edindiği bütün bu bilgiler arasından ancak “anılmaya değer gördüklerini” (**aksiapēgētōtata**) eserinin örgüsüne katmıştır.³¹ Üstelik “bizzat gidip yerinde görerek” (**autoptēs elthōn**)³² yahut “kılı kırk yaran araştırmaları sonucu” (**hoson epi makrotaton eksikesthai**)³³ edindiği bilgileri okuyucularına yahut dinleyicilerine “nasıl işittiyse aynen öyle” (**ta legomena ... akoēi graphein**) aktarmaya çalıştığı bu süreçte, kimi konularda çekimser kalsa da, genelde kendi görüşlerini (**gnōmē**) dile getirmekten de çekinmemiş; hattâ bu görüşlerini de mümkün mertebe “kanıtlarla desteklemeye” (**martyreei moi tēi gnōmēi**)³⁴ çalışmıştır. Ne var ki tecrübeyi

---

²⁸ Herodotos’un öncelikli başvuru kaynağı genelde bu tür “bilgili” (**logios**) kimselerdir. Eserinin başında Persler ile Yunanlılar arasındaki çatışmadan kimin sorumlu (**aitios**) olduğunu araştırırken, ilk önce Persler arasındaki “bilgili” kimselere, yanî vakanüvislere danıştığı ortadadır (Hdt. 1.1.1-2): Περσέων μὲν νυν οἱ λόγιοι Φοίνικας αἰτίους φασὶ γενέσθαι τῆς διαφορῆς· = *Persler arasındaki bilgili kişiler bu çekişmenin sorumlusunun Fenikeliler olduğunu ileri sürmektedirler.* Kezâ Mısır kralı Psammetikhos’un ilk insan soyunu ortaya çıkarmak üzere yeni doğmuş iki çocuğu dünyadan soyutlayıp ağızlarından çıkacak ilk kelîmelerin ne olacağını öğrenmek için yaptığı deney hakkındaki bilgilerinin de, bu konudaki en güvenilir kaynaklardan biri olan Memphis’teki Hephaistos rahiplerine dayandırmaktadır (Hdt. 2.2.27-28): Ὅδε μὲν γενέσθαι τῶν ἱρέων τοῦ Ἡφαίστου (τοῦ) ἐν Μέμφι ἤκουον· = *Bunun böyle olduğunu bizzat Memphis’teki Hephaistos rahiplerinden dinledim.* Ayrıca karş. Hdt. 2.10.1-2: κατὰ περ οἱ ἱερεῖς ἔλεγον = *Rahiplerin söylediğine göre.*

²⁹ Bkz. Hdt. 3.115.10-12.

³⁰ Bkz. Hdt. 2.147.1; 7.35.4.

³¹ Bkz. Hdt. 1.17.2; 1.177.5.

³² Bkz. Hdt. 2.29.3; 4.16.3.

³³ Bkz. Hdt. 2.29.2; 2.34.5-6; 4.16.8-9.

³⁴ Herodotos’ta varılan kanaatleri yahut ortaya konan görüşleri (**gnōmē**) destekleyecek kanıtların (**martyrion**) sunulması konusunda bkz. Hdt. 2.18.1-3: **Μαρτυρεῖ δέ μοι τῇ γνώμῃ**, ὅτι τοσαύτη ἐστὶ Αἴγυπτος ὅσην τινὰ ἐγὼ ἀποδείκνυμι τῷ λόγῳ, καὶ τὸ Ἄμμωνος χρηστήριον γενόμενον. = *Dahası Mısırın büyüklüğü konusundaki görüşüme Ammon kehâneti de kanıt teşkil etmektedir.* Hdt. 4.29.1-3: Δοκέει δέ μοι καὶ τὸ γένος τῶν βοῶν τὸ κόλον διὰ ταῦτα οὐ φέειν κέρα αὐτόθι. **Μαρτυρεῖ δέ μοι τῇ γνώμῃ** καὶ Ὀμήρου ἔπος ἐν Ὀδυσσηίῃ ἔχον ὧδε· = *Bana kalırsa bu memlekette (i.e. İskit diyârı) bulunan boynuzsuz cins öküzlerde boynuz çıkmamasının nedeni budur*

bilgisinin yegâne kaynağı sayan,³⁵ dahası bilebileceği her şeyi “kesin olarak bilmek” (**atrekōs eidenai**)³⁶ isteyen Herodotos, araştırdığı konuların her zaman için bilinemezliğe de açık bir kapı bıraktığının farkındadır. Sonuçta ortaya koyduğu eseri sayesinde, o zaman bu zamandır cevaplarıyla zihinleri tatmin etmekten ziyâde sorularıyla kışkırtıp meşgul etmeyi başarmıştır.

2.2. Herodotos'ta Araştırma Yöntemi

Herodotos'un araştırma yöntemini bütün yönleriyle ele alıp incelemek, eserini deyim yerindeyse satır satır çözümlemeye tâbi tutmakla, satır aralarında gizli saklı ipuçlarını bulup çıkarmakla başarılacak zorlu bir uğraştır. Çünkü birbiri içine örülmüş, üstelik çağrışımlarla birbirine yol veren hikâyelerden oluşan bu muazzam eser,³⁷ baştan sona Herodotos'un ilgisini uyandıran konularda yaptığı araştırmalar ile bu araştırmaların nasıl yapıldığına ilişkin üstü örtülü yahut açık ipuçlarıyla doludur.

(i.e. şiddetli soğuk); zaten Homeros'un *Odyssia*'sında geçen şu dize de **benim bu görüşüme kanıt teşkil etmektedir**. Olayların nedeni olarak ileri sürülen görüşlerin (**akoē**) sınanması, başka deyişle çürütülmesi yahut kanıtlanması (**elenkhos**) konusunda bkz. Hdt. 2.231-4: Ὁ δὲ περὶ τοῦ Ὀκεανοῦ λέξις ἐς ἀφανὲς τὸν μῦθον ἀνενείκασαι οὐκ ἔχει ἔλεγχον· οὐ γάρ τινα ἐγωγε οἶδα ποταμὸν Ὀκεανὸν εἶναι, Ὅμηρον δὲ ἢ τινα τῶν πρότερον γενομένων ποιητῶν δοκέω τοῦνομα εὐρόντα ἐς ποιήσιν ἐσενείκασθαι. = *Bunun nedeni olarak Okeanos'u gösteren görüşse, sağlam temellere dayanmadığı gibi çürütmeye de imkân vermez. Çünkü Okeanos diye bir ırmağın varlığından haberim yok benim; Homeros yahut kadîm şâirlerden biri bu adı uydurup şiirine katmış olsa gerek.*

³⁵ Bkz. Snell 1953: 144.

³⁶ Örn. Hdt. 1.140.1: Ταῦτα μὲν ἀτρεκέως ἔχω περὶ αὐτῶν εἰδὼς εἰπεῖν. = *Söyleyebileceğim şeyler bu konular hakkında edindiğim kesin bilgilere dayanmaktadır.* Ayrıca karşı. Hdt. 4.81.1-4: Πλήθος δὲ τὸ Σκυθέων οὐκ οἶός τε ἐγενομένην ἀτρεκέως πυθέσθαι, ἀλλὰ διαφόρους λόγους περὶ τοῦ ἀριθμοῦ ἤκουον· καὶ γὰρ κάρτα πολλοὺς εἶναι σφεας καὶ ὀλίγους ὡς Σκύθας εἶναι. = *İskitlerin ne kadar kalabalık bir halk olduğunu kesin olarak sorup öğrenemedim, işittiklerim birbirini tutmaz iddialardı; kimilerine göre çok kalabalıktilar, kimilerine göreyse gerçek İskitlerin sayısı azdı.* Karşı. Hdt. 4.16.8-9: Ἄλλ' ὅσον μὲν ἡμεῖς ἀτρεκέως ἐπὶ μακρότατον οἰοί τε ἐγενομεθα ἀκοῇ ἐξικέσθαι, πᾶν εἰρήσεται. = *Ancak biz yoğun araştırmalarımız sonucu işittiklerimizden kesin olarak öğrenebildiğimiz ne varsa hepsini bir bir anlatacağız.*

³⁷ Herodotos'un eserinin yapısına ilişkin çağdaş araştırmalar temelde iki yönde seyretmektedir. Bunlardan ilki 19. yüzyılın sonlarında baş gösterip 20. yüzyılın ilk yarısında hayli ses getiren “analitik” yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, eserin bütününde işlenen genel bir tema olmayıp eser baştan sona birbirinden kopuk, bağımsız, hattâ gelişigüzel aktarımlar ile hikâyelerden (**logos**) oluşmaktadır. 20. yüzyılın sonlarına doğru gelişen ikinci yaklaşımsa, “üniter” yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göreyse, eser boyunca anlatılan yahut aktarılan bütün hikâyeler (**logos**) birbirine sıkı sıkıya bağlıdır; hattâ ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadır. Herodotos'un eserinin yapısı ile üslûbu konusunda genel bir değerlendirme için bkz. Lateiner 1989: 4-5.

Nitekim Herodotos'un okuyucularına yahut dinleyicilerine aktardığı her bir cümle, her bir ifade onun araştırma yöntemini ele verecek bilgi kıvrıntılarıyla yüklüdür. Ancak böylesine kapsamlı bir inceleme çalışmamızın sınırlarını aşacağından, izleyeceğimiz yöntem Herodotos'un araştırma anlayış ile yöntemini (**historia**) belirli bir çerçeveye oturtarak örneklerle belirgin kılmak, başka deyişle ilgi odağımızı eserinin genelinde karşımıza çıkan belli başlı aktarım yahut hikâyeler (**logos**) üzerine yoğunlaştırmak olacaktır.³⁸

Herodotos'un baştan sona dünyayı tanıma merakıyla, dahası kendi kültürüne yabancı halklar ile memleketler hakkında bilgi edinme hevesiyle dopdolu³⁹ **Araştırmalar**'ını bu çerçevede ele alıp incelediğimizde, gözümüz hemen kıvrak bir zihnin kaleminden çıkma şu satırlara işlecektir:

Buraya değin söylediklerim, tamamıyla kendi **gördüklerim/gözlemim**, kendi **düşüncelerim/kanaatlerim** ile kendi **araştırmalarım/soruşturmalarım** dayanmaktadır. Bundan sonra söyleyeceklerimse, **ışittiğim kadarıyla** Mısırlı rahiplerin **sözlerine**; kendi **gördüklerimi/gözlemlerimi de** bunlara katacağım elbette.⁴⁰

Eserinin 2. Kitabında, Mısır kültürü hakkında edindiği geniş bilgi birikimini aktardıktan sonra dile getirdiği bahse konu düşünce, Herodotos'un araştırmalarında benimsediği yöntemi ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Bu düşünce ayrıntılı olarak çözümlendiğinde, Herodotos'un eserinde sunduğu bilgilerin temel dayanağının

---

³⁸ Ancak Herodotos'un eserinin bütününde tutarlı bir yöntem izlemediği unutulmamalıdır. Araştırma yöntemine dair her zaman açık ifadeler kullanmaması bir yana, ele aldığı konuları kimi zaman herhangi bir değerlendirme yapmadan yahut görüş belirtmeden (**gnomē**) sunması, kimi zaman tartışmaya açması, kimi zaman kanıtlamalara başvurması, kimi zaman da kısaca değinip geçiştirmesi, teknik anlamda eserin bütününe uygulanabilecek tek bir yöntem anlayışının söz konusu olmadığını göstermektedir (karş. Lateiner 1989: 56). Ancak ele aldığı konular ile olaylara yaklaşımı ne olursa olsun, Herodotos'un zihninin gerisinde yatan belirli bir "düşünme biçimi" vardır; dolayısıyla bizim çalışmamız da bu "düşünme biçimi"ni felsefi bir bakış açısıyla ortaya çıkarma amacına yöneliktir.

³⁹ Öyleki Herodotos'un "yabancı"lara (**barbaros**) yönelik bahse konu meraklı tutumu, kimi Eskiçağ yazarlarınca aşırı bulunup eleştirilmiştir. Hattâ Ploutarkhos **Peri tēs Hērodotou Kakoētheias** adlı risâlesinde onu "yabancıların dostu" (**philobarbaros**) olarak anmıştır; bkz. Plu. 2.857a.

⁴⁰ Hdt. 2.99.1-4: Μέχρι μὲν τούτου ὄψις τε ἐμὴ καὶ γνώμη καὶ ἱστορίη ταῦτα λέγουσα ἐστὶ, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦδε Αἰγυπτίους ἔρχομαι λόγους ἐρέων **κατὰ τὰ ἥκουον**: προσέσται δὲ αὐτοῖσι τι καὶ **τῆς ἐμῆς ὀψις**.

“araştırma” (**historia**) olduğu, başka deyişle araştırılıp soruşturulmamış bilgilere eserinde yer olmadığı açıkça görülecektir.⁴¹ Herodotos’ta malum araştırma sürecini başlatan tavırsa, soru dolu bir zihinle yola çıkarak doğrudan bilginin kaynağına gitmektir. Bilgiyi kaynağından, demekki yerinde öğrenmek amacıyla çıkılan bahse konu yolculuk sırasında edinilen bilgiler, her şeyden önce birebir tanıklıklara (**opsis**), başka deyişle gözlem verilerine yahut doğrudan tecrübeye dayanmaktadır. Bu süreçte aynı zamanda bilgi kaynaklarının titizlikle sorgulanması sonucu konuya ilişkin en temel rivâyetlere, kulaktan dolma bilgilere yahut malumatlara (**akoē**) varılmaktadır. Böylece bizzat tanık olunan olaylar ile işitilerek edinilen muteber rivâyetler birbiriyle harmanlanarak araştırma sürecinin harcına katılacaktır. Bu titiz araştırma sürecinin sonucunda da, tecrübeler ışığında varılan görüşler (**gnōmē**) ortaya konacaktır. Herodotos’un yöntem anlayışı burada her ne kadar özet hâlinde, hattâ unsurları yerli yerinde bir bütün olarak karşımıza çıksa da, eserinin genelinde bu konuya ilişkin bu derece tutarlı yahut kapsamlı bir ifâdeye denk gelmek mümkün değil. Ancak eserinin muhtelif yerlerinde değişik vesilelerle dile getirdiği kimi düşünceler, Herodotos’un burada toplu olarak karşımıza çıkan “işitme” (**akoē**), “görme” (**opsis**), “kanaat” belirtme (**gnōmē**) unsurları üstüne kurulu “araştırma yöntemi”nin (**historia**) değişik vechelerine ışık tutacak niteliktedir. Sözgelisi Nil sularının nereden kaynaklandığına ilişkin “yoğun araştırmalar” sonucu elde ettiği bilgilerini aktarırken, bahse konu bilgilerin mümkün olduğunca doğrudan gözlem verilerine (**opsis**) dayandığını, gözlemin erişemediği yahut da bizzat gidip göremediği yerlerdeyse sözlü kaynaklara, başka türlü söylenirse, güvenilirliği tartışmalı şifahî bilgiler ile rivâyetlere kulak verdiğini şöyle dile getirmektedir:

Bu konuda başka hiç kimseden bir şey **sorup öğrenmem** mümkün olmadı.
Bunca bilgiyi **yoğun araştırmalarım sonucunda**,⁴² yanî Elephantine kentine

---

⁴¹ Örn. Hdt. 1.105.8-12: Ἔστι δὲ τοῦτο τὸ ἰρόν, ὡς ἐγὼ πυνθανόμενος εὐρίσκω, πάντων ἀρχαιότατον ἰρόν, ὅσα ταύτης τῆς θεοῦ· = *Araştırmalarım sonucu ortaya çıktı ki, bu tapınak bahse konu tanrıçaya (i.e. Aphrodite Ourania) ait tapınakların en eskisidir.*

⁴² Herodotos, aktardığı bilgileri elde etmek için nasıl didinip durduğunu gösteren bu ifâdeyi eserinde sıklıkla kullanmaktadır. Örn. bkz. Hdt. 2.34.5-6: περὶ δὲ τοῦ ρεύματος αὐτοῦ, ἐπ’ ὅσον μακρότατον ἱστορεῖντα ἦν ἐξικέσθαι, εἴρηται· = *Nilin akış düzeni hakkında söylediklerim, yoğun araştırmalarım sonucu elde ettiğim bilgilere dayanmaktadır.* Kariyalılar hakkındaki

kadar olan **yolculuğum sırasında bizzat gördüklerim**, oradan ötesini de **araştırmalarım** sırasında **işittiklerim** sayesinde edindim.⁴³

Aynı şekilde Mısır seyahati sırasında gezip görme fırsatını bulduğu Moiris Gölü yakınlarındaki eşsiz labirent hakkında verdiği bilgiler, hattâ konuya yaklaşım tarzı, Herodotos'un yaptığı araştırmalarda öncelikli olarak gidip bizzat kendi gözüyle gördüklerini (**autoptēs elthōn**) aktarma kaygısıyla hareket ettiğini, dahası bu şekilde bizzat görerek öğrendiği bilgileri sorup işiterek öğrendiklerinden kesin olarak ayırmaya çalıştığını açıkça ortaya koymaktadır:

Ben bizzat kendi gözlerimle gördüm onu,⁴⁴ anlatmaya kelîmeler yetmez. Yunanlıların inşâ ettikleri surlar ile meydana getirdikleri eserleri uç uca ekleseler, ne külfet ne de maliyet açısından bu labirentin bir parçası etmez. Gerçi Efes ile Samos'taki tapınaklar da kayda değer yapılarıdır. Ama piramitleri anlatmaya kelîmeler yetmez, hattâ piramitlerin bir teki bile Yunanlıların inşâ ettikleri o görkemli eserler kadar değerlidir; ama bu labirent piramitleri bile gölgede bırakır. Üzeri örtülü on iki avlu var bu labirentte; kapıları karşılıklı; altısı kuzeye, altısı güneye bakar bu kapıların; birbirleri ardı sıra dizilmişler; dışarıdan da tek bir duvar çevrelemekte bunları. İki türlü oda bulunur burada, kimileri yerin altında, kimileri de üstünde; yanî her birinde bin beş yüz olmak üzere toplamda üç bin oda. Yukarıdaki odaların

---

bilgilerini aktarırken söyledikleri de bu bakımdan kayda değerdir (Hdt. 1.171.4-8): τὸ γὰρ παλαιὸν ἐόντες Μίνω κατήκοοι καὶ καλεόμενοι Λέλεγες εἶχον τὰς νήσους, φόρον μὲν οὐδένα ὑποτελέοντες, ὅσον καὶ ἐγὼ δυνατός εἰμι <ἐπὶ> μακρότατον ἐξικέσθαι ἀκοῆ, οἱ δέ, ὅπως Μίνως δέοιτο, ἐπλήρουσι οἱ τὰς νέας. = *Çünkü eskiden Minos'un egemenliği altındaydılar; adalarda yaşar, dahası Leleges adıyla anılırlardı; yoğun araştırmalarım sonucu işittiklerimden öğrendiğim kadarıyla Minos'a vergi vermezler, ama talepte bulunduğu zaman, ona içi adam dolu gemiler gönderirlerdi.* Ayrıca bkz. Hdt. 2.29.2; 4.16.8-9.

⁴³ Hdt. 2.29-1-4: Ἄλλου δὲ οὐδενὸς οὐδὲν ἐδυνάμην πυθέσθαι, ἀλλὰ τοσόνδε μὲν ἄλλο ἐπὶ μακρότατον ἐπυθόμην, μέχρι μὲν Ἐλεφαντίνης πόλιος αὐτόπτης ἐλθῶν, τὸ δ' ἀπὸ τούτου ἀκοῆ ἤδη ἱστορέων. Aynı şekilde Mısırda tapınılan tanrılar hakkında edindiği bilgileri aktardıktan sonra, bilgilerinin kaynağından, hattâ bu bilgileri destekleyici kanıtları ne şekilde sağlayacağından şöyle söz etmektedir (Hdt. 2.147.1-4): Ταῦτα μὲν νῦν αὐτοὶ Αἰγύπτιοι λέγουσι, ὅσα δὲ οἱ τε ἄλλοι ἄνθρωποι καὶ Αἰγύπτιοι λέγουσι ὁμολογέοντες τοῖσι ἄλλοισι κατὰ ταύτην τὴν χώραν γενέσθαι, ταῦτ' ἤδη φράσω· προσέσται δέ τι αὐτοῖσι καὶ τῆς ἐμῆς ὄψιος. = *Şimdiye değin bizzat Mısırlıların söyledikleri şeylere değindim. Şimdiyse bu memlekette cereyan eden olaylar hakkında başka insanların söyledikleri, Mısırlıların da doğruluğunu kabul ettikleri şeyleri anlatacağım; kendi gördüklerimi/gözlemlerimi de bunlara katacağım elbette.*

⁴⁴ Herodotos bizzat tanık olduğu şeyleri bu şekilde vurgulamaktan geri durmaz. Örn. Hdt. 6.47.1-2: Εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς τὰ μέταλλα ταῦτα, κτλ. = *Bu madenleri bizzat kendi gözlerimle gördüm, vd.* Karş. Hdt. 4.195.8-9: ὅκου καὶ ἐν Ζακύνθῳ ἐκ λίμνης καὶ ὕδατος πίσαν ἀναφερομένην αὐτὸς ἐγὼ ὄρω. = *Zakynthos'taki bir göletin sularından zift çıkarıldığını bizzat kendi gözlerimle gördüm.* Ayrıca karş. Hdt. 5.59.1-2: Εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς Καδμήια γράμματα ἐν τῷ ἱρῷ τοῦ Ἀπόλλωνος κτλ. = *Kadmos yazılarını Apollon tapınağında ben kendi gözlerimle de gördüm, vd.*

içine girip onları **kendi gözümüzle gördük**, zaten burada da bizzat **gözümüzle tanık olduğumuz şeyleri** anlatıyoruz; ama yerin altındaki odalar hakkında bildiklerimiz **tamamıyla kulak dolgunluğu**. Çünkü Mısırlı muhafızlar onları **hiçbir şekilde göstermeye yanaşmadılar**; **dediklerine bakılırsa** orada bu labirentin inşâsını başlatan krallar ile kutsal timsahların mezarları bulunmaktaymış. Dolayısıyla aşağıdaki odalar hakkında **ancak dinleyerek elde ettiğimiz bilgileri sayıp dönebiliriz**; ama yukarıdaki odaların insan üstü eserler olduklarına **bizzat kendi gözlerimizle tanık olduk**.⁴⁵

Yine Mısırdaki bulunduğu sıralarda, yerinde gözlem yapmak amacıyla, Persler ile Mısırlılar arasında şiddetli çarpışmalara sahne olan savaş meydanını karış karış gezmiş; yöre halkından sorup öğrendiği (**pythesthai**) bilgiler ile dillerde dolaşan rivâyetleri (**akoē**) bizzat görüp tanık olduklarıyla (**opsis**) bir güzel harmanlayarak okuyucularının yahut dinleyicilerinin merâkına sunmuştur:

Yöre halkından **sorup öğrendiğim olağanüstü bir olaya tanık oldum**. Bu savaşta her iki tarafın da verdiği kayıplara ait kemik parçaları ayrı ayrı etrafa saçılmış durumdaydı (yanî tıpkı savaş sırasında dizildikleri gibi, Perslerin kayıplarına ait kemikler bir tarafta, Mısırlıların kayıplarına ait kemikler diğer tarafta). İşte malum kemiklerden Perslere ait olanların kafatasları öyle inceydi ki, tek bir çakıl taşı bile atmaya kalksanız, o taş onları delip geçiyordu; gelgelelim Mısırlılara ait kafatasları öyle sağlamdı ki, koca bir taş parçasıyla vursanız, yine de kırılmıyordu. **Bunun nedeninin şu olduğunu söylediler, ben de kolayca ikna oldum**: Mısırlılar çocukluktan itibaren kafalarını tıraş ederler, dolayısıyla kafatasları güneş ışınlarına maruz kalarak kalınlaşır. Mısırlıların kel olmamasının nedeni de zaten budur. Gerçekten de bütün insanlar arasında kellere en az Mısırlılar arasında rastlanır. İşte bunların kafalarının sağlam olması bundan. Perslerin ince kafatasına sâhib olmalarının nedeniyse şu: Bunlar da çocukluktan itibaren kafalarını yünden şapkalarla sarıp sarmalarlar. İşte olayın esâsı bu. **Gördüğüm şeyler bunlardan ibâret**.

---

⁴⁵ Hdt. 2.148.4-24: **Τὸν ἐγὼ ἤδη εἶδον λόγου μέζω**. Εἰ γὰρ τις τὰ ἐξ Ἑλλήνων τεῖχεά τε καὶ ἔργων ἀπόδεξιν συλλογίσαιτο, ἐλάσσοнос πόνου τε ἂν καὶ δαπάνης φανείη ἔοντα τοῦ λαβυρίνθου τούτου· καίτοι ἀξιόλογός γε καὶ ὁ ἐν Ἐφέσῳ ἐστὶ νηὸς καὶ ὁ ἐν Σάμῳ. Ἦσαν μὲν νυν καὶ αἱ πυραμίδες λόγου μέζονες καὶ πολλῶν ἐκάστη αὐτέων ἑλληνικῶν ἔργων καὶ μεγάλων ἀνταξίη· ὁ δὲ δὴ λαβύρινθος καὶ τὰς πυραμίδας ὑπερβάλλει. Τοῦ γὰρ δωδέκα μὲν εἰσι αὐλαὶ κατάστεγοι, ἀντίπυλοι ἀλλήλησι, ἐξ μὲν πρὸς βορέω, ἐξ δὲ πρὸς νότον τετραμμένοι συνεχέες· τοῖχος δὲ ἔξωθεν ὁ αὐτὸς σφεας περιέρχει. Οἰκήματα δ' ἔνεστι διπλά, τὰ μὲν ὑπόγαια, τὰ δὲ μετέωρα ἐπ' ἐκείνοισι, τρισχίλια ἀριθμόν, πεντακοσίων καὶ χιλίων ἐκάτερα. Τὰ μὲν νυν μετέωρα τῶν οἰκημάτων **αὐτοὶ τε ὥρῳμεν** διεξιόντες καὶ **αὐτοὶ θεησάμενοι** λέγομεν, τὰ δὲ αὐτῶν ὑπόγαια **λόγοισι ἐπυθάνομεθα**· οἱ γὰρ ἐπεστεῶτες τῶν Αἰγυπτίων **δεικνύονα αὐτὰ οὐδαμῶς ἦθελον, φάμενοι** θήκας αὐτόθι εἶναι τῶν τε ἀρχὴν τὸν λαβύρινθον τοῦτον οἰκοδομησαμένων βασιλέων καὶ τῶν ἱρῶν κροκοδείλων. Οὕτω τῶν μὲν κάτω περὶ οἰκημάτων **ἀκοῆ παραλαβόντες λέγομεν**, τὰ δὲ ἄνω μέζονα ἀνθρωπηῶν ἔργων **αὐτοὶ ὥρῳμεν**.

Libyalı Inaros tarafından Dareios'un oğlu Akhamenes'le birlikte Papremis'te öldürülen Perslerin kemiklerinde de **buna benzer bir duruma tanık oldum.**⁴⁶

Görüldüğü üzere, Herodotos'un bütün araştırmaları, merâkını uyandıran konularda, doğrudan bilginin kaynağına ulaşmak, böylece mümkün merteye gözleme dayalı kesin bilgiler edinmek üzerine kuruludur. Herodotos, bu uğurda kulağına çalınan en ufak bilgi kırıntılarının bile izini sürmekten geri durmaz; dahası işin aslını esâsını öğreninceye değin erişebildiği bütün bilgi kaynaklarını yoklayarak artık ötesine geçemeyeceği o son sınıra varmaya çalışır. Nitekim Yunanlıların Herakles'inin aslında Mısır kökenli olduğunu, hattâ Yunanlılara Mısır kültüründen geçmiş olabileceğini fark edip de konuyu açıklığa kavuşturmak için Mısırdaki yer alan Herakles tapınaklarını tek tek ziyaret edişini anlattığı pasaj, Herodotos'un merâk ettiği konuları gidip yerinde araştırarak mümkün olduğunca kesin bilgilere ulaşma (**saphes ti eidenai**) gayretini göstermesi bakımından oldukça mânîdardır:

Bu konular hakkında mümkün merteye kesin bilgiler edinmek istediğimden, denize açılıp Fenike'nin Tyros kentine doğru yola koyuldum. Çünkü araştırmalarım sırasında orada Herakles'e ait kutsal bir tapınak bulunduğunu işitmiştim. Tapınağı kendi gözümle gördüm, akla hayâle gelmeyecek sunularla donatılmıştı; içinde iki de sütun vardı, biri saf altındandı bu sütunların, diğeryse geceleri ışıl ışıl parıldayacak denli büyük bir zümrüt taşından. Bu tanrının rahipleriyle gidip konuştum, hattâ onlara bu tapınak kurulduğundan bu yana ne kadar zaman geçtiğini sordum. Ancak bu kişilerin söyledikleriyle Yunanlıların görüşleri arasında herhangi bir tutarlılık bulamadım.⁴⁷ Çünkü bana söylediklerine göre, bu tanrıya ait

⁴⁶ Hdt. 3.12: **Θῶμα δὲ μέγα εἶδον πυθόμενος** παρὰ τῶν ἐπιχωρίων. Τῶν γὰρ ὀστέων κεχυμένων χωρὶς ἐκατέρων τῶν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ πεσόντων (χωρὶς μὲν γὰρ τῶν Περσέων κεῖται τὰ ὀστέα, ὡς ἐχωρίσθη κατ' ἀρχάς, ἐτέρωθι δὲ <τὰ> τῶν Αἰγυπτίων), αἱ μὲν τῶν Περσέων κεφαλαί εἰσι ἀσθενέες οὕτω ὥστε, εἰ θέλεις ψήφῳ μόνῃ βαλεῖν, διατετρανέεις, αἱ δὲ τῶν Αἰγυπτίων οὕτω δὴ τι ἰσχυραί, μόγις ἂν λίθῳ παίσας διαρρήξῃεις. **Αἴτιον δὲ τούτου τόδε ἔλεγον, καὶ ἐμὲ γε εὐπετέως ἔπειθον**, ὅτι Αἰγύπτιοι μὲν αὐτίκα ἀπὸ παιδίων ἀρξάμενοι ξυροῦνται τὰς κεφαλὰς καὶ πρὸς τὸν ἥλιον παχύνεται τὸ ὀστέον. Τῶντὸ δὲ τοῦτο καὶ τοῦ μὴ φαλακροῦσθαι αἰτιὸν ἐστὶ· Αἰγυπτίων γὰρ ἂν τις ἐλαχίστους ἴδοιτο φαλακροὺς πάντων ἀνθρώπων. Τούτοισι μὲν δὴ τοῦτό ἐστι αἴτιον ἰσχυρὰς φορέειν τὰς κεφαλὰς, τοῖσι δὲ Πέρσησι, ὅτι ἀσθενέας φορέουσι τὰς κεφαλὰς, αἴτιον τόδε· σκιητροφέουσι ἐξ ἀρχῆς πῖλους τιάρας φορέοντες. **Ταῦτα μὲν νυν τοιαῦτα ἔοντα εἶδον· εἶδον δὲ καὶ ἄλλα ὅμοια τούτοις** ἐν Παπρήμῃ <ἐπὶ> τῶν ἅμα Ἀχαιμένει τῷ Δαρείου διαφθαρέντων ὑπὸ Ἰνάρω τοῦ Λίβυος.

⁴⁷ Herakles'e ait tapınakların tespit edilmesi konusundaki araştırmaların anlatıldığı bu pasajın **din** konusunda herhangi bir tartışma içermediği gayet açıkken, üstelik hâlihazırda dikkat çekmeye

tapınak tam da Tyros kenti kurulduğu sırada inşâ edilmiş, üstelik Tyros kentinin iskân edilmesinden bu yana da tam iki bin üç yüz yıl geçmiş. Tyros'ta ayrıca Thasoslu nâmiyla bilinen Herakles'e ait bir başka tapınak daha **gördüm. Bunun üzerine kalkıp Thasos'a gittim**; orada da Europe'yi aramak için denize açıldıktan sonra gelip Thasos kentini kuran Fenikeliler tarafından inşâ edilmiş bir Herakles tapınağı **buldum**. Bu olaylar, Amphitryon oğlu Herakles'in Yunanistanda dünyaya gelişinden tam beş kuşak önce meydana gelmiştir. **Şu hâlde araştırmalarım** Herakles'in eski bir tanrı olduğunu **açıkça ortaya koymaktadır**. Bana kalırsa Herakles için iki tapınak diken bu Yunanlılar, birine adetâ bir tanrıymışçasına kurban kesmekte, diğerineyse bir kahraman gibi sunular sunmakta yerden göğe kadar haklılar.⁴⁸

Herodotos'un bir şekilde kulağına çalınan rivâyetleri ciddiye alıp değerlendirdiği, sonra da derhal bunları destekleyecek gözle görülür kanıtların peşine düştüğü, hattâ bir yerde edindiği bilgileri başka yerlerde tekrar soruşturduğu yahut sırf edindiği bilgileri teyît edebilmek için araştırmalarının işâret ettiği diğer yerleri de ne olursa olsun ziyaret etmekten geri kalmadığı, üstelik edindiği bilgileri bu şekilde elinden geldiğince kaynağına gidip sınavarak kesinleştirmeye çalıştığı açıkça görülmektedir. Söz gelişi Mısır kralı Psammetikhos'un, yeni doğmuş iki çocuğu dünyadan soyutlayarak ağızlarından çıkacak ilk kelîmelerin hangi dilde olacağını görmek, böylelikle ilk insan soyunu tespit etmek amacıyla yaptığı deney hakkındaki hikâyeyi her ne kadar Memphis'teki Hephastos rahiplerinden dinleyip öğrenmiş olsa da,

---

çalıştığımız cümlede Tyros kentindeki Herakles tapınağının ne zaman inşâ edildiği konusunda Yunanlılar ile tapınak rahipleri arasında herhangi bir tutarlılık olmadığı vurgulanıyorken, ne yazık ki Herodotos'un dilimizdeki en kayda değer çevirilerinden birinde, bahis konusu cümle son derece hatalı olarak, hattâ yanlış anlaşılmalara fırsat verecek şekilde şöyle çevrilmiştir (Ökmen (çev.) 2011: 140): "Çünkü onların **dinini** de Yunan **dininden** değişik bulmuştum." Bu durum, akademik çalışmalarda başvurulan klasik metinleri özgün dillerinden takib edebilmenin ne derece önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

⁴⁸ Hdt. 2.44: **Θέλων δὲ τούτων πέρι σαφές τι εἰδέναι ἐξ ὧν οἶόν τε ἦν, ἐπλωσα** καὶ ἐς Τύρον τῆς Φοινίκης, **πυνθανόμενος** αὐτόθι εἶναι ἱρὸν Ἡρακλέος ἁγίου. Καὶ **εἶδον** πλουσίως κατεσκευασμένον ἄλλοισί τε πολλοῖσι ἀναθήμασι, καὶ ἐν αὐτῷ ἦσαν στῆλαι δύο, ἡ μὲν χρυσοῦ ἀπέφθου, ἡ δὲ σμαράγδου λίθου λάμποντος τὰς νύκτας μεγάλως. **Ἐς λόγους δὲ ἐλθὼν τοῖσι ἱρεῦσι τοῦ θεοῦ εἰρόμην** ὁκόσος χρόνος εἶη ἐξ οὗ σφι τὸ ἱρὸν ἱδρυταί· **εὔρον δὲ οὐδὲ** τούτους τοῖσι Ἕλλησι **συμφορομένους· ἔφασαν** γὰρ ἅμα Τύρῳ οἰκίζομένη καὶ τὸ ἱρὸν τοῦ θεοῦ ἱδρυθῆναι, εἶναι δὲ ἔτεα ἀπ' οὗ Τύρον οἰκέουσι τριηκόσια καὶ δισχίλια. **Εἶδον** δὲ ἐν τῇ Τύρῳ καὶ ἄλλο ἱρὸν Ἡρακλέος ἐπωνυμίην ἔχοντος Θεασίου εἶναι. **Ἀπικόμην δὲ καὶ ἐς Θάσον**, ἐν τῇ **εὔρον** ἱρὸν Ἡρακλέος ὑπὸ Φοινίκων ἱδρυμένον, οἱ κατ' Εὐρώπης ζήτησιν ἐκπλώσαντες Θάσον ἔκτισαν· καὶ ταῦτα καὶ πέντε γενεῆσι ἀνδρῶν πρότερά ἐστι ἢ τὸν Ἀμφιτρύωνος Ἡρακλέα ἐν τῇ Ἑλλάδι γενέσθαι. **Τὰ μὲν νυν ἱστορημένα δηλοῖ σαφῶς παλαιῶν θεῶν Ἡρακλέα ἐόντα**· καὶ δοκέουσι δὲ μοι οὗτοι ὀρθότατα Ἑλλήνων ποιέειν, οἱ διζῆ Ἡράκλεια ἱδρυσάμενοι ἔκτηνται, καὶ τῷ μὲν ὡς ἀθανάτῳ, Ὀλυμπίῳ δὲ ἐπωνυμίην θύουσι, τῷ δὲ ἑτέρῳ ὡς ἥρωι ἐναγίζουσι.

kalkıp üşenmeden Thebai ile Heliopolis kentlerine kadar giderek Memphis'te dinlediği hikâyenin Thebai ile Heliopolis kentlerinde anlatılanlarla uyuşup uyuşmayacağını tespit etmeye, başka deyişle değişik yerlerde kendisine aktarılan muhtelif rivâyetler ile kulaktan dolma bilgileri (**akoē**) birbirleriyle karşılaştırarak (**symballesthai**) bunların ne ölçüde uyumlu yahut tutarlı olduklarını belirlemeye çalışmaktadır.⁴⁹

(Memphis'teki Hephaistos rahipleri) bu çocukların nasıl büyütüldüğü konusunda bana işte bunları **anlattılar**. Memphis'te Hephaistos rahipleriyle yaptığım görüşmelerde daha başka şeyler de **işittim**. **Dahası anlatacakları şeylerin Memphis'te anlatılan hikâyelerle uyuşup uyuşmayacağını öğrenmek istediğimden, yanî sırf bu amaçla yolumu döndürüp Thebai ile Heliopolis kentlerini ziyaret ettim**. Sonuçta bu Heliopolisliler, Mısırlılar arasındaki **en bilgili kişiler** olarak bilinirler.⁵⁰

Anlaşılabileceği üzere Herodotos, belirli bir konuya ilişkin değişik yerlerde dinlediği değişik ağızlarından çıkma rivâyetleri, yanî güvenilirliği bir bakıma tartışmalı kulaktan dolma bilgileri (**akoē**) biraraya getirip birbirleriyle karşılaştırmak (**symballesthai**), böylece uyuşup uyuşmadıklarını (**sympheresthai**) belirlemek sûretiyle kendince bir görüşe (**gnōmē**) varmaktadır. Nitekim Aristeas adlı şâirin defalarca ortadan kaybolup değişik kentlerde tekrar tekrar ortaya çıkışını konu alan hikâyede Herodotos'un sarf ettiği şu sözler, tam da bu sınama sürecini (**elenkhos**) işâret eder görünmektedir:

Bu iki kentte (i.e. Prokonnesos ile Kyzikos'ta) anlatılan hikâyeler bunlar. Ancak Aristeas'ın ikinci defa ortadan kayboluşunun ardından iki yüz kırk yıl geçtikten sonra İtalya'daki Metapontionluların başından şöyle bir olay

---

⁴⁹ Rivâyetlerin (**akoē**) birbirleriyle karşılaştırılarak uyumlulukları ile tutarlılıklarının belirlenmesi (**symballesthai**), Herodotos'un aktardığı bilgilerin güvenilirliğini teyid etmek için başvurduğu en önemli yoldur. Bu bağlamda Herodotos tespit ettiği herhangi bir uyuşmazlığı dile getirmekten de çekinmemektedir. Örn. bkz. Hdt. 4.13: Οὕτω οὐδὲ οὕτως **συμφέρεται** περὶ τῆς χώρας ταύτης Σκόθησι. = *Ama bu adamın (i.e. Aristeas) bahse konu memleket hakkında anlattığı hikâye, İskitlerin anlattıklarıyla bağdaşmaz.*

⁵⁰ Hdt. 2.3.1-6: Κατὰ μὲν δὴ τὴν τροφήν τῶν παιδίων τοσαῦτα ἔλεγον. Ἦκουσα δὲ καὶ ἄλλα ἐν Μέμφι, ἐλθὼν ἐς λόγους τοῖσι ἱερεῦσι τοῦ Ἡφαίστου· **καὶ δὴ καὶ ἐς Θήβας τε καὶ ἐς Ἡλίου πόλιν αὐτῶν τούτων εἶνεκεν ἐτραπόμην, ἐθέλων εἰδέναι εἰ συμβήσονται τοῖσι λόγοισι τοῖσι ἐν Μέμφι·** οἱ γὰρ Ἡλιοπολιταὶ λέγονται Αἰγυπτίων εἶναι **λογιώτατοι**.

geçtiğini biliyorum; çünkü gerek Prokonnesos'ta gerekse Metapontion'da edindiğim **bilgileri karşılaştırarak bu sonuca vardım.**⁵¹

Öte yandan kendisinin tanıklık edemediği (**autoptēs**), daha doğrusu çeşitli nedenlerle gidip yerinde görme şansına sâhib olamadığı durumlar karşısında, bahse konu olayları kendi gözleriyle gördüklerini iddia eden kişileri arayıp bulmaya, böylelikle ilk ağızdan tanıklıklara ulaşmaya çalışmaktadır.⁵² Hikâyelerinde aktardığı bilgilere güvenilirlik sağlayan bu tür kişileri bulamayınca da, hâliyle konuyla ilgili bilgisi olduğunu düşündüğü diğer kişilere yahut da halktan insanlara müracaat etmektedir. Ancak halkın diline pelesenk olmuş mezkur rivâyetleri derleyip toplamak zorunda kaldığı bu tür durumlarda, kaynaklarını adamakıllı sorgulayıp sınamadan geçirerek olabildiğince kesin (**atrekōs**) bilgilere varmaya özen göstermekte; akla mantığa uymayan yahut birbirini tutmayan rivâyetler bahis konusu olduğunda da, öyle pek itibar etmediği malum rivâyetleri genelde okuyucu yahut dinleyicilerinin anlayışına bırakmaktadır. Sözcelişi o amansız İskit diyârının ötesinde neler olup bittiğine ilişkin araştırmalarını takdim ederken, bir taraftan kendi araştırma anlayış ile yöntemini ortaya koymakta, öbür taraftan da kendinden önce bu konuda sözümona araştırmalar yapıp incelemelerde bulunduğunu ileri süren şâir Aristeas'ın araştırma yöntemini bu bakımdan bir güzel eleştirmektedir:

Bu hikâyede anlatmaya çalıştığımız ülkenin kuzeyinde ne olduğunu **kimse kesin olarak bilmiyor**. Çünkü **oraları kendi gözüyle görüp de bildiğini iddia eden bir kimseyi bulup sormadım**. Hattâ biraz önce adını andığım Aristeas bile, yanî o bile şiirlerinde onca şey anlatmasına rağmen, Issedones halkının yaşadığı yerlerin ötesine gittiğinden hiç söz etmedi. Aksine yukarıda kalan bu bölge hakkında yalnızca **ışittiklerini/kulaktan dolma bilgilerini** aktarmakla yetindi; üstelik bu bilgileri de Issedones halkından edindiğini söyledi. Ancak **biz yoğun araştırmalarımız sonucu ışittiklerimizden kesin olarak öğrenebildiğimiz ne varsa** hepsini bir bir anlatacağız.⁵³

⁵¹ Hdt. 4.15.1-5: Ταῦτα μὲν αἱ πόλεις αὐτὰι λέγουσι, τάδε δὲ οἶδα Μεταποντίνοισι τοῖσι ἐν Ἰταλίῃ συγκυρήσαντα μετὰ τὴν ἀφάνισιν τὴν δευτέρην Ἀριστέω ἔτεσι τεσσεράκοντα καὶ διηκοσίοισι, ὡς ἐγὼ συμβαλλόμενος ἐν Προκοννήσῳ τε καὶ Μεταποντίῳ εὔρισκον. Ayrıca karşı. Hdt. 7.184; 8.30.

⁵² Bu konuda önemli bir değerlendirme için bkz. Marincola 1987: 121-137.

⁵³ Hdt. 4.16: Τῆς δὲ γῆς τῆς πέρα ὅδε ὁ λόγος ὄρηται λέγεσθαι, οὐδεις οἶδε ἀτρεκέως ὅ τι τὸ κατῴπερθέ ἐστι. Οὐδενὸς γάρ δὴ αὐτόπτεω εἰδέναι φημένον δύναμαι πῶθέσθαι· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Ἀριστέης, τοῦ περ ὀλίγῳ πρότερον τούτων μνήμην ἐποιεύμην, οὐδὲ οὗτος προσωτέρω Ἰσσηδόνων

Sonra yönünü batıya döndürüp Avrupa'nın en uzak ucunda uzanıp giden o meçhul denizlere, o engin bilinmezliğe bakışlarını çevirdiğinde, mekânın sonlanışıyla birlikte bilgi kaynaklarının da nasıl tükendiğini ifade ederken sarfettiği şu sözleri de yine bu bağlamda değerlendirmek mümkün:

Buralar, Asya ile Libyadaki en uzak yerlerdir. Avrupada batıya doğru uzanan en uzak yerler hakkında **kesin bir şey söyleyemem**. Yabancıların Eridanos adını verdikleri, kuzey denizine, hani kehribar ithal ettiğimiz söylenen o yere dökülen bir nehir varmış; **ben bunları kaale almıyorum**; sonra kalay ithal ettiğimiz Kalayadaları varmış, **bunun hakkında da bir bilgim yok**. Bir kere bu Eridanos adının yabancı değil, tersine **bir şâir tarafından uydurulmuş** Yunanca ad olduğu ortadadır. **Bütün uğraşlarıma rağmen**, Avrupanın ötesinde deniz olduğuna **bizzat tanık olmuş kimseyi bulup da bunu ondan dinleyemedim**. Tek bildiğim, bu uzak diyârlardan kehribar ile kalay ithal ettiğimiz.⁵⁴

Ancak meselelerin üzerini örten bu bilinmezlik buğusu, Herodotos'un gözünü korkutacak değil. Çünkü apaçık ortada olup da artık daha fazla kanıtlanmaya ihtiyâç duymayan (**emphanes**) birtakım bilgiler, onun için bilinmezin üzerindeki sır perdesini aralamaya yeter de artar. Böylece bilinenden, yanî somut verilerden hareketle adım adım bilinmeyene (**mē ginōskomena**), demekki soyut yahut genel fikirlere doğru yükselen, başka deyişle bilinmeyeni düşünce yahut tahmin (**tekmairesthai**)⁵⁵ yoluyla bilinenden türeten bu tavır, Herodotos'un araştırmalarına, kendisiyle çağdaş Hippokrates geleneğinin temel yaklaşımı olup⁵⁶ daha sonra

---

αὐτὸς ἐν τοῖσι ἔπεσι ποιέων ἔφησε ἀπικέσθαι, ἀλλὰ τὰ κατύπερθε ἔλεγε **ἀκοῆ**, φὰς Ἴσσηδόνας εἶναι τοὺς ταῦτα λέγοντας. Ἀλλ' **ὅσον μὲν ἡμεῖς ἀτρεκέως ἐπὶ μακρότατον οἰοί τε ἐγενόμεθα ἀκοῆ ἐξικέσθαι**, πᾶν εἰρήσεται.

⁵⁴ Hdt. 3.115: Αὐταὶ μὲν νῦν ἐν τε τῇ Ἀσίῃ ἐσχατιαὶ εἰσι καὶ ἐν τῇ Λιβύῃ. Περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ τῶν πρὸς ἐσπέριον ἐσχατιέων ἔχω μὲν **οὐκ ἀτρεκέως λέγειν· οὔτε γὰρ ἔγωγε ἐνδέκομαι Ἴριδανὸν τινα καλέεσθαι πρὸς βαρβάρων ποταμὸν ἐκδιδόντα ἐς θάλασσαν τὴν πρὸς βορέην ἄνεμον, ἀπ' ὅτεο τὸ ἤλεκτρον φοιτᾶν λόγος ἐστί, οὔτε νήσους οἶδα** Κασσιτερίδας εὐούσας, ἐκ τῶν ὁ κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾶ. Τοῦτο μὲν γὰρ ὁ Ἴριδανὸς αὐτὸ κατηγορεῖ τὸ οὐνομα ὡς ἔστι Ἑλληνικὸν καὶ οὐ βάρβαρον, **ὑπὸ ποιητέω δὲ τινος ποιηθέν· τοῦτο δὲ οὐδενὸς αὐτόπτεω γενομένου δύναμαι ἀκοῦσαι, τοῦτο μελετῶν**, ὅπως θάλασσά ἐστι τὰ ἐπέκεινα τῆς Εὐρώπης. Ἐξ ἐσχάτης δ' ὦν ὁ τε κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾶ καὶ τὸ ἤλεκτρον.

⁵⁵ Görünenler yahut bilinenlerden (**emphanē**) hareketle görünmeyenlerin (**aphanē**) tahmin edilmesi (**tekmairesthai**) konusunda, Alkmaion'un yukarıda değindiğimiz sözünü tekrar hatırlamak faydalı olacaktır. İlgili fragmanın çevirisi için bkz. yuk. s. 35-36, n. 10.

⁵⁶ Herodotos'un araştırma anlayışıyla Hippokrates geleneğinin araştırma anlayışı arasındaki ilişkiye dair önemli bir çözümleme için bkz. Lateiner 1986.

Aristoteles'in elinde felsefe-bilimin temel yöntemi hâline gelecek olan "tümevarış"ın (*epagōgē*) gölgesini düşürmektedir:

Etearkhos'un **vardığı sonuca göre** bu kentin yanından akıp geçen ırmak, Nildir; zaten **mantık da bunu doğrulamaktadır**. Çünkü Nil, Libyadan akar, hattâ Libyayı tam ortasından ikiye böler; sonuçta **apaçık bilinen şeylerden hareketle bilinmeyenleri tahmin etmeye çalışarak vardığım sonuca göre**, bu ırmak Istros'un kaynaklandığı kadar uzak mesafeden kaynaklanmaktadır.⁵⁷

Son olarak Herodotos araştırdığı konuların farklı bakış açılarıyla yaklaşıldığında kolaylıkla değişik anlam kisvelerine bürünebileceğinin de farkındadır. Dolayısıyla araştırmaları sonucu eriştiği malumatı okuyucularına yahut dinleyicilerine aktarırken, anlattığı hikâyelerle kendisi arasına belirli bir mesafe koyma ihtiyacı hissetmekte; hattâ kanıtlanması mümkün olmayan konularda herhangi bir görüş belirtmekten olabildiğince sakınarak o hikâyelerin ardında kendini görünmez kılmaktadır. Sonuçta o hikâyelere kendisi her ne kadar inanmasa, hattâ kimi zaman bu durumu açıkça dile getirmekten çekinmese dahî, araştırmaları sonucu edindiği malumatı kendi değer yargılarını işin içine pek karıştırmadan olduğu gibi, yanî nasıl işittiyse aynen öyle aktarmaya özen göstermektedir. Sözgelışı Mısır kralı Rhampsinitos'un yeraltı dünyasına inmesi, oradan da sağ salim yeryüzüne geri gelmesi vesilesiyle Mısırlıların kutladığı bayramdan söz edip konuya ilişkin malumatını aktarırken, elbette nakil yoluyla kendine değin gelen rivâyetlerin inandırıcılık boyutunu da⁵⁸ göz

---

⁵⁷ Hdt. 2.33.5-10: Τὸν δὲ δὴ ποταμὸν τοῦτον τὸν παραρρέοντα καὶ Ἐτέαρχος **συνεβάλλετο** εἶναι Νεῖλον, καὶ δὴ καὶ ὁ λόγος οὕτω αἰρέει. ῥέει γὰρ ἐκ Λιβύης ὁ Νεῖλος καὶ μέσην τάμνων Λιβύην· καὶ ὡς ἐγὼ **συμβάλλομαι τοῖσι ἐμφανέσι τὰ μὴ γινωσκόμενα τεκμαιρόμενος**, τῷ Ἴστρω ἐκ τῶν ἴσων μέτρων ὀρμᾶται. Benzeri bir yaklaşım için bkz. Hdt. 2.112.7-12: Ἔστι δὲ ἐν τῷ τεμένει τοῦ Πρωτέος ἱρὸν τὸ καλέεται Ξείνης Ἀφροδίτης. **Συμβάλλομαι** δὲ τοῦτο τὸ ἱρὸν εἶναι Ἑλένης τῆς Τυνδάρεω, καὶ τὸν λόγον ἀκηκοὺς ὡς διατήθη Ἑλένη παρὰ Πρωτέϊ, καὶ δὴ καὶ ὅτι Ξείνης Ἀφροδίτης ἐπώνυμόν ἐστι· ὅσα γὰρ ἄλλα Ἀφροδίτης ἱρά ἐστι, οὐδαμῶς Ξείνης ἐπικαλέεται. = *Proteus'a ait bu kutsal alanda Yabancı Aphrodite diye anılan bir tapınak vardır. Helene'nin Proteus'un yanında kaldığına ilişkin kulağıma çalınan bir hikâye ile bu Yabancı Aphrodite adını göz önünde bulundurduğumda, bahse konu tapınağın Tyndareos'un kızı Helene'ye ait olduğu sonucuna varıyorum. Çünkü Aphrodite'ye ait başka hiçbir tapınak bu şekilde Yabancı diye anılmaz.*

⁵⁸ Herodotos kimi zaman aktardığı hikâyeleri bilhassa inandırıcı bulmadığını belirtse de, aşağıda yer verdiğimiz örneklerde de görüleceği üzere, bilgilerini doğrulayamadığı sürece işittiklerini olduğu gibi aktarıp yorum yapmaktan kaçınarak okuyucu yahut dinleyicilerinin anlayışına sığınmaktadır (karş. Lateiner 1989: 22). Bkz. Hdt. 2.146: Τοῦτων ὧν ἀμφοτέρων πάρεστι χρᾶσθαι τοῖσι τις

önünde bulundurarak, araştırmalarında benimsediği yaklaşımı şu şekilde dile getirmektedir:

Mısırlıların anlattığı bu hikâyeler, elbette bu tür hikâyeleri **inandırıcı** bulan kimseler için. Sonuçta benim **bu eserde benimsediğim temel düştür**, bana anlatılanları **işittiğim gibi** kaydetmekten ibâret.⁵⁹

Bizzat kendi ifâdelerinden çekip çıkardığımız bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere, Herodotos'ta araştırma yöntemi (**historia**) üç temel unsur üzerine kuruludur. Bunlardan ilki işiterek edinilen, yanî kulaktan dolma bilgiler (**akoē**); ikincisi görerek, yanî birebir tanıklık sonucu edinilen bilgiler (**opsis**); üçüncüsüyse gerek kulaktan dolma gerekse birebir tanıklık sonucu edinilen bilgiler üstüne inşâ edilen, zaman zaman bu bilgilerin birbirleriyle karşılaştırılarak, akıl süzgecinden de geçirilerek

---

πίσεται λεγομένοισι μᾶλλον· ἐμοὶ δ' ὧν ἡ περὶ αὐτῶν γνώμη ἀποδέδεκται. = *Bu ikisi, yanî Pan ile Dionysos hakkında kim hangi hikâyeyi inandırıcı buluyorsa ona inansın. Ben bunlara ilişkin fikrimi burada belirteceğim.* Hdt. 3.3: Λέγεται δὲ καὶ ὅδε λόγος, ἐμοὶ μὲν οὐ **πιθανός**, = *Bana pek inandırıcı gelmese de, şöyle bir hikâye anlatılır.* Hdt. 3.80: καὶ ἐλέχθησαν λόγοι **ἄπιστοι** μὲν ἐνίοισι Ἑλλήνων, ἐλέχθησαν δ' ὧν. = *Anlatılan bu hikâye bazı Yunanlılar için inandırıcı olmayabilir; ama naparsın, anlatılan hikâye bu.* Hdt. 3.122: Αἰτίαι μὲν δὴ αὗται διφάσσαι λέγονται τοῦ θανάτου τοῦ Πολυκράτους γενέσθαι, πάρεστι δὲ **πίθεσθαι ὀκοτέρη τις βούλεται αὐτέων**. = *Polykrates'in nasıl öldüğüne ilişkin iki neden ileri sürerler; kim bunlardan hangisine inanmak istiyorsa ona inanabilir.* Hdt. 4.5: Ὡς δὲ Σκύθαι λέγουσι, νεώτατον ἀπάντων ἐθνέων εἶναι τὸ σφέτερον, τοῦτο δὲ γενέσθαι ὧδε. Ἄνδρα γενέσθαι πρῶτον ἐν τῇ γῆ ταύτῃ εὐοση ἐρήμῳ τῷ οὐνομα εἶναι Ταργίταον· τοῦ δὲ Ταργιτάου τούτου τοὺς τοκέας λέγουσι εἶναι, **ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες, λέγουσι δ' ὧν**, Δία τε καὶ Βορυσθέneos τοῦ ποταμοῦ θυγατέρα. = *İskitler kendilerini en genç halklar arasında sayarlar; bunu da şu şekilde açıklarlar: Bu ıssız diyârda ilk önce Targitaos adında bir adam peydahlanmış; dediklerine göre bu Targitaos, Zeus ile Borysthenes ırmağının kızından dünyaya gelmiş, gerçi ben pek inanmam, ama öyle anlatıyorlar.* Hdt. 4.25: Οἱ δὲ φαλακροὶ οὗτοι λέγουσι, ἐμοὶ μὲν οὐ **πιστὰ** λέγοντες, οἰκέειν τὰ ὄρεα αἰγίποδας ἄνδρας, ὑπερβάντι δὲ τούτους ἀνθρώπους ἄλλους οἱ τὴν ἐξάμηνον καθεῦδουσι· τοῦτο δὲ οὐκ **ἐνδέκομαι ἀρχῆν**. = *Bu kel adamlar (her ne kadar bu kişilere inanmasam da) dağlarda keçi ayaklı adamların yaşadığını söylerler; onların da ötesinde yilin yarısını uykuda geçiren insanlar varmış. Ben bunlara pek inanmam.* Hdt. 4.105: Λέγονται γάρ ὑπὸ Σκυθέων καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐν τῇ Σκυθικῇ κατοικημένων ὡς ἔτεος ἐκάστου ἅπαξ τῶν Νευρῶν ἕκαστος λύκος γίνεται ἡμέρας ὀλίγας καὶ αὗτις ὀπίσω ἐς τῶντὸ κατίσταται· **ἐμὲ μὲν νυν ταῦτα λέγοντες οὐ πείθουσι**, λέγουσι δὲ οὐδὲν ἦσσαν, καὶ ὀμνύουσι δὲ λέγοντες. = *İskitler ile İskit diyârında yaşayan Yunanlılar, Neuroi halkının her bir ferdinin yıldı bir kez birkaç gün kurda dönüştüğünü, ama sonra tekrar eski hâline dönüğüğünü söylerler. Bunları söyleyen kişiler beni pek ikna edemedi, ama bunu söylemekten geri durmaz, üstüne bir de yeminler ederler.*

⁵⁹ Hdt. 2.123.1-4: Τοῖσι μὲν νυν ὑπ' Αἰγυπτίων λεγομένοισι χράσθω ὄτεω τὰ τοιαῦτα **πιθανά** ἐστὶ· **ἐμοὶ δὲ παρὰ πάντα τὸν λόγον ὑπόκειται** ὅτι τὰ λεγόμενα ὑπ' ἐκάστων **ἀκοῆ** γράφω. Αὐτῶν καρř. Hdt. 2.130: οὐκ ἔχω εἰπεῖν **πλὴν ἢ τὰ λεγόμενα**. = *Bana anlatılanlar dışında bir şey söyleyemem.*

temellendirilmesine yahut da çürütülmesine dayalı düşünce, kanaat yahut yargılardır (**gnōmē**).⁶⁰ Her ne kadar bu üç unsur, anlatılan bütün hikâyelerde (**logos**) her zaman birarada bulunmasa da, bir diğer ifâdeyle, eser boyunca ağırlıklı olarak kulaktan dolma bilgilere (**akoē**) yer verilse, hattâ kimi zaman aktarılan bilgiler hakkında olumlu yahut olumsuz kanaat (**gnōmē**) belirtilmese de, Herodotos’un baştan sona bütün araştırmalarının esâsını, bahse konu üç temel unsurun teşkîl ettiği ortadadır.

Bir adım daha atarsak, Herodotos’un yaptığı bütün araştırmalar, belirli bir olayın yahut olaylar zincirinin meydana gelmesine yol açan neden/ler/i (**aitia**) ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu çaba, eserinin bütünü göz önüne alındığında, Yunanlılar ile Persler arasındaki savaşların neden/ler/ine yönelik olabileceği gibi, bu vesileyle yeri geldiğinde değinilen ayrı ayrı her bir olay yahut konunun açıklığa kavuşmasını sağlayacak neden/ler/e yönelik de olabilir. Herodotos’ta **neden** sorusu, karşılığını en başta dilden kulağa aktarılan rivâyetlerde yahut şifahî bilgilerde (**akoē**) bulmaktadır. Şu hâlde kulaktan dolma her bir bilgi (**akoē**), belirli bir olayın yahut olaylar zincirinin neden/ler/ini (**aitia**) açıklamaya yardımcı olan, inandırıcılığı şüpheli, başka deyişle henüz gerekçelendirilmemiş, doğrulanabilir yahut yanlışlanabilir birer iddia olmaktan öteye geçmemektedir. Bu iddiaların mukayese (**sympallesthai**) yoluyla değerlendirilmesi, böylece uyumluluk ile tutarlılıklarının sınanması (**elenkhein**), sonra da akıl süzgecinden geçirilerek tecrübeyle (**empeiria**) yahut birebir tanıklıklar (**opsis**) yoluyla temellendirilmesi sonucundaysa, Herodotos’un zihninde olayların neden/ler/ine ilişkin bir görüş yahut kanaat (**gnōmē**) oluşmaktadır.⁶¹ Herodotos’un araştırmalarının (**historia**) omurgasını teşkîl eden, işte bütün bu süreçtir.⁶²

---

⁶⁰ Karş. Gray 2001: 11.

⁶¹ Herodotos’un genelde “tümevarış”ı (**epagōgē**) işâret eden bir yöntem benimsediğini gösteren bu durumun elbette istisnaları yok değil. Nitekim eserinin kimi yerlerinde karşımıza çıkan örneklerde Herodotos, araştırmaya girişmeden önce, yani *a priori* olarak birtakım görüşlere sâhib olduğunu, dahası mezkur görüşlerinin sonradan araştırıp bulduğu kanıtlarla da desteklendiğini ileri sürmekte; böylece varsayımların (**hypothesis**) desteklenip doğrulanmasına dayalı “tümdengeliş” (**apagōgē**) yöntemine başvurduğunu imâ etmektedir. Örn. bkz. Hdt. 2.18.1-4 Hdt. 2.18.1-4: **Μαρτυρείει δέ μοι τῆ γνώμη**, ὅτι τοσαύτη ἐστὶ Αἴγυπτος ὅσην τινὰ ἐγὼ ἀποδείκνυμι τῷ λόγῳ, καὶ τὸ Ἄμμωνος χρηστήριον γενόμενον, τὸ ἐγὼ τῆς ἐμεωυτοῦ γνώμης ὕστερον περὶ Αἴγυπτον ἐπιθόμην. = *Dahası Mısırın büyüklüğü konusundaki görüşüme Ammon kehâneti de kanıt teşkîl etmektedir; açıkçası ben bu kehâneti Mısıra ilişkin belirli bir görüş edindikten sonra araştırıp öğrendim.*

⁶² Karş. Immerwahr 1956: 276.

2.3. Herodotos'un Araştırma Yöntemine İlişkin Çözümlemeler

2.3.1. Arion Hikâyesi

Korinthos tiranı Periandros zamanında yaşamış Methymnalı Arion'un başından geçen olağanüstü olayın (**thōma megiston**) nakledildiği bir hikâyeye (**logos**), Herodotos'un değişik türde olayları konu alan araştırmalarında gözettiği yöntemi anlamamıza yardımcı olacak önemli bir örnektir.

Herodotos'un hem Korinthoslulara hem de Midillililere dayandırdığı bu hikâyeden öğrendiğimiz kadarıyla Arion, vaktiyle Periandros'un sarayında gününü gün eden usta bir müzisyendir.⁶³ Ne var ki günün birinde seyahate çıkıp ününe ün, servetine servet katma hevesine kapılır; denizlere açılıp İtalya ile Sicilya'nın yolunu tutar. Aradan geçip giden nice yılların ardından Arion artık yurduna dönmeye karar verir. Taras'tan gemiye biner, başkalarına güvenmediği için de yanına yalnızca Korinthoslu denizciler alır. Ama tam denizin ortasında bu denizciler Arion'un malına göz dikip canına kastederler. Öyleki onu seçim olamayacak bir seçimle, çözüm olamayacak bir çözümle, velhâsıl içinden çıkılmaz bir açmazla (**aporiē**) karşı karşıya bırakırlar: Arion, yeryüzünde bir mezarı olsun istiyorsa hemen oracıkta kendi canına kıymalı; buna cesaretim yok diyorsa, kendini gemiden atıp denizin derinliklerinde kaybolmayı göze almalıdır. Yazık ki, bu durumda ondan geriye iz kalmayacaktır. Her iki hâlde de ölümün mukadder olduğunu anlayan Arion, kendini öldüreceğine söz verir, ama tek bir isteği vardır: son bir şarkı söylemek. Mârifeti dillere destan bu müzisyenin kulaklarına sunacağı eşsiz ziyâfetten mahrum kalmak istemeyen denizciler, onun bu son isteğini seve seve kabul ederler. Bunun üzerine Arion, göz kamaştırıcı kıyafetlerini giyinip kuşanarak geminin arka kısmına geçip şarkısını terennüm eder. Sonra da denizcilerin şaşkın bakışları arasında kendini birden denizin köpüklü sularına bırakır. Tam o sırada bir yunus peydahlanıp Arion'u sırtına alarak sağ salim Tainaron'a götürür. Arion karaya ayak basar basmaz soluğu Periandros'un

---

⁶³ Bahse konu hikâyenin tamamı için bkz. Hdt. 1.23-24.

yanında alır; olan biteni bütün ayrıntılarıyla ona anlatır (**apēgeesthai pan to gegonos**). Gelgelelim Periandros bu son derece olağanüstü/mucizevî olaya hemen inanmak istemediğinden (**hypo apistiēs**), Arion’u kaçıp bir yere gitmesin diye derhal gözaltına (**en phylakēi**) aldırır; başına muhafızlar diker; sonra da insanın ağzını açık bırakan malum olayda bir doğruluk payı olup olmadığını adamakıllı öğrenmek için denizcilerin gelmesini beklemeye koyulur.⁶⁴ Denizciler Korinthos sâhiline ayak basınca, hepsini yakalatıp huzuruna getirterek Arion hakkında ne diyecekler diye ağızlarını yoklar; başka deyişle hepsini adamakıllı sorguya çeker (**historeesthai ei ti legoien peri Arionos**).⁶⁵ Ancak, denizciler hiçbir şeyden haberleri yokmuş gibi davranıp onu Taras’ta sağ salim bıraktıklarını söyledikleri sırada, Arion denize atlarken giydiği o göz kamaştırıcı kıyafetleri üzerinde, bir ânda karşılıklarına dikiliverir. Denizciler hayretten donakalır, ne diyeceklerini bilemezler (**ekplagentas**); böylece sarfettikleri sözlerin safi yalan olduğu anlaşıldığından (**elenkhomenous**) artık itiraz edecek (**arneesthai**) hâlleri de olmaz. Dolayısıyla Periandros’un elinde bahsi geçen olağanüstü/mucizevî olaya inanmamak için herhangi bir neden kalmaz. Hikâyenin sonunda Herodotos’un aktardığına göre, bu olayın anısına Tainaron’da Arion’a ait

---

⁶⁴ Benzer şekilde Perslerin de Yunan donanmasının Artemision’dan ayrıldığı haberini getiren habercinin sözlerine şüpheyle yaklaştıkları (**hyp’ apistiēs**), hattâ haberciyi gözaltına alıp (**en phylakēi**) söylediklerinin doğru olup olmadığını araştırması için (**prokatopsomenas**) o bölgeye derhal bir gemi gönderdikleri anlatılmaktadır. (Bkz. Hdt. 8.23.4-5: Οἱ δ’ ὕπ’ ἀπιστίας τὸν μὲν ἀγγέλλοντα εἶχον ἐν φυλακῇ, νέας δὲ ταχέας ἀπέστειλαν προκατοπομένους.) Ayrıca Tegealı bir demircinin dükkânının avlusundan kazıp çıkardığı devasa bir tabut karşısında şaşkına dönmesi, üstelik içinde gerçekten (**hypo de apistiēs**) o boyutta bir insan var mı diye merak edip tabutu açınca (**anoiksa**) tabut boyunda bir cesetle karşılaşması (**eidon**), hattâ gözlerine inanamayıp bu cesedin boyunu ölçmesi (**metrēsas**) de, Herodotos’un şüphe ederek (**apistia**), hattâ sınavarak olayların doğruluğunu yahut yanlışlığını ortaya çıkarma (**elenkhos**) tavrı konusunda ikna edici bir başka örnektir. (Bkz. Hdt. 1.68.11-14. ὑπὸ δὲ ἀπιστίας μὴ μὲν γενέσθαι μηδὰ μὲν μέζονας ἀνθρώπους τῶν νῦν ἄνοιξα αὐτὴν καὶ εἶδον τὸν νεκρὸν μήκεϊ ἴσον ἔοντα τῇ σορῷ. Μετρήσας δὲ συνέχωσα ὅπισω.)

⁶⁵ Periandros’un bu sorgulayıcı tavrı, bir başka hikâyede daha karşımıza çıkmaktadır. Hikâyeye göre, karısı Melissa’nın ölümünden sonra delikanlılık çağındaki iki oğluna büyükbabaları, Epidauros tiranı Proklos kucak açar. Ancak gün gelip de baba ocağına dönecekleri sırada Proklos torunlarının kulağına annelerinin gerçekte babaları tarafından katledildiğini fısıldar. Büyük oğlun kayıtsızlığına karşılık küçük oğlun yüreğine öyle korkunç bir acı çöreklenir ki, döndüğünde babasıyla bir daha konuşmak istemez. Durumdan şüphelenen Periandros, küçük oğlunu karşısına alıp adamakıllı “sorgulamak” ister, ama sorduğu bütün sorular derin bir sessizlikle karşılır (**ou ti prosdielegeto historeonti te logon oudena edidou**). Periandros çâreyi büyük oğlunu “sorgulamak”ta (**historee ton prebyteron**) bulur. Ancak, başta herhangi bir şey hatırlamayan çocuk, Periandros’un “ısrarlı sorgulama”ları sonucunda (**eliparee te historeōn**) büyükbabaları Proklos’un ayrıldıkları sırada kendilerine söylediği sözleri hatırlar; böylelikle Periandros küçük oğlunun kendisine karşı bu düşmanca tavrının nedenini (**aitia**) öğrenmiş olur. Bkz. Hdt. 3.50.

bir adak (**anathēma**) bulunmaktadır; yunus üzerinde giden bir kişiyi temsil eden, tunçtan yapılma, öyle pek de büyük olmayan bu heykel, adetâ bahse konu olağanüstü olayın nişânesi olarak oradan geçenleri selâmlamaktadır.

Herodotos'un bir vesileyle aktardığı bu hikâyeyi aslında iki bakımdan ele alıp incelemek mümkün. Genel olarak hikâyenin kurgusu içinde Herodotos'un araştırma yönteminin (**historia**) esâsını teşkîl eden⁶⁶ işitme, görme ile kanaat belirtme (**akoē-opsis-gnōmē**) silsilesini araştırabileceğimiz gibi, bizzat hikâyede anlatılan olayın içine girip malum olay örgüsünün bize sunduğu imkânlar çerçevesinde Herodotos'un araştırma yönteminin izlerini de pekâlâ sürebiliriz.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Herodotos'un gözlemleyemeyeceği bir zaman diliminde gerçekleşen bahse konu “olağanüstü olay”⁶⁷ hakkındaki bilgilerini işitme yoluyla (**akoē**) elde etmiş olduğu açıktır; zaten kendi de hikâyenin gerek başında gerekse sonunda Korinthoslular ile Midillililerin adını zikrederek bu durumu doğrulamaktadır.⁶⁸ Ancak Herodotos, malum konudaki bilgilerini Korinthoslular ile Midillililer şeklinde iki farklı kaynağa dayandırmakla kalmayıp bu iki farklı kaynak tarafından aktarılan bilgilerin birbirleriyle uyumlu olduklarını da (**homologeîn**) özellikle vurgulamaktadır. Şu hâlde Herodotos'un araştırmalarında takındığı genel tavır, araştırma konusu edindiği olaylara ilişkin tek bir rivâyetle yahut şifahî bilgi kaynağıyla (**akoē**) yetinmeyip imkânlar elverdiği ölçüde erişebildiği bütün şifahî bilgiler ile rivâyetleri derleyip toparlayarak bunlardan birini diğerine mihenk taşı kılmaktır. Pekâlâ, bu olayı destekleyecek, gözle görülür yahut somut herhangi bir kanıt söz konusu mu? Bu sorunun cevabı, elbette hikâyenin son cümlesinde saklı: Tainaron'da bulunan Arion'a ait bir heykel.⁶⁹ Üstelik Herodotos'un mezkur heykelin

---

⁶⁶ Karş. Gray 2001: 11-12.

⁶⁷ Karş. Hdt. 1.p.3: ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά.

⁶⁸ Hdt. 1.23.3-4: Τῶ δὲ λέγουσι Κορίνθιοι (**ὁμολογεῖουσι** δὲ σφι Λέσβιοι) κτλ. = *Korinthosluların anlattığı (Lesbosluların da bizzat kabul ettiği kadarıyla), vd.* Hdt. 1.24.32-33: Ταῦτα μὲν νῦν Κορίνθιοί τε καὶ Λέσβιοι λέγουσι, κτλ. = *Korinthoslular bunları anlatmaktadır, tabîi Lesboslular da, vd.*

⁶⁹ Metapontion'da var olduğu söylenen Aristeas heykeli de, Aristeas'ın defalarca kaybolup tekrar ortaya çıkışını konu alan hikâyenin örgüsü içinde benzeri bir işleve sâhiptir. Bkz. Hdt. 4.15.

neden yapıldığından, hattâ ne büyüklükte olduğundan söz etmesi, bu maddî kanıtı aynı zamanda kendi gözleriyle gördüğüne (**autoptēs**) de işâret etmektedir.⁷⁰ Ama Herodotos bahse konu maddî kanıtı ister kendi gözleriyle görmüş olsun (**autoptēs**), ister bizzat gören birinden işitmiş olsun (**opsis** dayalı **akoē**), hikâyenin inanırılığını sağlamlaştıracak o kanıt, illâ ki orada bir yerde durmaktadır. Öyleyse bu hikâye, Herodotos'un araştırma yönteminin iki temel dayanağını (**akoē** ile **opsis**) içeriyor görünmektedir. Pekâlâ, Herodotos'un kendisi bu olayın gerçekliğine inanıyor mu? Bundan da öte okuyucularından yahut dinleyicilerinden bu hikâyenin gerçekliğine inanmalarını bekliyor, dahası onları buna ikna etmeye çalışıyor mu? Burası biraz muğlak; çünkü hikâyenin herhangi bir yerinde, aktarılan olayın inandırıcılığı, doğruluğu yahut yanlışlığı konusunda bir tartışmaya girilmediği gibi, bu anlamda olumlu yahut olumsuz bir kanaat (**gnōmē**) de belirtilmeyip malum mesele yalnızca belli belirsiz imâlarla okuyucuların/dinleyicilerin anlayışına bırakılır. Bu durum, bir araştırmacı olarak yapması gereken işin aslında naklettiği hikâyelere (**logos**) inanıp inanmamak değil, onları olduğu gibi, nasıl işittiyse aynen o şekilde aktarmak (**legein ta legomena**) olduğunu düşünen⁷¹ Herodotos'un aslında tanrıların insan hayatına doğrudan müdâhale edebileceklerini, başka deyişle tanrı-insan ilişkilerinin düpedüz insanın kaderini belirleyebileceğini ortaya koyan, üstelik mucizevî tarafıyla insan kavrayışının sınırlarını aşan bahse konu hikâyeye biraz da olsa şüpheyle yaklaştığını gösteriyor olabilir.⁷²

Öte yandan bu hikâyedeki olay örgüsünün içine girdiğimizde, konumuz açısından benzersiz bir durum karşımıza çıkmaktadır. Arion'un başından geçen bahse konu “inanılması güç” olay karşısında Periandros'un takındığı şüpheci tavır (**apistia**) ile olayın aslını esâsını araştırmaya (**historein**) yönelirken sergilediği ısrarlı

---

⁷⁰ Karş. Gray 2001: 12.

⁷¹ Hdt. 7.152.11-12: Ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαι γὰρ μὲν οὐ παντάπασιν ὀφείλω. = *Benim görevim bana anlatılanları aktarmak, onlara inanmak değil.* Ayrıca karş. Hdt. 4.195.6-7: Ταῦτα εἰ μὲν ἔστι ἀληθές οὐκ οἶδα, τὰ δὲ λέγεται γράφω. = *Bunların doğru olup olmadıklarını hiç bilmiyorum; yalnızca bana anlatılanları kaydediyorum.*

⁷² Bu tutum, Herodotos'un tanrısal müdâhaleler içeren böylesi olaylara bizzat inanıp inanmadığından öte, aslında bu tür konularda herhangi bir görüş belirtmeye yanaşmadığını göstermektedir. Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Gray 2001: 19-22.

tutum, başından itibaren insanların başardığı olağanüstü yahut inanılması güç olayları araştırıp diğer insanlara aktarmak niyetiyle yola çıkan⁷³ Herodotos'un araştırmaları (**historia**) sırasında rastladığı çeşitli olaylar karşısında takındığı tavrın izdüşümü olarak değerlendirilebilir.⁷⁴

Daha yakından bakacak olursak, çâresizce denize atladığı sırada bir yunusun kendisini kurtarıp sırtında Tainaron'a dek getirdiğini söyleyen Arion'un akıl almaz hikâyesine (**akoē**) hâliyle Periandros öyle hemen inanmak istemez (**hypo apistiēs**); kararını (**gnōmē**) askıya alarak olayda parmağı bulunan diğer kişilerin de bu konuda neler diyeceklerini (**akoē**) araştırıp öğrendikten sonra (**historein**) belirli bir görüşe varmayı amaçlar. Anlaşılan Periandros tek bir rivâyetle yahut şifahî bilgi kaynağıyla (**akoē**) yetinmemekte; olaya tanık olmuş yahut hikâyeyi ilk ağızdan işitmiş diğer kişilerin de vereceği bilgileri, aktaracağı rivâyetleri (**akoē**) dinledikten sonra sağlıklı bir karara (**gignōskein**) varabileceğini düşünmektedir. Bu tavır, araştırıp aktardığı her bir olaya ilişkin bütün şifahî bilgiler ile rivâyetlere (**akoē**) olabildiğince erişmeye çalışan Herodotos'un araştırma yöntemiyle birebir örtüşmektedir.⁷⁵ Öte yandan Arion'un verdiği bilgiler ile denizcilerinkinin farklı olması, Periandros'u birbiriyle çelişen iki rivâyet (**akoē**) arasında karar vermeye (**gignōskein**), hangisinin daha haklı yahut daha doğru olduğunu belirlemeye zorlar. Dolayısıyla Periandros, bahse konu iki rivâyetten birini diğerine mihenk taşı kılacak (**syballesthai**), böylece sınavıp çürütebilecektir (**elenkhein**). Bu da Herodotos'un, kadîm **histōr**ları andırırcasına, çelişkili/tutarsız rivâyetlerin arasını bulma çabasının, bunun da ötesinde rivâyetlerin doğruluğunu birbirleriyle uyumluluk yahut tutarlılıklarında arama (**homologeîn**) gayretinin yansıması olarak görülebilir.⁷⁶ Ayrıca Arion'un ete kemiğe bürünmüş hâlde karşısında durması (**opsis**), hattâ onun o sırada Taras'ta gününü gün ettiğini

---

⁷³ Karş. Hdt. 1.p.1-5.

⁷⁴ Karş. Gray 2001: 15.

⁷⁵ Karş. Gray 2001: 15.

⁷⁶ Herodotos her ne kadar eserinin herhangi bir yerinde kendini **histōr** olarak tanımlamasa da, eserinin anlatımında genel olarak takındığı tavır, ihtilâflı tarafları buluşturup dinleyen, hangi iddianın (**logos**) daha haklı yahut doğru olduğuna karar veren kadîm **histōr**ların tavrından pek de farklı değildir. Sonuçta **historia**, karşıt görüşleri araştırıp inceleyerek bunlar arasında bir yargıya varma durumunu ifâde etmektedir. Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Connor 1994: 9.

iddia eden denizcilerin bu durum karşısında şaşırıp söyleyecek tek lâf bulamamaları (**elenkhein**), Periandros'un gözünde denizcilerin aktardığı bilgilerin yanlış olduğuna, dolayısıyla da Arion'un anlattığı hikâyenin doğru olabileceğine ilişkin sağlam bir kanaat uyandırır. Şu hâlde Periandros, çelişkili rivâyetleri (**akoē**) önce birbirleriyle karşı karşıya getirip (**symballesthai**) ne ölçüde tutarlı yahut uyumlu olduklarını (**homologein**) tespit ederek, ardından da gözle görülür bir kanıt (**opsis**) başvurarak sınımadan (**elenkhein**) geçirdikten sonra, ancak o zaman ileri sürülen iddiaların, aktarılan rivâyetlerin doğruluğu yahut yanlışlığı konusunda genel bir görüşe (**gnōmē**) varmaktadır; tıpkı Herodotos'un Arion'un Tainaron'da bulunan tunç heykelini zımnen bu hikâyenin doğruluğuna ilişkin gözle görülür bir kanıt sayması gibi.⁷⁷

Tartışmaya açılan bahse konu örnekte görüldüğü üzere, Arion'un başından geçen olayı soruştururken Periandros'un başvurduğu yöntem ile Herodotos'un araştırdığı olaylar karşısında takındığı tavır arasında ciddi benzerlikler vardır. Bu benzerlikleri dikkate aldığımızda, Herodotos'un **Araştırmalar**'ında genel olarak takib ettiği zihinsel sürecin (**historia**) basamak basamak nasıl birbiri üzerine yükseldiğini gösteren şöyle bir manzara karşımıza çıkmaktadır:

1. Şüphe etme (apistein): Arion'un anlattığı mucizevî olaya Periandros'un inanmak istemeyip şüpheyle (**hyp' apistiēs**) yaklaşması gibi, Herodotos da eserinin bütününde açıklamaya çalıştığı olağanüstü yahut mucizevî olaylar (**erga megala te kai thōmasta**) karşısında ilk elde şüpheli bir tavır (**apistia**) takınmakta; bahse konu olaylara ilişkin bilgiler veren şifahî ilk açıklamalar ile rivâyetleri (**akoē**), öncelikle araştırılıp soruşturulması gereken şüpheli birer görüş olarak değerlendirmektedir. Demekki belirli bir olayı açıklamaya yönelik ilk görüş yahut iddiadan şüphe etmek (**apistein**), Herodotos'ta araştırma sürecini başlatan tavidir.

2. Soru sorarak yahut araştırıp soruşturarak bilgi edinme (pythanesthai/historein): Periandros'un tek bir rivâyetle yetinmeyip bahse konu olay hakkında

---

⁷⁷ Karş. Gray 2001: 16; ayrıca bkz. Lateiner 1989: 199.

başkalarının görüşlerine başvurması, olaya tanık olmuş yahut ilk ağızdan malumat sâhibi kişilerin bilgilerini derleyip toparlaması gibi, Herodotos da araştırdığı herhangi bir konuyla ilgili bütün kaynakları yoklayarak kendisine mihenk taşı oluşturabilecek bütün şifahî bilgiler ile rivâyetleri (**akoē**) mümkün olduğunca derleyip toparlamaya çalışmaktadır. Anlaşılacağı üzere, konuyla ilgili erişilebilen bütün sözlü aktarımların biraraya getirilmesini sağlayan malum araştırıp soruşturma süreci (**pynthanesthai/historein**), sürdürülmekte olan araştırmalara (**historia**) malzeme devşirilmesi bakımından önem arz etmektedir.

3. Karşılaştırma (symballesthai): Periandros'un ihtilâflı iki tarafı karşı karşıya getirip birbiriyle yüzleştirmesi, ileri sürülen görüşlerin uyumluluk ile tutarlılıklarını tespit etmeye çalışması gibi, Herodotos da araştırma sürecinin sonunda elde ettiği değişik türde rivâyetleri (**akoē**) biraraya getirip karşılaştırarak birbirleriyle ne ölçüde uyumlu yahut tutarlı olduklarını (**homologeîn**) tespit etmeye çalışmaktadır. Şu hâlde karşılaştırma süreci (**symballesthai**), aynı konuda bilgi veren kaynağı farklı rivâyetlerin (**akoē**) uyumluluk ile tutarlılıklarını belirlemek açısından son derece önemli olmakla birlikte, Herodotos'un aktardığı hikâyelerin doğruluğunu ortaya koymada başvurduğu en temel araçtır.

4. Sınama yahut çürütme (elenkhein): Arion'un canlı tanıklığına (**opsis**) başvuran Periandros gibi, Herodotos da araştırmaları sırasında derleyip topladığı bütün rivâyetleri, farklı ağzılardan devşirdiği şifahî bilgileri (**akoē**), gerek gözle görülür maddî kanıtlar, gerekse ilk ağızdan tanıklıklar ışığında (**opsis**) sınımadan geçirerek (**elenkhein**) doğruluk yahut güvenilirliklerini açıklığa kavuşturma çabasındadır. Araştırma sürecinin bu aşaması, Herodotos'un elindeki rivâyetleri karşılaştırarak ulaştığı kanaatlerine (**gnōmē**) aslında bir pâyândâ niteliğindedir.

5. Görüş yahut kanaat belirtme (gignōskein): Yapılan titiz araştırmalar sonucunda derlenip biraraya getirilen (**historein**), karşılaştırma yoluyla (**symballesthai**) birbirleriyle ne ölçüde uyumlu yahut tutarlı oldukları (**homolegeîn**) tespit edilen, nihâyet gözle görülür maddî kanıtlarla (**opsis**) sınanarak (**elenkhein**) doğruluk, inanırılık yahut güvenilirlikleri ortaya çıkarılan bütün bu rivâyetlere (**akoē**) ilişkin artık

belirli bir kanaat ortaya konmak (**gignōskein**) durumundadır. Ancak Periandoros'un Arion'un hikâyesine ilişkin kanaatini açıkça dile getirmemesi gibi, Herodotos da bazen, olumlu yahut olumsuz, kendi kanaatini (**gnōmē**) açıkça dile getirmekten çekinmekte; hattâ temkinli davranıp kararı okuyucularının/dinleyicilerinin anlayışına bırakmaktadır.

Burada ayrıntılı olarak göz önüne serilen bu düşünce işleyişini, bilinenden bilinmeyene yahut da somuttan soyuta doğru ileleyip basamak basamak birbirini üzerine yükselen bu yapıyı, elbette Herodotos'un ele aldığı her konuda, anlattığı her hikâyede bu açıklıkta görmek, hattâ bu şekilde adım adım takip edebilmek mümkün değil. Ancak kendi deyimiyle, yaptığı araştırmaların bir derlemesi, hem de takdimi olan eseri boyunca Herodotos'un zihninin gerisindeki temel işleyişin hemen hemen böyle bir yapı arzettiğini söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

2.3.2. Nil Neden Taşar?

Mısır seyahati sırasında Herodotos'un ilgisini çeken konulardan biri de, Nilin her yıl düzenli olarak taşmasıdır. Herodotos bunun nedenini (**aitia**) merâk edip araştırmaya koyulur. Çünkü Nil sularının yaz gündönümünden itibaren yüz gün boyunca niye kabarıp taşıtığını, sonra kış geldiğinde tekrar azaldığını; dahası bunun her yıl nasıl böyle tekrar ettiğini birilerinden sorup öğrenmeye (**pythesthai**) can atmaktadır (**prothymos**). Ne var ki bütün araştırma ile soruşturma gayretlerine (**historeōn**) rağmen, diğer bilindik ırmakların tam tersi akış düzenine sâhib olan⁷⁸ Nilin bu özelliği (**physis**) hakkında ne Mısırlı rahiplerden ne de başka kimseden⁷⁹ bilgi edinemez.⁸⁰

---

⁷⁸ Sonuçta Yunanistandaki ırmaklar, yağışın da etkisiyle kışın yükselmektedir. Ancak Mısır kışın da yağış almakla birlikte bu durum Nilin akış düzenini pek etkilemez. Bkz. Graham 2003: 293.

⁷⁹ Herodotos'un pek çok konuda bilgi edindiği Mısırlı rahiplerin, Mısırın hayat pınarı sayılan Nilin bu özelliği hakkında söyleyecek herhangi bir sözlerinin olmaması akla yatkın görünmemektedir. Lloyd'un yorumuna kulak verecek olursak, Mısırlı rahipler bu olaya "neyin" değil, daha ziyâde "kimin" neden olduğuna kafa yormuşlar; bu nedenle meseleyi açıklamada Yunanlılar gibi "doğal" (**kata physin**) nedenlere değil, "tanrısal" (**theios**) nedenlere başvurmuşlardır. Nitekim Nili Osiris'le özdeşleştiren, dolayısıyla bahse konu taşmaları Osiris'in dirilişi olarak yorumlayan yahut

Ancak Mısır kaynaklarından bu konuda bilgi edinememesi, Herodotos'u Yunan kaynaklarını araştırmaya sevk eder. Yunanlılar, Nilin bu özelliği hakkında temelde üç farklı görüş (**hodous**) ileri sürmüştür.⁸¹ Görüşlerden ilkinde göre, Nilin taşmasına neden olan şey (**aitious**), kuzey batıdan esen devirli rüzgârlar (**etēsias anemous**) olup mezkur rüzgârlar Nilin denize ulaşmasını engel olmaktadır.⁸² Ama Herodotos, şüpheyle yaklaştığı bahse konu görüşü kıyasıya eleştirir. Sonuçta devirli rüzgârların esmediği zamanlarda da Nilin böyle taşıdığı vakidir. Üstelik bu devirli rüzgârlar taşmanın müsebbibi (**aitioi**) olarak görülüyorsa, benzer nedenler benzer sonuçlar doğuracağından, bu tür rüzgârlara karşı akan diğer bütün ırmakların da aynı akış düzenine sâhib olmaları gerekecektir. Hâlbuki Suriyede olsun, Libyada olsun, böyle pek çok ırmak bulunmasına rağmen, hiçbiri Nil gibi olmadığından, böyle genel bir görüşe varmanın imkânı yoktur.⁸³ Dolayısıyla Herodotos Nilin taşma nedeni (**aitia**) hakkında ileri sürülen bu açıklamayı (**akoē**), benzerlik ile karşıtlığa dayalı (**kat' analogian**) bir muhakeme sonucu⁸⁴ tutarsız, hattâ güvenilmez bulur (**gnōmē**).

---

yeryüzünü Osiris'in bedeni, Nili de onun teri olarak gören Mısır kaynaklı pek çok inanıştan söz edilebilir. Dolayısıyla Mısırlı rahiplerin bu bilgileri Herodotos'a aktardığını, ancak bunların Herodotos'u tatmin etmediğini söylemek yerinde olacaktır (Lloyd 1994: 94-95). Benzer şekilde Nil sularının nereden kaynaklandığına ilişkin araştırmasında da Herodotos'un yerel kaynaklarının ketum olduğunu görmekteyiz (Hdt. 2.28.3-6): Τοῦ δὲ Νεῖλου τὰς πηγὰς οὕτε Αἰγυπτίων οὕτε Λιβύων οὕτε Ἑλλήνων τῶν ἐμοὶ ἀπικομένων ἐς λόγους οὐδεὶς ὑπέσχετο εἰδέναι, εἰ μὴ ἐν Αἰγύπτῳ ἐν Σάϊ πόλι ὁ γραμματιστὴς τῶν ἱρῶν χρημάτων τῆς Ἀθηναίης. = *Benimle konuşan Mısırlılardan, hattâ Libyalılar ile Yunanlılardan hiçbiri Nil sularının kaynakları hakkında bir bilgiye sâhib olduğunu söylemedi, tabîi Mısırın Sais kentinde yer alan Athena'ya ait kutsal hazinelerden sorumlu kâtip dışında.*

⁸⁰ Bkz. Hdt. 2.19. Herodotos, burada da görüldüğü gibi, anlattığı konu hakkında yeterli bilgiye sâhib olmadığına yahut kesin bir bilgi edinemediğinde, bunu ifade etmekten çekinmeyecek kadar açık sözlüdür (Hdt. 2.103.8): οὐκ ἔχω τὸ ἐνθεῦτεν ἄτρεκέως εἰπεῖν = *Bunu kesin olarak söylemem mümkün değil.* Ayrıca karşı. Hdt. 6.14.3-4: ἐνθεῦτεν οὐκ ἔχω ἄτρεκέως συγγράψαι.

⁸¹ Herodotos adlarını anmasa da, Eskiçağ kaynaklarından öğrenebildiğimiz kadarıyla bu görüşlerden ilki Thales'e, ikincisi Hekataios'a, üçüncüsüyse Anaksagoras'a aittir. Ayrıca bkz. Graham 2003: 293-94.

⁸² Thal. A16 DK: Θ. τοὺς ἐτησίας ἀνέμους οἶεται πνέοντας τῆι Αἰγύπτῳ ἀντιπροσώπους ἐπαίρειν τοῦ Νεῖλου τὸν ὄγκον διὰ τὸ τὰς ἐκροὰς αὐτοῦ τῆι παροιδήσει τοῦ ἀντιπαρήκοντος πελάγους ἀνακόπτεσθαι. = *Thales Mısır'a karşı esen devirli rüzgârların Nilin kütlesini kabarttıklarını düşünmüştür; çünkü yanı başındaki denizin yükselmesi onu denize bağlayan çıkışların önünü kesmektedir.* Ayrıca karşı. Sen. QN 4A.2.22: Si Thaleti credis, etesiae descendenti Nilo resistunt et cursum eius acto contra ostia mari sustinent. = *Eğer Thales'e kulak verecek olursan, devirli rüzgârlar Nilin alçalmasına engel olmakta, hattâ denizi onun döküldüğü ağızlara doğru sürerek akışını kesmektedir.*

⁸³ Bkz. Hdt. 2.20.

⁸⁴ Bkz. Lloyd 1994: 100. Ayrıca **analogia** konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Duralı 2013: 118-21, s.v. Andırışma/Andırışan.

Yunanlıların bu konuda ileri sürdüğü ikinci görüşe kulak verilirse, Nil suları yeryüzünü çepeçevre saran Okeanos ırmağından kaynaklandığından, her yıl böyle yaz gündönümünden itibaren kabarıp yükselmeye başlamaktadır.⁸⁵ Herodotos, ilk başta dudak uçuklatan (**thōmasiōterē**) bu görüşün haddizâtında herhangi bir bilimsel temele dayanmayıp son derece mesnetsiz (**anepistēmonesterē**) bir görüş olduğunu belirtmekle yetinir.⁸⁶ Ancak böyle kısaca geçitirse de, bahsi geçen konuya daha sonra tekrar dönerek, bu görüşün aslında sağlam bir temele dayanmamasının (**esaphanes ton mython aneneikas**), dolayısıyla da tartışılıp çürütülecek bir tarafının olmamasının (**ouk ekhei elenkhon**) nedenini, gerçekte Okeanos diye bir ırmağın olmamasına bağlar: Kendisinin varlığından haberdar olmadığı (**ou gar tina egōge hoida**) bu Okeanos ırmağı, ona göre olsa olsa Homeros'un⁸⁷ yahut da onun gibi kadîm şâirlerden birinin hayâlgücünün eseridir (**euronta**).⁸⁸ Herodotos bu ırmağın

---

⁸⁵ Hecat. F302a1-11 Jacoby (D.S. 1.37.1-7): μεγάλης δ' οὔσης ἀπορίας περὶ τῆς τοῦ ποταμοῦ πληρώσεως, ἐπικεχειρήκασιν πολλοὶ τῶν τε φιλοσόφων καὶ τῶν ἱστορικῶν ἀποδιδόναι τὰς ταύτης αἰτίας. (...) οἱ μὲν γὰρ περὶ τὸν Ἑλλάδικον καὶ Κάδμον, ἔτι δ' Ἑκαταῖον καὶ πάντες οἱ τοιοῦτοι, παλαιοὶ παντάπασιν ὄντες, εἰς τὰς μυθώδεις ἀποφάσεις ἀπέκλιναν· (...) τὰς δὲ πηγὰς τοῦ Νεῖλου καὶ τὸν τόπον ἐξ οὗ λαμβάνει τὴν ἀρχὴν τοῦ ρεύματος ἐορακένας μὲν μέχρι τῶνδε τῶν ἱστορικῶν γραφομένων οὐδεὶς εἴρηκεν οὐδ' ἀκοὴν ἀπεφήνατο παρὰ τῶν ἐορακένας διαβεβαιουμένων. διὸ καὶ τοῦ πράγματος εἰς ὑπόνοιαν καὶ καταστοχασμὸν πιθανὸν καταπτῶντος, οἱ μὲν κατ' Αἴγυπτον ἱερεῖς ἀπὸ τοῦ περιρρέοντος τὴν οἰκουμένην ὠκεανοῦ φασιν αὐτὸν τὴν σύστασιν λαμβάνειν, ὑγιᾶς μὲν οὐδὲν λέγοντες, ἀπορίαὶ δὲ τὴν ἀπορίαν λύοντες. = *Nilin taşması konusu girift bir mesele olduğundan, pek çok filosof ile araştırmacı bunun nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. (...) Sözü gelişi Hellanikos, Kadmos, hattâ Hekataios ile bunlar gibi hemen hepsi eski geleneğe mensup bütün yazarlar, efsânelerde ortaya konan cevaplara başvurduklar. (...) Nilin kaynakları ile bahse konu akıntının kaynaklandığı bölge konusunda, bu eserin kaleme alındığı zamana değin, tek bir kişi bile çıkıp da bunları gördüğünü söylemedi yahut bunları bizzat gördüğünü iddia eden kişilerden bu konuda bir şeyler duyduğunu dile getirmedi. Dolayısıyla meselenin çözümü tahminler ile ikna edici varsayımlardan öteye geçmez; sözü gelişi Mısırlı rahipler Nilin kaynağını dünyayı çepeçevre saran Okeanos'tan aldığını söylerler, gelgelelim söyledikleri sağlıklı bir lâf olmak şöyle dursun, bir açmazı başka bir açmazla çözmeye çalışmaktan başka bir anlama gelmez.*

⁸⁶ Bkz. Hdt. 2.21.

⁸⁷ Hom. II. 18.607-8: Ἐν δ' ἐτίθει ποταμοῖο μέγα σθένος Ὠκεανοῖο | ἄντυγα πὰρ πυμάτην σάκεος πύκα ποιητοῖο. = *Sonra Okeanos ırmağının muazzam kudretini resmetti, | sınıksız dokunmuş kalkanın en dış çeperine.* Karş. Hom. II. 21.193-97: ἀλλ' οὐκ ἔστι Διὶ Κρονίῳνι μάχεσθαι, | τῷ οὐδὲ κρείων Ἀγελώϊος ἰσοφαρίζει, | οὐδὲ βαθυρρείταιο μέγα σθένος Ὠκεανοῖο, | ἐξ οὗ περ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα | καὶ πᾶσαι κρῆναι καὶ φρεῖατα μακρὰ νάουσιν· = *Ama karşı konulmaz Kronosoglu Zeus'a | ne kral Akheloios aşık atabilir onunla | ne de derinden akan Okeanos'un muazzam kudreti | ondan çikar ya bütün o ırmaklar, bütün o denizler | bütün pınarlar ile derin kaynaklar.* Ayrıca karş. Hes. Th. 337-38: Τηθὺς δ' Ὠκεανῶ ποταμοὺς τέκε δινῆεντας, | Νεῖλόν τ' Ἀλφειόν τε καὶ Ἥριδανὸν βαθυδίνην. = *Okeanos'la birleşip girdaplı ırmakları doğurdu Tethys, | Nili, Alpheios'u, derin girdaplı Eridanos'u.*

⁸⁸ Bkz. Hdt. 2.23. Şâirlere yönelik benzeri bir sataşma için bkz. Hdt. 3.115.9-10.

Homeros destanlarında ne derece önemli bir yer tuttuğunun bilincindedir; ama bundan haberdar olmadığını ifâde ederken kullandığı **hoida** fiilinin daha önce sözünü ettiğimiz⁸⁹ “görme” ile “bilme”yi aynılaştıran anlam katmanlarını göz önünde bulundurursak, Herodotos’un burada aslında sırf hayâl ürünü sayılan malum ırmağı maddî anlamda görmenin mümkün olmayacağından dem vurduğu açıktır. Sonuçta sınınamamış varsayımlar üzerine kurulu bir görüşün çürütülmesi (**elenkhos**) de zaten mümkün olmaz. Demekki Nilin taşma nedenini Okeanos’a bağlayan görüş de (**akoē**), gerek sağlam temellere dayanmaması yahut da bilimsel dayanaktan yoksun olması (**anepistēmonesterē**), gerekse gözle görülür maddî kanıt içermemesi (**opsis**), başka deyişle tecrübe verileri ile gözlemi esâs almaması nedeniyle, haddizâtında çürütülmesi bile mümkün olmayan, hayâllere bulanmış zihinlerce uydurulmuş bir safsatadan öteye gitmemektedir (**gnōmē**).

Son olarak Nilin kışın yağın karların erimesi sonucu taşıdığı ileri süren üçüncü görüş de (**hodos**),⁹⁰ ilk elde akla yatkın (**epieikestatē**) görünmekle birlikte, Herodotos’a göre aslında son derece hatalı olup içinde en ufak bir hakikat kırıntısı dahî barındırmamaktadır. Çünkü Nil, Libyadan çıkıp Etiyopyanın içinden geçerek Mısıra ulaştığına göre, başka deyişle genelde sıcak bölgelerden nispeten daha soğuk bölgelere doğru aktığına göre, bu varsayım nasıl doğru olabilir? Sırf bu durum dikkate alındığında bile (**logizesthai**), Nilin karlı bölgelerden akmasının ihtimâl dışı olduğu görülecektir. Ancak Herodotos, Nilin karlı bölgelerden kaynaklanmadığını, dolayısıyla akış düzeninin karların erimesiyle ilişkili olmadığını gösterecek kendince sağlam kanıtlar (**megiston martyrion**) ileri sürerek bahse konu görüşü de çürütmeye

---

⁸⁹ Bkz. yuk. 1. Bölüm, s. 15, n. 18.

⁹⁰ Anaxag. A42.15-18 DK: τοὺς δὲ ποταμοὺς καὶ ἀπὸ τῶν ὄμβρων λαμβάνειν τὴν ὑπόστασιν, καὶ ἐξ ὑδάτων τῶν ἐν τῇ γῆι. εἶναι γὰρ αὐτὴν κοίλην καὶ ἔχειν ὕδωρ ἐν τοῖς κοιλώμασιν. τὸν δὲ Νεῖλον αὐξεσθαι κατὰ τὸ θέρος καταφερομένων εἰς αὐτὸν ὑδάτων ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς ἀνταρκτικοῖς χιόνων. = *Irmakları oluşturan şey, yağmurlar ile yeryüzündeki sulardır. Çünkü yeryüzü bir çukurdur, hattâ boşluklarında su bulunur. Güney kutbundaki karların erimesiyle oluşan suların kendine doğru akması sonucu Nil yazın kabarıp taşar.* Ayrıca bkz. Anaxag. A91 DK: Α. ἐκ τῆς χιόνοσ τῆσ ἐν τῇ Αἰθιοπίαι τηκομένησ μὲν τῶι θέρει, ψυχομένησ δὲ τῶι χειμῶνι. = *Anaksagoras’a göre yazın eriyen, ama kışın donmuş hâlde bulunan Etiyopyadaki karlardan dolayı (Nil taşmaktadır).* Karş. Sen. QN 4A.2.17: Anaxagoras ait ex Aethiopiae iugis solutas nives ad Nilum usque decurrere. In eadem opinione omnis vetustas fuit. = *Anaksagoras’a göre, Etiyopyadaki sıradağlardan eriyen karlar biteviye Nile doğru akar. Bütün eski kaynaklar da aynı görüşü paylaşmaktadır.*

(**elenkhein**) çalışır. Bir defa Nilin aktığı bölgelerden, yanî Libya ile Etiyopyadan esen rüzgârların sıcak olması; sonra bu bölgelerin yağmur alan, buz tutan bölgeler olmaması; ayrıca kavurucu sıcaklar nedeniyle bu bölgede yaşayan insanların teninin kara olması; nihâyet çaylak ile kırlangıç gibi kuşların yılın her mevsimi burada yaşaması, hattâ İskit diyârının kara kışından kaçan turnaların bile kışı geçirmek üzere buralara göç etmesi gibi durumlar dikkate alındığında, bahse konu bölge soğuk, karlı bir bölge olamayacağından, burada Nilin akış düzenini etkileyecek bir kar yağışı da söz konusu değil demektir. Yahut da tersi bir yaklaşımla, Nilin akıp geçtiği, hattâ yükselmeye başladığı bu bölgelerde azıcık da olsa bir kar yağışı görülseydi, bütün bu sıralanan olayların hiçbiri gerçekleşmezdi.⁹¹ Dolayısıyla Nilin kışın yağın karların erimesi sonucu taşıdığı iddiasındaki bu görüş de (**akoē**), mevcut iklim şartları, daha açık söylenirse, zorunluluk sonucu yahut doğa yasaları gereği (**anankē**) meydana gelen olaylar silsilesi göz önünde bulundurulduğunda (**opsis**), kısaca gözleme dayalı bilgiler dikkate alındığında, oldukça tutarsız görünmektedir (**gnōmē**).

Herodotos, Nilin taşma nedenleri hakkında Yunanlılar tarafından ileri sürülen bütün bu görüşleri eleştirel bir dille aktarıp tek tek çürüttükten (**elenkhein**) sonra kendi görüşünü (**gnōmē**) ortaya koyarak bahse konu girift meseleyi (**peri tōn aphaneōn**)⁹² aydınlatmaya çalışır. Aslında Herodotos'un bu konudaki açıklaması kısa ve nettir: Kışın güneş fırtınalar yüzünden her zamanki güzergâhından ayrılarak Libyanın iç kesimlerine doğru çekilir. Böylelikle güneşin yakın olduğu bölgelerde buharlaşmadan dolayı susuzluk, hattâ git gide kuraklık baş göstereceğinden, ırmak akıntılarının cılızlaşması da doğaldır.⁹³ Elbette Nil de bu buharlaşmadan fazlasıyla nasibini alacaktır. Dolayısıyla Herodotos'un getirdiği açıklamaya göre, Nilin suları aslında yazın çoğalıp kabarmamakta, tam tersine kışın azalıp cılızlaşmaktadır.⁹⁴

---

⁹¹ Bkz. Hdt. 2.22. Benzeri bir akılyürütme konusunda bkz. Hdt. 3.115. İşin aslı felsefeden devşirilen **Modus Tollens** adıyla maruf bu akılyürütme biçiminin Hippokrates tarafından da kullanıldığını görmekteyiz. Bahse konu akılyürütme biçimine ilişkin bilgi için bkz. aş. 2. Bölüm, s. 82-83, n. 36; ayrıca karşı. Hp. VM 22, 24.

⁹² Karş. Hp. VM 1.15-21; çevirisi için bkz. aş. s. 98.

⁹³ Bkz. Hdt. 2.24-25.

⁹⁴ Herodotos'un bahse konu görüşlerine ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. Lloyd 1994: 104-7.

Çağlar boyunca sürgit tartışılmakla birlikte ancak geçtiğimiz yüzyıllarda bir adamakıllı çözüme kavuşturulan⁹⁵ bahse konu girift mesele hakkında Herodotos tarafından ileri sürülen mezkur görüş de nice tartışmalı olsa da, bakışımızı içerikten ziyâde konunun ele alınış biçimine çevirdiğimizde, Herodotos'un Nil sularının her yıl düzenli olarak kabarıp taşmasına ilişkin bu araştırmasını son derece bilimsel bir yöntem üstüne inşâ etmeye çalıştığını görürüz. Öyleki, burada açıkça benimsediği tutum, kendisinden yaklaşık bir yüzyıl sonra gelecek olan felsefe-bilimin kurucusu Aristoteles'in meseleleri eleştirel bir biçimde ele alma yönteminin deyim yerindeyse izdüşümüdür.⁹⁶ Nitekim Aristoteles **Nikomakhos'a Ahlâk** adlı eserinde bazı ruh hâllerini (**pathē**) açıklarken, Herodotosvâri bir tavırla izleyeceği yöntemden şöyle söz etmektedir:

Diğer konularda olduğu gibi, burada da yapmamız gereken şey, konuya ilişkin **değişik görüşleri ortaya koymak**, hattâ öncelikle barındırdıkları çelişkileri gözden geçirerek nihâyet bahse konu ruh hâlleri hakkında ileri sürülmüş **bütün genelgeçer görüşleri**, hiç değilse bunların büyük bir kısmını yahut en önemlilerini **kanıtlamaya çalışmaktır**. Çünkü tutarsızlıklar giderilir de elde **genelgeçer görüşler** kalırsa, mevzu yeterince kanıtlanmış sayılır.⁹⁷

Aynı satırların devamındaysa, yine Aristoteles, ele aldığı konuya ilişkin en temel görüşleri, genelgeçer yaklaşımları (**endoksa**) teker teker sıralayıp gözden geçirdikten sonra, yöntemine ilişkin açıklamalarını şöyle sürdürmektedir:

İşte böyle birtakım **çelişkiler** ortaya çıkmaktadır. Bahse konu görüşlerden bazılarını çürütüp ortadan kaldırmalıyız, bazılarını da elde tutmalıyız. Sonuçta çelişkilerin giderilmesiyle **hakikat ortaya çıkar**.⁹⁸

---

⁹⁵ Bkz. Graham 2003: 301.

⁹⁶ Bkz. Graham 2003: 306.

⁹⁷ Arist. EN 1145b2-7: δεῖ δ', ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων, **τιθέντας τὰ φαινόμενα** καὶ πρῶτον διαπορήσαντας οὕτω **δεικνύναι** μάλιστα μὲν **πάντα τὰ ἐνδοξα** περὶ ταῦτα τὰ πάθη, εἰ δὲ μή, τὰ πλεῖστα καὶ κυριώτατα· ἐὰν γὰρ λύηται τε τὰ δυσχερῆ καὶ καταλείπηται **τὰ ἐνδοξα**, δεδειγμένον ἂν εἶη ἱκανῶς.

⁹⁸ Arist. EN 1146b6-8: Αἰ μὲν οὖν **ἀπορίαι** τοιαῦται τινες συμβαίνουσιν, τούτων δὲ τὰ μὲν ἀνελεῖν δεῖ τὰ δὲ καταλείπειν· ἢ γὰρ λύσις τῆς ἀπορίας **εὔρεσις ἐστίν**.

Aristoteles'in burada vurguladığı gibi, Herodotos da Nilin taşma nedenlerine ilişkin bu araştırmasına öncelikle sorunun ne olduğunu tespit ederek başlamış, konuyla ilgili kendi zamanına değin ileri sürülmüş kayda değer belli başlı görüşleri (**endoksa**) bir bir sıralayarak yoluna devam etmiştir; ardından malum görüşleri eleştiri süzgecinden geçirip ne derece tutarlı/uyumlu olduklarını yahut ne bakımlardan çelişkili/hatalı olduklarını göstererek çürütmeye (**elenkhos**) çalışmış; son olarak da konuyla ilgili kendi görüşünü (**theōria**) ortaya koymuştur.⁹⁹ Doğrusu bütün bu süreç göz önünde bulundurulduğunda, Herodotos'un İyonya aydınlanmasından devşirdiği bu eleştirel yaklaşımla felsefe-bilimin kurucusu Aristoteles'i öncelediği açıkça görülmektedir.

2.3.3. Kayıp Kâse

Herodotos'un lâf arasına sıkıştırdığı hikâyelerinden (**logoi**) bir diğeryise, kulaktan dolma bilgileri (**akoē**) nasıl işlediğine ilişkin canlı bir örnek oluşturan kayıp kâse hikâyesidir. Anlatılana göre, Lidya kralı Kroisos ittifak yapmak amacıyla Lakedaimonia'ya elçiler yollar. Lakedaimonialılar da, diğer Yunan kavimleri dururken Kroisos'un kendileriyle ittifak yapmak istemesinden duydukları sevinçle, derhal anlaşmayı kabul eder; bu anlaşmanın nişânesi olarak da Kroisos'a bir armağan göndermeye karar verirler. Bunun üzerine tunçtan devasa bir kâse yaptırıp üzerini harikulade işlemelerle donatarak Sardis'e gönderirler. Ne var ki dostluk armağanı sayılan bu kâsenin Sardis'e ulaşması kısmet olmaz. Herodotos hikâyenin bu kısmında devreye girerek Sardis yolunda hebâ olan bahse konu kâsenin âkibetini araştırır: Ne olmuştur da (**di' aitia**) kâse Sardis'e ulaşmamıştır? Herodotos olayın nasıl gerçekleştiğini, doğrudan doğruya bu olayda taraf olan kesimlerden, yanî hem Lakedaimonialılardan hem de Samoslulardan öğrenmeye çalışır. Lakedaimonialıların dediğine göre (**hoi men Lakedaimonioi legousi**), barış kafilesi kâseyi Sardis'e götürürken Samoslular bunu duymuş (**pythomenoi**), sonra da gemilerine atladıkları gibi kafilenin üstüne çökerek kâseyi zorla ellerinden almışlardır. Ancak Samosluların dediklerine bakılacak olursa (**houtoi de Samioi legousi**), Lakedaimonialılar Sardis'e

---

⁹⁹ Bkz. Lloyd 1994: 93; karşı. Graham 2003: 304.

giderken Samos açıklarında Kroisos'un yenildiğini, dolayısıyla Sardis'in düştüğünü öğrenmiş (**epynthanonto**), bunun üzerine Kroisos'a hediye edecekleri kâseyi Samos'ta elden çıkarmışlardır. Zaten kâseyi satın alan kişiler de, onu Hera tapınağına adak olarak sunmuşlardır. Herodotos'un kanaatine göre, Lakedaimonialılar bahse konu kâseyi muhtemelen (**takha**) Samos'ta satmış, memleketlerine döndüklerinde de Samoslular tarafından soyulduklarını ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁰

Görüldüğü üzere Herodotos, Lidya kralı Kroisos'a armağan olarak gönderilen kâsenin Sardis'e ulaşmama nedenini (**aitia**) açıklamaya çalışırken karşıt görüşe sâhip tarafları dinleyen **histōr**lar gibi davranarak önce Lakedaimonialıların söylediklerine (**akoē**) kulak verir, ardından Samosluların açıklamalarını (**akoē**) dinler. Böylece iki farklı açıklamayı (**akoē**) birbiriyle karşılaştırarak (**ymballesthai**) ne bakımlardan çeliştiklerini, dolayısıyla hangisinin daha mâkul olduğunu görecektir. Ayrıca kayıp kâsenin Hera tapınağına adandığını söylemeleri, Samosluların kendi görüşlerine gözle görülür kanıt (**opsis**) sunma gayretlerini gösterirken Lakedaimonialıların böyle bir kanıttan yoksun olmaları, durumu Samosluların lehine çevirmektedir. Gerçi Herodotos bahse konu tapınağına gidip malum kâseyi bizzat yerinde görmüş değildir; dolayısıyla bu konuda Samosluların yalancısıdır. Şu hâlde Herodotos'un bu konudaki görüşü (**gnōmē**) ihtimâl üzerine kurulu (**takha**) belirsiz bir yorumdan öteye geçmese de, gerek ihtilâflı rivâyetlerin (**akoē**) karşılaştırma (**ymballesthai**) yoluyla sınamaya tâbi tutulması (**elenkhein**), gerekse gözle görülür kanıtlara (**opsis**) başvurulması bakımından, burada Arion hikâyesinde karşılaştığımız araştırma sürecinin bir özeti sunulmaktadır.

2.4. Sonuç

Herodotos'un **Araştırmalar** deryâsından birer numûne gibi devşirip mercek altına aldığımız, böylelikle bütününe dair bir fikir edinmeye çalıştığımız örneklerle ilişkin burada yer verilen tahliller, mezkur eserin İyonya aydınlanmasının ruhlarda

---

¹⁰⁰ Bkz. Hdt. 1.70.

tutuşturduğu bilinmezi kurcalama hevesi ile bilinebilir olanın sınırlarına varma iştîyâkiyle yanıp tutuşan hummalı bir zihnin ürünü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kapısının önünde cereyan eden Yunan-Pers çatışmalarının yol açtığı hengâmede, Yunanistan içlerine kadar sokulmuş Pers rüzgârlarıyla savrulan siyasî, hattâ kültürel ortamda, peşini bir ân olsun bırakmadığı meşhur kılı kırk yaran araştırmalarında Herodotos, gerek ele aldığı konular gerekse bu konuları ele alma biçimi bakımından çağının eriştiği bütün bilgi birikimiyle donanımlı olduğunu hissettirmektedir. Nitekim her şeyden önce “araştırma alanı”nı (**historia**) kesin olarak belirlemeye, böylece tanrılar âlemini mümkün olduğunca bu alanın dışında tutmaya özen göstermesi, ardından ele aldığı konuları tanrısal değil, insanî, hattâ doğal nedenlerle açıklayarak üzerlerindeki esrar perdesini sıyırmaya çalışması, üstelik bu süreçte dakik gözlemler ile titiz sorgulamalar sonucu elde ettiği tecrübe verilerini kendisine mesnet kılması, Sokratesöncesi filosofların hummalı gayretleri sonucu ortaya çıkan doğaya yönelik araştırma anlayışının (**historia peri physeōs**) en geniş anlamıyla doğa ile insan olayları çerçevesinde tecessüm etmiş hâli olarak karşımıza çıkmaktadır. Herodotos doğrudan tecrübe verilerine dayalı böyle bir araştırma anlayışını kuşanmış bir zihinle yolculuklarına çıkmış; bu yolculukları sırasında karşılaştığı olayların nedenlerini, yine bu yaklaşımın etkisiyle doğa ile insanda aramıştır. Ayrıca araştırmalarını yönelttiği her bir konuda muhtemel bütün rivâyetleri (**akoē**) derleyip toparlamaya özen göstermiş; ardından birbirleriyle uyuşup uyuşmadıklarını denetleyerek bahse konu rivâyetleri sınamadan (**elenkhos**) geçirip gözlem sonucu elde ettiği somut verilerle (**opsis**) kanıtladıktan sonra belirli bir görüşe (**gnōmē**) varmaya çalışmıştır. Demekki Sokratesöncesi filosofların, araştırdıkları konularda kendilerinden hemen önceki yahut çağdaşları sayılan filosofları eleştirerek çürütmeye çalışmaları, kendi görüşlerini de bu eleştiri süzgecinden geçmeyi başarmış görüşler üstüne kurmaları gibi, Herodotos da araştırdığı konularda erişebildiği bütün rivâyetleri biraraya getirip birbirleriyle karşılaştırarak sınamadan geçirmiş, kendi görüşlerini bu sınanmış veriler üstüne inşâ etmiştir. Sonuçta titiz araştırmaları sonucu elde ettiği somut verileri kendine mesnet kılarak, basitten karmaşığa doğru yükselen bir yol takib etmiştir. Şu hâlde yalınkat “tarih” anlamını henüz kazanmamışken, doğrudan tecrübeye dayalı bütün etkinlikleri kapsayacak denli geniş bir alana yayılan **Araştırmalar**’ında (**historia**) Herodotos’un

benimsediği yöntem, araştırılan herhangi bir konu hakkında muhtemel bütün görüşler ile rivâyetlerin eleştirilmesine, dolayısıyla da, doğrudan doğruya insan doğasını araştırmalarının konusu kılan Hippokrates geleneğinde de yakından göreceğimiz üzere, basitten karmaşığa doğru ilerleyen tümevarışa (**epagōgē**) dayalı bir yaklaşımı esâs almaktadır. Ne var ki henüz el yordamıyla tesis edilen bu yaklaşımın sistemli hâle gelebilmesi için, değişik vesilelerle tekrarlandığı gibi, felsefe-bilimin kurucusu Aristoteles'i beklemek gerekecektir. Ancak Herodotos'un İyonya aydınlanmasından devşirdiği tecrübe verileri üstüne kurulu bu yaklaşım sayesinde bilgelikten (**sophia**) felsefe-bilime gidişte Yunan düşüncesinin ana basamaklarından biri hâline geldiğini söylemekle, o muzzam **Araştırmalar**'ının hakkı bir ölçüde teslim edilmiş olacaktır.

3. HIPPOKRATES'TE *HISTORIA* (ARAŞTIRMA) SORUNU

Eskiçağda aklî temellere dayalı hekimliğin kurucusu sayılan Hippokrates'in gerek hayatına¹ gerekse ortaya koyduğu hekimlik anlayışına ilişkin bilgilerimiz, aslında son derece sınırlıdır. Genel olarak Hippokrates'e atfedilip **Hippokrates Külliyyâtı** (**Corpus Hippocraticum**) adı altında derlenen, dahası hastalıkların seyrine ilişkin son derece dakik gözlemlerden insan doğasına dair derin mülâhazalara, hattâ uygulamalarda gözetilecek ahlâkî düstûrlardan hekimlik sanatının usûl ile esâslarına varıncaya dek, gerek tecrübî (**empeirikos**) gerekse nazarî (**theorētikos**) planda değişik konulara eğilen irili ufaklı pek çok metin olmakla birlikte, bunların içinden tarihî kişilik olan Hippokrates'e² ait görüşler ile düşünceleri bulup çıkarmak neredeyse imkânsız bir iştir. Çünkü **Hippokrates Külliyyâtı**'nı oluşturan metinler,

---

¹ Hippokrates'in hayatına dair bilgiler, daha yaşarken kavuştuğu engin şöhret sayesinde yitip gitmiş; böylece onu Homeros yahut Pythagoras gibi efsânevi bir kişiliğe bürümüştür. Kendisine atfedilen külliyyâtın satır aralarından, titiz incelemelere tâbi tutulan sahte yahut kurmaca mektuplarından, ayrıca MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru oğlu Thessalos'un İstanköy (Kos) ile Atina arasında yaşanan ihtilâf nedeniyle Atina meclisinde verdiği düşünülen özgünlüğü tartışmalı söylevden (**Presbeutikos**) birtakım bilgiler edinebilsek de, bu konudaki asıl malumatımızı, MS 1. ile 2. yüzyıllarda yaşamış Efesli hekim Soranos'a ait olup **Hippokrates Külliyyâtı**'na ilişkin elyazmaları ile en eski edisyonların başında yer aldığından en muteber kaynak sayılan **Hippokrates'in Hayatı** (**Vita Hippocratis**) adlı kısa risâleye borçluyuz (Jouanna 1999: 9). Bahse konu risâlenin yazarı, adaşı İstanköylü Soranos'un Kos arşivlerini tarayarak gün yüzüne çıkardığı bilgiler ışığında, Hippokrates'in 80. olimpiyadın ilk senesi (MÖ 460), Agrianios ayının 27. günü hekim bir babanın oğlu olarak hekimler diyârı Kos'ta dünyaya geldiğini belirtir (Sor. **V.Hp.** 3.3-6). Babasının adı Herakleides, annesininkiyse Phainerate olup soyu Asklepios ile Herakles'e değin uzanmaktadır (1.1-2; karş. Suid. s.v. **Hippokratēs**). Hekimliğe ilişkin ilk eğitimini, âdet olduğu üzere, babası Herakleides'ten almakla birlikte hekim Herodikos'un da öğrencisi olmuş; ayrıca Leontinoilu hatip Gorgias ile Abderalı atomcu filozof Demokritos'tan da dersler alarak (2.1-3.1) yalnızca hekimlik sanatının değil, düşünme ile konuşma sanatlarının da inceliklerini genç yaşında kavramıştır. Ana babasını kaybettikten sonra yurdunu terkedip yollara revan olmuştur (4.2). Gidişinin ardından Knidos'taki Asklepios tapınağının arşivlerini yakıp kaçtığı şeklinde söylentiler yayılsa da, aslında amacının değişik yerler görmek (**theasasthai**), sanatını icrâ edip (**syngymnasthēnai**) bilgilerini derinleştirmek olduğu açıktır (4.3-6). Böyle diyâr diyâr gezerken ömrünün son demlerinde yolu Asklepiosoğullarının efsânevi beşiği Thessalia'ya düşmüş; orada konakladığı Larissa kentinde, kimilerine göre 85, kimilerine göre 90, hattâ 100 yahut 104 yaşında son nefesini vermiştir (11.1-4). Rivâyete göre Larissa ile Gyrtion arasında yer alan mezarı başına arılar yuva kurup bal yapmış; böylece ömrü boyunca binbir türlü derde devâ olmaya çalışan meşhur Koslu hekim, çocukların ağızlarındaki yaraların (**aphthai**) çabucak iyileşmesini sağlayan bu şifâli bal sayesinde, öldükten sonra da şifâ dağıtmaya devam etmiştir (11.4-12.1). Hippokrates'in hayatı konusunda genel bilgi için bkz. Jouanna 2000: 649-652; Soranos'un bahse konu risâlesine dair önemli bir değerlendirme için bkz. Temkin 1991: 52-57; Eskiçağ yazarlarının sıklıkla Hippokrates'e isnad edilen (örn. bkz. Plin. **HN** 29.4.5-9) tapınak yangını konusunda özl. bkz. Longrigg 1993: 21-23.

² Hippokrates'in tarihî kişiliğine ilişkin Eskiçağdan kalma kayda değer tanıklıklar için bkz. Pl. **Phdr.** 270c; **Prt.** 311b-c; Arist. **Pol.** 1326a15-17.

ağırlıklı olarak Hippokratesoğullarının, başka deyişle Hippokrates'in açtığı çığırda ilerleyip onun geliştirdiği hekimlik anlayışını rehber edinmiş Kos Okuluna mensup hekim/filosofların³ görüşlerini yansıtmaktadır. Üstelik tek bir yazar tarafından belirli bir zaman diliminde kaleme alınmış olmayıp genelde mezkur okula mensup değişik yazarların elinden çıkma metinlerden oluştuğundan,⁴ bahse konu külliyyât içinde zaman zaman çelişkiye varan görüş ayrılıklarının göze çarpması da kaçınılmazdır.⁵ Ancak biz, araştırmamız çerçevesinde metinlerin özgünlüğü yahut tarihlendirilmesi, dahası tarihî kişilik olan Hippokrates'in görüşlerini ne denli yansıttıkları yahut da birbirleriyle tutarlı olup olmadıkları gibi sorunlara pek değinmeden, **Hippokrates Külliyyâtı**'nı bütün hâlinde çalışmamızın genel çerçevesine oturtarak, kısacası

---

³ Külliyyâta yer alan kimi metinlerde (örn. **Peri Nousôn I** ile **III**, **Peri Tôn Entos Pathôn**, **Peri Gynaikeiês Physios**, vs.) Kos Okulunun yanısıra, yüzyıllarca bu okula rakip olduğu düşünülmüş Knidos Okuluna ait görüşlerin izlerine rastlamak da pekâlâ mümkündür (Jouanna 2000: 654; Lloyd (ed.) 1983: 10; Nutton 2004: 74). Öte yandan Yunan dünyasında hekimliğin aile içinde öğretilerek nesilden nesle aktarılan bir sanat olması hususu dikkate alındığında, Hippokrates'i gerçek anlamda bir okul kurucusu değil de, yüzyıllara yayılan aile geleneğinin bir halkası saymak daha doğru olacaktır (Jouanna 2000: 650). Buradan da anlaşılacağı üzere, bu sözümona "okul" ifâdesi, aslında bahse konu geleneğe ilişkin, sonraki devirlere ait bir yakıştırmadan ibâret olup elbette bunda, **Hippokrates Yemîni**'nde de açıkça dile getirildiği üzere, Hippokrates zamanında aile dışından kimselere de para karşılığında hekimlik eğitimi verilmeye başlanmasının büyük payı olduğu su götürmez.

⁴ **Hippokrates Külliyyâtı**'nı oluşturan altmış civarında metnin hangi yazarların elinden çıkma olup hangi zaman dilimine tarihlenebileceği sorunu, haddizâtında Eskiçağdan bu yana devam edegelen tartışmaların konusu olmuştur. Sözcüğü Bergamalı hekim Galenos (MS 2. yy.), Hippokrates'e atfedilen eserleri onun genel görüşleri çerçevesinde değerlendirip bahse konu külliyyâtı oluşturan kimi metinlerin gerçekten "hekimlik ile felsefeyi şahsında mezcetmiş" görüp hayranlık beslediği o büyük hekime ait olduğunu kabul etmiş, kimi metinleriyse şüpheli bularak reddetmiştir (Heidel 1941: 4). Ancak son zamanlarda çoğunluğu yaklaşık 5. yüzyılda başlayıp 4. yüzyılın sonlarına değin uzanan geniş bir zaman diliminde (MÖ 430-330 yahut Owsei Temkin'e göre (1953: 213) MÖ 450-350), bir kısmı da belirtilen zaman diliminden sonra kaleme alındığı düşünülen bahse konu metinlerin aslında bir tekinin bile tarihî kişilik olan Hippokrates'e ait olmadığı, olsa bile bunların hangileri olduğunu kesin olarak tespit etmenin mümkün görünmediği görüşü ağırlık kazanmıştır (Lloyd 1970: 50; Lloyd (ed.) 1983: 11; Jouanna 2000: 652). Yazında "Hippocratic Question" diye anılan bu meseleye ilişkin ayrıntılı tartışmalar ile önemli değerlendirmeler için özl. bkz. Edelstein 1967: 133-144; Jouanna 1999: 373-416; Lloyd 1991: 194-223.

⁵ Bkz. Lloyd (ed.) 1983: 10. Bahse konu görüş ayrılıklarının nedeni, Hippokrates'in ardından gelen hekim/filosofların, tıpkı pek çok filozof ile felsefe okulunun Sokrates'i kılavuz bilip kendine onun harmanisi altında yer araması, hattâ Pythagorasçıların irâd ettikleri her güzel söz ile düşüncüyü üstatlarına atfetmesi gibi, Hippokrates'i simge şahsiyet addedip kaleme aldıkları eserleri onun adıyla imzalamaları olabilir (karş. Heidel 1941: 2-4). Ayrıca bir yanda Pythagoras-Empedokles çizgisinde ilerleyen Sicilya geleneği ile ağırlıklı olarak gözlem ile aklî temellendirmelere dayalı İyonya geleneği, bir yanda da her türlü sanatı bilip öğretebileceğini iddia ederek nazarı planda tartışmaya açan nevezuhur sofistlerin yaklaşımlarıyla örülü bir manzara arzeden MÖ 5. ile 4. yüzyılların kültür ortamı göz önüne alındığında, **Hippokrates Külliyyâtı**'na katkıda bulunmuş olması muhtemel hekim/filosofların tasvir olunan kültür ortamında gelişen bu çeşit yaklaşımlardan etkilenmiş olmaları da, mezkur görüş ayrılıklarının nedenleri arasında sayılabilir.

Hippokrates ile Hippokratesoğullarını yahut ondan aldığı feyzle neşvünemâ bulmuş hekimlik geleneğini bir sayarak, Hippokrates'in araştırma anlayış ile yöntemini irdelemeye çalışacağız.⁶

MÖ 5. ile 4. yüzyıllarda, daha açık bir ifâdeyle Alkmaion ile Empedokles'ten Aristoteles'e değin uzanan geniş zaman diliminde Yunan dünyasında serpilip gelişen hekimlik anlayışında birbirine yol veren üç aşamadan bahsolunabilir. Bunların başında gelip hekimliğin başlıbaşına bir araştırma alanına (**historia**) dönüşmesini sağlayan, elbette İyonyalı filosofların doğa olaylarına yönelik dakik gözlemler sonucunda geliştirdikleri aklı temellere dayalı doğa anlayışlarından mülhem “aklıleştirme çabası”dır. Demekki hekimlik sanatı da (**tekhnē iatrikē**) Yunan kültürünü şahlandıran İyonya aydınlanmasından nasibini almış; böylece genel anlamda doğaya (**physis**) yönelik mezkur yaklaşım özelleştirilip insan doğasına (**physis anthrōpou**) uygulanarak hastalıkların nedenlerine ilişkin akıl ile tecrübe verilerine dayalı açıklamalar getirilme yoluna gidilmiştir. Hekimliği bâtil inançların boyunduruğundan kurtarma gayretindeki bahse konu çabayı, insan doğasının tasvirine, ayrıca sağlık ile hastalıkların tarifine ilişkin, yine tecrübe verilerine dayalı açıklamalar izlemiştir. Ancak bu gayretin de ardında İyonyalı filosofların doğayı kendisiyle açıklayacakları yekpâre bir ilke (**arkhē**) arayışının izlerini görmek pekâlâ mümkündür. Sonuçta bu anlayış zamanla değişip dönüşmüş, özellikle Empedokles gibi hekim/filosofların elinde hekimliğin felsefeyle mezcolmasına, Hippokrates'le birlikte de felsefi temeller üstüne inşâ edilmesine vesile olmuştur.⁷ Ne var ki olayları haddizâtında “genelden özele inmek”⁸ sûretiyle açıklamaya yönelik mezkur yaklaşım

---

⁶ Benzeri bir yaklaşım için bkz. Heidel 1941: 5-7.

⁷ Hekimliğin ortaya çıkışı ile gelişimi sürecinde felsefeyle ne denli içli dışlı olduğunu, **Hippokrates Külliyyâtı**'nda müstesnâ bir yere sâhib olan **İnsan Doğası (Peri Physios Anthrōpou)** ile **Kadım Hekimlik Anlayışı (Peri Arkhaiēs Iatrikēs)** başlıklı metinlerde karşılaştığımız, salt filosoflara yahut da hekim/filosoflara yönelik eleştirilerden de anlamak pekâlâ mümkün. Nitekim bahse konu metinlerin ilkinde insan doğasını, hastalık ile sağlığı hava, su vs. gibi tek bir ilkedeki (**arkhē**) kalkarak açıklamaya çalışan filosoflara yönelik itirazlar dillendirilirken, ikincisinde eleştirilerin odağında filosoflarca benimsenip hekimliğe tatbik edilen, temelde yine aynı düşüncenin mahsulü tûmdengelişe (**apagōgē**) dayalı yöntem vardır. Felsefe-bilim araştırmalarında yöntem sorunun tartışmaya açıldığı, bu nedenle çalışmamızın en önemli dayanak noktalarından birini teşkil eden bahse konu metinle ilgili olarak bkz. aş. s. 96-104.

⁸ Bkz. Çakmak 2016: 155.

da, Krotonlu Alkmaion'da⁹ da apaçık görüleceği gibi, düpedüz tecrübe ile gözlem verilerinden hareket etme zorunluluğundaki hekimliğin çok geçmeden içinde doğup büyüdüğü¹⁰ felsefe ocağıyla hesaplaşma içine girerek onun özellikle “tümdengeliş”e dayalı bahse konu spekulatif yanından kurtulmaya çalışmasına yol açmıştır. Mezkur dönemde zuhuruna tanık olduğumuz aklî hekimlik anlayışını irdelerken, demekki **(1)** hekimliğin gelenekten devrolunan büyücü/şifâcı yaklaşımları bir tarafa bırakıp bâtil inançlardan arınarak **(2)** bütünüyle felsefî temeller üstüne kurulup oturması, sonra da **(3)** felsefeyle kıyasıya hesaplaşıp onun git gide gözlem ile tecrübeyi dışarıda bırakan tavrından uzaklaşarak gerçek anlamda felsefe ile bilimi birbiri içine örmesi, böylece kendini tam anlamıyla felsefe-bilimi şiar edinmiş bir araştırma alanı (**historia**) yahut sanat (**tekhnē**) olarak duyurmaya çalışması şeklinde özetlenebilecek üç esâs aşamaya denk gelmektedir. Şu hâlde malum dönemde Hippokratesce ortaya konan hekimlik anlayış ile yönteminin anlaşılması, ancak birbirine basamak teşkil eden bahse konu üç aşamanın açıklığa kavuşturulmasıyla mümkün olabilir.

3.1. Aklîleştirme Çabası

Yunan kültürünün erken aşamalarında karşımıza çıkan hekimlik anlayışının, aslında Eskiçağda Yunan coğrafyasını çevreleyen, hattâ Yunanlıların sıklıkla ziyaret

---

⁹ Günümüze ulaşan aktarımlarda Alkmaion'un diğer Sokratesöncesi filozoflar gibi hava, su, toprak, ateş çeşidinden bir temel ilke (**arkhē**) benimsediğine ilişkin herhangi bir kayıt mevcut değildir. O, daha ziyade spekulatif mecrâda seyreden İyonya geleneğinden ayrı olarak deneysel bir yol takip etmiştir. Böylece yaptığı araştırmalarla hekimliğin gelişmesine öncülük etmekle kalmayıp felsefe üzerinde de derin izler bırakarak felsefe-bilime giden yolun önemli kilometre taşlarından olmuştur. Alkmaion'un içinde yetiştiği kültürel çevre, hattâ Pythagorascılıkla ilişkisi konusunda bkz. Burnet 1930: 193-196; Guthrie 1985: 341-359; bir hekim/filozof olarak yaptığı araştırmalar, ayrıca duyu algıları ile bilginin kesinliğine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi konusunda Türkçede ortaya konmuş ilk, hattâ tek çalışma olarak bkz. Çakmak, 2008: 130-145; teşrih alanındaki çalışmalarına ilişkin önemli bir değerlendirme için bkz. Lloyd 1991: 164-193.

¹⁰ Hekimliğin, usta-çırak ilişkisi içinde ilerleyen, dolayısıyla ağırlıklı olarak tatbikî, yanî uygulamaya yönelik geleneksel anlayışın ötesine geçerek nazarî tartışmaların içine çekilmesi, böylece basit bir zanâat (**dēmiourgia**) olmaktan çıkıp git gide derin mülâhazalarla örülü incelikli bir sanata (**tekhnē**) dönüşmesi, açıkçası ancak felsefeyle kurduğu yoğun ilişki sayesinde mümkün olmuştur. Gelgelelim felsefî mülâhazaların hekimliğin gelişimine ön ayak olduğu, buna karşılık hekimliğe ilişkin görüşler ile keşiflerin de felsefî mülâhazalara yön verdiği bu yadsınamaz ilişki sarmalı içinde aslında felsefenin mi hekimliği, yoksa hekimliğin mi felsefeyi etkilediği de sürgit tartışılan bir mesele hâline gelmiştir. Konuya ilişkin tartışmalar için bkz. Frede 1987: 227; Edelstein 1967: 350; Longrigg 1993: 92; k.g. Zhmud 2012: 348-49.

edip kendilerine yepyeni bilgiler devşirdiği kadîm kültürlerde, en başta da Babil ile Mısırdaki¹¹ süregelen anlayıştan pek farklı olduğu söylenemez.¹² Nitekim konumuzu doğrudan ilgilendirmedeğinden, uygulamada elde edilen başarıları, ustalıklı cerrahî müdâhaleler ile kurtarıcı tedavi yöntemlerini, başka deyişle basit tecrübe verileri ile el becerisine dayalı tedavi çabalarını bir tarafa koyarsak, bahsolunan kadîm kültürlerde insanların maruz kaldıkları hastalıkların, başlarına gelen musibetler ile ânî ölüm vakalarının tanrısal yahut doğaüstü güçlerin mârifeti sayıldığı, dolayısıyla dermanın da yine aynı kaynakta aranıp mezkur güçlerden medet umulduğu görülecektir. Bu durum da, malum kadîm kültürlerde gelişen hekimlik anlayışının aklî temellendirmelerden yoksun olup kaynağını dinî inanışlar ile büyüde bulduğuna açık bir işârettir.¹³

Aynı şekilde Yunan kültürünün en erken edebî kayıtları sayılan Homeros destanlarına şöyle bir göz atıldığında, orada da bu türden büyücü/şifâci hekimlik anlayışının izlerine rastlanacaktır. Nitekim tanrılarla iç içe bir dünya tasavvuru sunan destan geleneğinde (**epos**), birdenbire ortaya çıkıp insanı âciz bırakan, baş edilmesi güç hastalıklar ile musibetlerin kaynağı yahut müsebbibi (**aitios**) olarak tanrılar

---

¹¹ Yunanlılar için başından beri cazibe merkezi olup çeşitli vesilelerle kendisinden hayranlıkla söz ettikleri Mısır, hekimlik konusunda da Yunanlılar arasında efsânevi bir şöhrete kavuşmaktan geri kalmamıştır. Sözcüğü Yunan kültürünün belirli konularda Mısırdan etkilenmiş olabileceğini diline pelesenk eden Herodotos, Mısırlı hekimlerin mârifetlerini hayranlıkla uzun uzadıya anlatmaktadır (Hdt. 2.84). Yunanlıların Mısır'a olan bu ilgisi elbette çağdaş araştırmacıların da dikkatinden kaçmamış; kimi araştırmacılar her ne kadar temkinli davranıp şüpheyle yaklaşmış olsa da, kimileri Yunan hekimlik anlayışının ortaya çıkışı ile gelişimi sürecinde büyük ölçüde Mısırdan etkilenmiş olabileceği görüşünü hararetle savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Longrigg 1993: 227-8, n. 4; ayrıca bkz. Lloyd (ed.) 1983: 13.

¹² Karş. Longrigg 1993: 11; Geller 2010: 118.

¹³ Babil ile Mısır kültürlerinde gelişen hekimlik anlayışı konusunda bilgi edinebileceğimiz eksiksiz herhangi bir kaynak maalesef mevcut olmadığından, bu konuda ancak parçalar hâlinde günümüze ulaşabilmiş metinlerden hareketle, yanî el yordamıyla birtakım bilgilere varılmaya çalışılmaktadır. Açıkçası eldeki metinler de, gerek Babil gerekse Mısır kültürlerinde aklî temellere dayalı hekimlik anlayışının mevcut olmadığını, başka deyişle mezkur kadîm kültürlerde hastalıkların nedenleri ile tedavi yöntemleri konusunda henüz aklî bir kavrayışa sâhib olunmadığını göstermektedir. Nitekim mezkur kültürlerde hastalıkların insanüstü yahut doğaüstü varlıkların, sözcüğü ifritler ile habis ruhların insan bedenine nüfuz edip yerleşmesi sonucu ortaya çıktığına inanılmakta; buna göre de hastalıklar tanrılarının hoşnutsuzluğunun ifâdesi sayılmaktadır. Dolayısıyla hekimin öncelikli, hattâ aslî amacı, hastalıklara yol açan tanrısal öfkeyi yatıştırmak; hastalıklı bedenlerde yer eden habis ruhları dualarla, niyazlarla, kurban törenleriyle, büyülerle, efsunlu sözlerle vs. malum bedenlerden söküp atmaktır. Konuya ilişkin genel bilgi için bkz. Longrigg 1993: 6; Babilde gelişen hekimlik anlayışı konusunda özl. bkz. Geller 2010: 11-42.

görülmektedir.¹⁴ Daha açık ifâdeyle Homeros'un tasvir ettiği dünyada kahramanlar, yakalandıkları amansız hastalıkları genelde tanrılarla kurdukları ilişki üzerinden anlamlandırmakta, bunları işlenen suçlar karşılığında kendilerine verilmiş bir cezâ saydıklarından, ancak tanrıların hoşnutsuzluğuna neden olan suçları bilip ruhlarını kirleten lekelerden arınmakla şifâ bulabileceklerine inanmaktadırlar. Sözcelişi, **Ilias** destanından öğrendiğimiz kadarıyla, Troia önlerinde mevzilenmiş Yunan ordusunu kasıp kavuran dehşetli salgının nedeni, aslında Apollon'un ölüm saçan oklarıdır.¹⁵

¹⁴ Homeros destanlarında, hastalıklar ile ânî ölümlerin tanrısal müdahaleler sonucu gerçekleştiğine ilişkin pek çok örnek mevcuttur. Sözcelişi Priamos'un karısı Hekuba, oğlu Hektor'un cenazesi başında ağıtlar yakıp naaşına şöyle seslenmektedir (Hom. **II.** 24.757-59): νῦν δέ μοι ἐρσήεις καὶ πρόσφατος ἐν μεγάροισι | κεῖσαι, τῷ ἱκελος ὄν τ' ἄργυρότοχος Ἀπόλλων | οἷς ἀγανοῖσι βέλεσσιν ἐποιοῦμενος κατέπεφνε. = *Şimdi sen, şu bozulmamış, tazecik bedeninle | uzanmış yatıyorsun evimde; tırkı Gümüş Yaylı Apollon'un | tatlı oklarıyla vurup devirdiği bir adam gibi.* Öte yandan Apollon'un erkekleri öldürmesi gibi Artemis de kadınların ölümünden sorumlu sayılmaktadır (Hom. **II.** 21.481-84): πῶς δὲ σὺ νῦν μέμονας κύον ἀδεῆς ἀντί' ἐμεῖο | στήσεσθαι; χαλεπή τοι ἐγὼ μένος ἀντιφέρεσθαι | τοξοφόρῳ περ εὐόση, ἐπει σὲ λέοντα γυναιξί | Ζεὺς θῆκεν, καὶ ἔδωκε κατακτάμεν ἦν κ' ἐθέλησθα. = *Nasıl cüret edersin bana karşı gelmeye, arsız köpek? | aşık atamazsın öyle benim gücümle, | yay taşı sırtında istersen, aslan kılsın | kadınların başına Zeus seni, | istediğini öldürme hakkı versin sana.* Mitolojik anlamda Apollon ile Artemis'in oklarıyla ölüm saçması, aslında çocuklarının sayısıyla böbürlenip kibre (**hybris**) kapılarak anneleri Leto'yu hor gören Niobe'nin çocuklarını öldürmeleriyle başlamıştır (Hom. **II.** 24.605-8): τοὺς μὲν Ἀπόλλων πέφνε ἀπ' ἄργυρέοιο βιοῖο | χῳόμενος Νιόβη, τὰς δ' Ἄρτεμις ἰοχέαιρα, | οὐνεκ' ἄρα Λητοῖ ἰσάσκετο καλλιπαρήῳ· | φῆ δοιῶ τεκέειν, ἦ δ' αὐτὴ γείνατο πολλοὺς· = *Apollon öldürmüştü oğullarını, gümüş yayından çıkan oklarla, | Niobe'ye kızdığından, kızlarınıysa ok saçan Artemis, | çünkü güzel yanaklı Leto'ya denk görmüştü kendini. | Bakın demişti, Leto iki çocuk doğurdu, bense bir sürü. Kezâ Odysseia'da da Zeus en genel anlamıyla hastalıkların müsebbibi (**aitios**) olarak görülmektedir. Sâhib olduğu tek gözü Odysseus tarafından kör edilince feryatlarıyla yeri göğü inleyen Polyphemos'un acı dolu haykırışlarını duyup gelen arkadaşları, cebren yahut hileyle birinin onu öldürmeye çalışıp çalışmadığını sorunca, şöyle cevap verir Polyphemos (Hom. **Od.** 9.407-12): τοὺς δ' αὐτ' ἐξ ἄντρου προσέφη κρατερὸς Πολύφημος· | “ὦ φίλοι, Οὐτίς με κτείνει δόλω οὐδὲ βίηφι.” | οἱ δ' ἀπαμειβόμενοι ἔπεα πτερόεντ' ἀγόρευον· | “εἰ μὲν δὴ μὴ τίς σε βιάζεται οἷον ἐόντα, | νοῦσόν γ' οὐ πως ἔστι Διὸς μεγάλου ἀλέασθαι, | ἀλλὰ σὺ γ' εὐχέο πατρὶ Ποσειδάωνι ἄνακτι.” = *Güçlü Polyphemos şöyle seslendi onlara mağaranın içinden: | 'Dostlarım, cebren değil, hileyle öldürüyor beni Hiçkimse.' | Onlar da cevap verip şöyle seslendiler kanatlı sözlerle: | 'Kimse saldırmıyorsa sana ve yalnızsan orada, | Yüce Zeus'tan gelen bir hastalıktan da sakınamazsın ya, | ama sen babana, kral Poseidon'a yalvar yakar yine de.'* (Ayrıca karşı. Hom. **Od.** 5.394; 16.447.) Öte yandan yine Odysseus yeraltı dünyasına inip de o puslu dehlizde annesinin hayâletini görünce, dayanamayıp şöyle sorar ona (Hom. **Od.** 11.171-73): ἀλλ' ἄγε μοι τόδε εἰπέ καὶ ἀτρεκέως κατάλεξον· | τίς νύ σε κῆρ ἐδάμασσε τανηλεγέος θανάτοιο; | ἦ δολιχὴ νοῦσος, ἦ Ἄρτεμις ἰοχέαιρα | οἷς' ἀγανοῖσι βέλεσσιν ἐποιοῦμένη κατέπεφνε; = *Haydi söyle bana, anlat adamakıllı; | hangi lânetli ölüm tanrıçası serdi yere böyle seni? | Müzmin bir hastalık mı, yoksa okçu Artemis mi | tatlı oklarıyla vurup öldürdü seni?**

¹⁵ Hom. **II.** 1.43-53: Ὡς ἔφατ' εὐχόμενος, τοῦ δ' ἔκλυε Φοῖβος Ἀπόλλων, | βῆ δὲ κατ' Οὐλύμπιοι καρῆνων χῳόμενος κῆρ, | τόξ' ὤμοισιν ἔχων ἀμφορεφέα τε φαρέτρην· | ἔκλαγξαν δ' ἄρ' οἴστοι ἐπ' ὤμων χῳομένιοι, | αὐτοῦ κινηθέντος· ὁ δ' ἦτε νυκτὶ εὐοικός. | ἔζειτ' ἔπειτ' ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἰὸν ἔηκε· | δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἄργυρέοιο βιοῖο· | οὐρῆας μὲν πρῶτον ἐπάχετο καὶ κύνας ἀργούς, | αὐτὰρ ἔπειτ' αὐτοῖσι βέλος ἔχεπευκὲς ἐφειεῖς | βάλλ'· αἰεὶ δὲ πυραὶ νεκῶν

Anlatılana göre, Yunanlılar bu salgına çâre bulmak için Akhilleus'un önderliğinde toplanırlar; ancak orduda hizmet veren Makhaon yahut Podaleirios¹⁶ gibi mârifetli bir hekime başvuracak yerde, Kalkhas gibi gönül gözü açık bir kâhinin yanında alırlar soluğu. Ne ki "hem geçmiş ile geleceği hem de şimdiki bilen"¹⁷ Khalkas'ın kehânetine göre orduya musallat olan salgın, Yunanlılara esir düşen kızını aman dileyip istemeye gelmiş, ancak Agamemnon'un hakaretlerine maruz kalıp eli boş geri çevrildiği için gücenmiş rahip Khryses'in dualarını karşılıksız bırakmayıp intikamını almak isteyen tanrı Apollon tarafından gönderilmiş belâdır.¹⁸ Ancak Khryses'in kızı serbest bırakılır, ayrıca işlenen suçtan arınıp öfkelerini dindirmek için tanrıya kurbanlar sunulursa, orduyu kırıp geçiren malum salgın da son bulacaktır.¹⁹ Anlaşılacağı üzere, Homeros'un tasvir ettiği toplum düzeninde, baş gösteren ciddi salgınlar yahut maruz kalınan olağandışı hastalıklar ile musibetler, tanrı-insan ilişkileri bağlamında değerlendirilmekte, daha açık ifâdeyle ahlâkî anlamda insan davranışlarının doğal sonucu sayılmakta; dolayısıyla çâre de tanrılardan haber veren kâhin yahut falcılar aracılığıyla uğranan gazabın hikmetini öğrenip birtakım âyinlerle işlenen suçtan arınarak tanrının öfkeleri ile gazabını yatıştırmada aranmaktadır. Üstelik hastalıklar ile musibetlerin tanrılardan kaynaklandığına ilişkin bahse konu inanış,²⁰

καίοντο θαμειαί. | Ἐννήμαρ μὲν ἀνὰ στρατὸν ὄχετο κῆλα θεοῖο. = *Böyle yalvarıp yakardı, Phoibos Apollon da işitti onu, | indi Olympos'un doruklarından, yüreği öfkeyle dolu, | omuzlarında yayı ile iki yanı da kapalı sadağı, | her adımında oklar şingirdiyordu omuzlarında öfkeli tanrının | gece gibi yürüyordu, | kurulup uzağına gemilerin uçurdu oklarını | tiz sesler yayıldı gümüş yayından, | önce katırları vurdu, çevik köpekleri, | sonra saldı sipsivri oklarını insanların üstüne, | vurdu onları; cenaze ateşleri yandı durmadan, | tanrının okları yağdı dokuz gün ordunun üstüne.*

¹⁶ Makhaon ile Podaleirios, hekimliğin koruyucu tanrısı sayılan, hattâ adına kurulan tapınaklarda rahipleri aracılığıyla insanlara şifâ dağıttığına inanılarak dinî nitelikli bir hekimlik anlayışının gelişmesine vesile kılınan Asklepios'un, **Ilias** destanından öğrendiğimiz kadarıyla, Troia Savaşı sırasında Yunan ordusunda hekim/asker olarak hizmet veren iki oğludur. Bkz. Hom. **II.** 11.514-5; Cels. **Med.** 1.3.1; ayrıca bkz. Nutton 2004: 37-8.

¹⁷ Bkz. Hom. **II.** 1.70: ὄς ἦδη τὰ τ' ἐόντα τὰ τ' ἐσσομένα πρό τ' ἐόντα.

¹⁸ Bkz. Hom. **II.** 1.94-96.

¹⁹ Bkz. Hom. **II.** 1.97-100.

²⁰ Homeros'a yakın bir çağda, yani MÖ 8. yüzyılda yaşadığı varsayılan Hesiodos'un eserlerinde de hastalıkların nedenleri konusunda benzeri bir yaklaşım sergilenmektedir. Ona göre hastalıklar ile musibetler yahut salgınlar, Olympos'un karlı doruklarından yeryüzüne yayılmıştır. Çünkü insan soyunu cezâlandırmak isteyen Zeus, önce güzeller güzeli bir kadın tasarlatmış; eline de içi sayısız kötülükle dolu bir küp (**pithos**) tutuşturarak onu yeryüzüne göndermiş; ancak merâkına yenik düşen Pandora'nın küpün kapağını aralamasıyla orada saklı bütün kötülükler yeryüzüne saçılmış; böylece insan için artık kaçınılmaz bir alinyazısına dönüşmüştür. İnsanların başına gelen hastalık

kazalar sonucu oluşan basit yaralanmaların bile onların himmetiyle şifâ bulabileceği, hattâ büyülerle yahut efsunlu sözlerle yaraların tedavi edilebileceği düşüncesini de berâberinde getirmiştir. Sözceliği malum savaş sırasında serseri bir okla vurulup düşen Glaukos, gelip yaralarını iyi etsin diye tanrı Apollon'a yalvarır;²¹ savaşın en hararetle ânında kan revan içinde kalmış Aineias'ın yardımına yine Apollon koşar, onu o hengâmenin içinden çekip alarak derhal Leto ile Artemis'in şifâli ellerine teslim eder.²² Dahası Parnasos'un sık ormanlarında arkadaşlarıyla birlikte çıktığı yabandomuzu avında yaralanan Odysseus'un imdadına Autolykos'un oğulları yetişir; yaralarını mahâretle sarıp sarmalar, akan kara kanlarıysa dudaklarından dökülen efsunlu sözlerle (**epaoidēi**) durdurmaya çalışırlar.²³

---

ile musibetlerin kaynağı sayılan bahse konu küpün kapağının aralanmasıyla ortaya çıkan manzara, Hesiodos'un mısralarında şöyle ifâde bulmaktadır (Hes. **Op.** 100-105): ἄλλα δὲ μυρία λυγρὰ κατ' ἀνθρώπους ἀλάληται· | πλείη μὲν γὰρ γαῖα κακῶν, πλείη δὲ θάλασσα· | νοῦσοι δ' ἀνθρώποισιν ἐφ' ἡμέρη, αἱ δ' ἐπὶ νυκτὶ | αὐτόματοι φοιτῶσι κακὰ θνητοῖσι φέρουσαι | σιγῆ, ἐπεὶ φωνὴν ἐξείλετο μητιέτα Ζεὺς· | οὕτως οὐτὶ πῆ ἔστι Διὸς νόον ἐξαλέασθαι. = *Ama sayısız başka felâketler dolaşır durur insanların arasında; | yeryüzü kötülüklerle doludur, deniz kötülüklerle dolu; | kimi hastalıklar gündüz gelir insanlara, kimileri gece; | kötülükler kendiliğinden gelir ölümlülere, | yaklaşarak sessizce; seslerini almıştır onlardan Kurnaz Zeus. | Onun için yolu yoktur Zeus'un irâdesinden kaçmanın.* Sonuçta bu dünyada yaşanan bunca sıkıntı, katlanılan bunca belâ tanrılar ile insanlar âlemini bir baba gibi çekip çeviren Zeus'un irâdesiyle meydana gelmektedir (Hes. **Op.** 238-45): οἷς δ' ὕβρις τε μέμηλε κακῆ καὶ σχέτλια ἔργα, | τοῖς δὲ δίκην Κρονίδης τεκμαίρεται εὐρύοπα Ζεὺς· | πολλάκι καὶ ξύμπασα πόλις κακοῦ ἀνδρὸς ἀπηύρα, | ὅστις ἀλιτραίνῃ καὶ ἀτάσθαλα μηχανάεται. | τοῖσιν δ' οὐρανόθεν μέγ' ἐπήγαγε πῆμα Κρονίων, | λιμὸν ὁμοῦ καὶ λοιμὸν, ἀποφθινύθουσι δὲ λαοί· | (οὐδὲ γυναῖκες τίκτουσιν, μινύθουσι δὲ οἶκοι | Ζηνὸς φραδοσοῦνησιν Ὀλυμπίου·) = *O kötü kibre kapılıp çirkin işlere meyledenlerinse | verir cezâsını Kronosoglu, gümbürdeyen Zeus. | Çoğu zaman bütün bir kent kıvranır tek bir kötü adam yüzünden | suç işleyip kötü işler peşinde koşan. | Bu insanların başına büyük belâlar yollar göklerden Kronosoglu | kutluk gönderir, hattâ veba; tükenir gider insanlar, | (kadınlar doğuramaz olur, viran olur hâneler | Olymposlu Zeus'un kurnazlığıyla).*

²¹ Hom. **II.** 16.527-31: Ὡς ἔφατ' εὐχόμενος, τοῦ δ' ἔκλυε Φοῖβος Ἀπόλλων. | αὐτίκα παῦσ' ὀδύνας ἀπὸ δ' ἔλκεος ἀργαλέοιο | αἷμα μέλαν τέρσηνε, μένος δὲ οἱ ἔμβαλε θυμῷ. | Γλαῦκος δ' ἔγνω ἦσιν ἐνὶ φρεσὶ γήθησέν τε | ὅττι οἱ ὦκ' ἤκουσε μέγας θεὸς εὐξαμένοιο. = *Böyle dedi o (i.e. Glaukos) yalvara yakara, | işitti onu Phoibos Apollon. | Derhal son verdi acılarına, | dindirdi sancıyan yarasından akan kara kanları, | sonra bir derman koydu yüreğine. | Galukos içinde hissetti bunu, sevindi | o büyük tanrının yakarışlarını hemen duymasına.*

²² Hom. **II.** 5.445-48: Αἰνεῖαν δ' ἀπάτερθεν ὀμίλου θῆκεν Ἀπόλλων | Περγάμῳ εἰν ἱερῆ, ὅθι οἱ νηὸς γε τέτυκτο. | ἦτοι τὸν Λητώ τε καὶ Ἄρτεμις ἰοχέαιρα | ἐν μεγάλῳ ἀδύτῳ ἀκέοντό τε κούδαινον τε· = *Kalabalıktan uzağa götürdü Aineias'ı Apollon, | götürdü koydu kutsal Pergamos'a, | orada bir tapınak inşâ edilmişti ona. | Leto ile okçu Artemis | o büyük tapınakta sardı yaralarını | verdi güzelliğini geri.*

²³ Hom. **Od.** 19.455-58: τὸν μὲν ἄρ' Αὐτολύκου παῖδες φίλοι ἀμφεπένοντο, | ὠτειλῆν δ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος ἀντιθέοιο | δῆσαν ἐπισταμένως, ἐπαοιδῆ δ' αἷμα κελαινὸν | ἔσχεθον, αἷψα δ' ἴκοντο φίλου πρὸς δόματα πατρὸς. = *Hemen koşup geldiler Autolykos'un sevgili oğulları, | o soylu, tanrıya denk Odysseus'un yarasını | sardılar mahâretle, efsunlarla durdurdular kara kanları, | sonra dönüp gittiler gerisingeri sevgili babalarının evine.*

Yunan kültürünün erken dönemlerine ilişkin burada bildirilenlerin yanısıra, MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru, muhtemelen MÖ 430-27 yılları arasında Atınada baş gösteren büyük salgının ardından Yunan coğrafyasında git gide yaygınlaştığını gözlemlediğimiz meşhur Asklepios tapınaklarında icrâ edilen dinî nitelikli hekimlik²⁴ ile Pythagoras-Empedokles çizgisinde Güney İtalyada başlayıp gelişen büyü içerikli kosmolojik temelli hekimlik anlayışı²⁵ hatırda tutularak **Hippokrates Külliyyâtı**'na yaklaşıldığında, gerek hastalıkların nedenlerine ilişkin bahse konu külliyyâtın değişik yerlerinde denk geldiğimiz tartışmalar gerekse Hippokrates geleneğinden beslenen hekimlerin İyonyalı doğa filosoflarını takib ederek hekimliği aklî temellere dayalı bir sanata (**tekhnē**) dönüştürme, demekki düpedüz aklîleştirme çabaları daha da anlamlı hâle gelecektir.²⁶ Bu gözle **Hippokrates Külliyyâtı** ele alındığında, ilk elde dikkat çeken, elbette **Kutsal Hastalık (Peri Hierēs Nousou)** başlıklı metindir. Genel olarak MÖ 5. yüzyılın sonları ile 4. yüzyılın başlarında kaleme alındığı düşünülen²⁷ bahis konusu metinde, Yunanlıların “kutsal hastalık” (**hierē nousos**)²⁸ olarak adlandırdığı sara (**epileptikē**) üzerinde durulmakta; dahası adına nice “kutsal” dense de, mezkur hastalığın haddizâtında diğer hastalıklardan hiçbir farkının olmadığı, dolayısıyla ona atfedilen bütün o kutsal yahut tanrısal niteliklerin de baştan sona uydurma olduğu ısbâtlanmaya çalışılmakta; böylece hekimlik kisvesi altında arınma törenlerine yahut efsunlara dayalı tedaviler öneren şarlatanların ipliği pazara çıkarılmaktadır. Metinden anlaşıldığı kadarıyla o dönemde, bilindik hastalıklardan farklı bir seyir izleyen, diğer bir ifâdeyle korkutucu belirtilerle başlayıp giderek insanı çâresiz bırakan saranın, düpedüz tanrıların müdâhalesi sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir. Hippokrates'in

---

²⁴ Asklepeion adıyla bilinen tapınaklarda icrâ edilen hekimlik anlayışı, ayrıca bahse konu anlayışın Hippokrates geleneğiyle olan ilişkisi konusunda özl. bkz. Longrigg 1993: 18-21; 23-24.

²⁵ Jones'un yorumuna göre, hastalıkların tedavisinde büyü ile arınma yöntemini terketmeyen bahse konu hekimlik anlayışı, bu bakımdan bâtil inanç ile bilim arasında bir durak sayılabilir. Bkz. Jones 1979: 11.

²⁶ Lloyd'un işaret ettiği üzere (1979: 37), hastalıkların doğal nedenlerle meydana geldiği düşüncesini doğrudan doğa filosoflarına bağlayan damar, muhtemelen Leukippos'un doğadaki her şeyi belirli bir nedene yahut zorunluluğa dayandıran şu fragmanından yol bulmaktadır (Leucipp. B2 DK): οὐδὲν χρεῖμα **μάτην** γίνεταί, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὕπ' **ἀνάγκης**. = *Hiçbir şey gelişigüzel meydana gelmez; aksine her şey kural gereği, hattâ zorunlulukla ortaya çıkmaktadır.*

²⁷ Bkz. Lloyd 1979: 15; ayrıca n. 32.

²⁸ Eskiçağda “kutsal” (**hierē**) olarak anılan pek çok hastalıktan bahsolunabilse de, “kutsal hastalık” (**hiera nousos**) dendi mi, gerek meslekten hekimlerin (**iatros**) gerekse sıradan insanların (**idiōtēs**) aklına genelde sara illeti (**epileptikē**) gelmektedir. Ayrıca bkz. Lloyd 1979: 15, n. 33.

aklî temellendirmeleri üstüne kurulu hekimlik anlayışından beslenen hekimlerin bu durum karşısında nasıl bir tavır takındıkları, geleneksel yaklaşımlar ile büyücü/şifacı anlayışlar karşısında hekimliğin araştırma alanının (**historia**) sınırlarını belirleme konusunda ne denli çaba harcadıkları, bahse konu metnin ilk satırlarından itibaren dile getirilen şu düşüncelerde kendini belli etmektedir:

Kutsal hastalık adı verilen hastalıktan söz etmek istiyorum. Bana kalırsa bu hastalık diğerlerinden **daha tanrıs**al yahut **kutsal** değildir; aksine diğer hastalıklarda olduğu gibi bu hastalığın da ortaya çıkmasına yol açan **kendine has bir doğası** vardır. Ama insanlar **cehâletlerinden**, hattâ **âcizliklerinden** ötürü bu hastalığın **tanrıs**al doğası olup **tanrıs**al nedenden kaynaklandığını düşünmüşlerdir; ne de olsa malum hastalık diğerlerine hiç mi hiç benzemez. Niteliğini tam olarak anlamaktan âciz oldukları için de, bahse konu hastalığın tanrıs

al kökenli olduğu görüşünde ısrar ederler; ama tedavi için başvurdukları **arınmalar** ile **efsunlardan** ibâret ucuz tedavi yöntemleri onların bu görüşünü boşa çıkarmaktadır.²⁹

Aynı satırların devamında bahse konu hastalığı kutsal addeden kişilere karşı kıyasıya bir tartışmaya girilerek hastalığın tedavisinde başvuru yöntemlerinin sakatlığından dem vurulmakta; ayrıca bir taraftan hastalığın doğaüstü yahut tanrıs

al güçlerin müdalaleleri sonucu ortaya çıktığını ileri süren bâtıl inançların gölgesindeki malum görüş, barındırdığı çelişkiler ortaya serilerek çürütülmeye çalışılırken, diğer taraftan mezkur hastalığın aslında doğal nedenlerle meydana gelip doğal bir seyir izlediği tecrübe verileriyle desteklenen titiz akılyürütmelerle izâh edilmeye çalışılmaktadır.³⁰

---

²⁹ Hp. **Morb. Sacr.** 1.1-8: Περὶ μὲν τῆς **ιε**ρήσ **νο**ύσου καλεομένης ὧδ' ἔχει· οὐδὲν τί μοι δοκέει τῶν ἄλλων **θειοτέρη** εἶναι νούσων οὐδὲ **ιε**ρωτέρη, ἀλλὰ **φύ**σιν μὲν ἔχει ἢν καὶ τὰ λοιπὰ νουσήματα, ὅθεν γίνεται. **Φύ**σιν δὲ αὐτῇ καὶ **πρό**φασιν οἱ ἄνθρωποι ἐνόμισαν **θειόν** τι πρῆγμα εἶναι ὑπὸ **ἀ**πειρίας καὶ **θαυ**μασιότητος, ὅτι οὐδὲν ἔοικεν ἐτέρησι νούσοισιν· καὶ κατὰ μὲν τὴν ἀπορίην αὐτοῖσι τοῦ μὴ γινώσκειν τὸ θεῖον αὐτῇ διασώζεται, κατὰ δὲ τὴν εὐπορίην τοῦ τρόπου τῆς ἰήσιος ᾧ ἰῶνται, ἀπόλλυται, ὅτι **καθαρμοῖ**σί τε ἰῶνται καὶ **ἐ**παιοιδῆσιν.

³⁰ **Hippokrates Külliyyâtı**'nın genelinde rastlanan bu tutuma verilebilecek en ilgi çekici örneklerden biri de İskitler arasında baş gösterdiği rivâyet edilen “kadınsılık illeti” (**thēlea nousos**) meselesidir. Herodotos'un bildirdiğine göre (Hdt. 1.105) İskitler, bu illete tutulduğunu düşünüp **Enareis** adını verdikleri kişilerin aslında tanrıs

al kudretin gazabına uğradıklarına inanmaktadırlar. Çünkü onlara göre bahse konu illet, yalnızca Mısır seferinden dönüşleri sırasında Suriyedeki Aphordite Ourania tapınağını talan eden bir kısım İskit ile onların o lanetli soyundan gelenlere musallat olmaktadır. Ancak Hippokrates'e göre (Hp. **Aēr.** 22) malum illet tanrıs

al bir nedenden değil, aksine sürekli at sırtında olmanın dolay eklemelerde oluşan iltihaplı hastalıkları (**kedmata**) tedavi için başvuru yöntemden kaynaklanmaktadır. Çünkü tedavi amacıyla bu illetten mustarip kişilerin kulaklarının ardında bulunup da dölün beyinden tenâsül uzuvlarına iletilmesini sağlayan damarlar kesilmekte,

Sözcüğü sırf olağanüstü niteliklere sâhib diye bir hastalığı diğerdinden daha kutsal (**hierōterē**) yahut tanrısal (**theioterē**) saymak ne yaman bir çelişkidir. Çünkü bu yaklaşım tastamam benimsenecek olursa, hâlihazırda kimsenin kutsal saymadığı, fakat doğası itibarıyla insanı hayretler içinde bırakacak bir dolu hastalık sayılıp dökülebilir.³¹ Ne var ki bu durum “kutsal hastalık” görüşünde ısrar eden kişileri tek başına çürütmeye yetse de, insanların acziyetinin, hattâ dinî inançlarının işe karıştığı böylesi çetrefil bir mesele enine boyuna tartışılmadan böyle hemen bir sonuca bağlanmaya çalışılırsa, insan hayatının mevzubahis olduğu bir konuda, hele hekimlik ehliyetine sâhib olsun olmasın derme çatma bilgisiyle herkesin hekim kesildiği, bunun da ötesinde hekimliğin araştırma alanı ile müdâhale sınırlarının daha yeni yeni belirgin hâle gelmeye başladığı bir dönemde,³² mesele ziyâdesiyle hafife alınmış; dolayısıyla sara gibi bir hastalığa kutsallık atfeden kişilerin gerçek niyeti gözden

---

böylece dölün bozulmasına, dolayısıyla da hastaların git gide kadınsılaşmasına (**anandria**) neden olunmaktadır (ayrıca bkz. aş. s. 86, n. 43). Nitekim Yunan hekimliğinde yaygın kanaat uyarınca beyinden (**enkephalos**) kaynaklandığı düşünülen döl, tam da kulakların ardındaki damarlardan geçerek omuriliğe, oradan da tenâsül uzuvlarına ulaşmaktadır. Dölün beyinden ileri geldiği görüşü konusunda ayrıca bkz. Hp. **Genit.** 2.8-12; Alkmaion, A13 DK: Ἀ. ἐγκεφάλου μέρος (sc. εἶναι τὸ σπέρμα). = *Alkmaion'a göre döl beyinden bir parçadır.* Hippon, A12 DK: Hipponi ... ex medullis profluere semen videtur, etc. = *Hippon'a göre (...) döl iliklerden akar.* Ayrıca bkz. Hippon A3 DK; A4 DK.

³¹ Hp. **Morb. Sacr.** 1.8-14: Εἰ δὲ διὰ τὸ θαυμάσιον θεῖον νομῆται, **πολλὰ τὰ ἱερὰ νοσήματα** ἔσται καὶ οὐχὶ ἔν, ὡς ἐγὼ ἀποδείξω ἕτερα οὐδὲν ἥσσον ἐόντα θαυμάσια οὐδὲ τερατώδεα, ἃ οὐδεὶς νομῆσει ἱερὰ εἶναι. Τοῦτο μὲν γὰρ οἱ πυρετοὶ οἱ ἀμφημερινοὶ καὶ οἱ τριταῖοι καὶ οἱ τεταρταῖοι οὐδὲν ἥσσόν μοι δοκέουσιν **ἱεροὶ** εἶναι καὶ **ὑπὸ θεοῦ γίνεσθαι** ταύτης τῆς νούσου, ὧν οὐ θαυμασίως γ' ἔχουσιν· = *Şu hâlde sırf mucizevî nitelikleri var diye bir hastalığın tanrısal olduğu düşünülüyorsa, o zaman bir tane değil, bir sürü kutsal hastalık olacaktır. Sonuçta kimsenin kutsal saymadığı diğer hastalıkların hiç de daha az mucizevî yahut olağanüstü niteliklere sâhib olmadığını size göstereceğim. Sözcüğü gınaşırı, iki günde bir yahut da üç günde bir nükseden hummalar, bana kalırsa malum hastalıktan hiç de daha az kutsal yahut tanrısal müdâhalelerden âzâde değildir, ama kimse bu tür hastalıkların mucizevî niteliklere sâhib olduğunu düşünmez.*

³² Mezkur dönemde Yunan dünyasında hekimlerin toplumsal konumu, bu durumu bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir. Nitekim o dönemde genel olarak halka hizmet eden zanâatkâr takımının (**dēmiourgoi**) bir parçası olarak görülen hekimler, günümüzde olduğu gibi, zanâatlarının icrâsı için herhangi bir makamdan alınma, işlerinde ehil olduklarını gösteren resmî bir belgeye sâhib olmayıp genelde toplum nezdinde kazandıkları ün yahut itibarla iş görmekteydiler. Dolayısıyla hekimleri hekimlik iddiasında bulunan kişilerden ayırmanın neredeyse imkânsız olduğu, üstelik meslekten olsun olmasın herkesin, özellikle de büyücü/şifâcılarının yahut sırf insanların acziyetlerini istismar ederek para kazanmak isteyen şarlatanların ortalıkta kol gezdiği böylesi bir dönemde, hekimliğin hâlihazırda usûl ile esâsları belirlenmiş bir sanat (**tekhnē**) olduğuna, meslekten hekim (**iatros**) ile hekimlikten anlamayan sıradan insan (**idiōtēs**) arasında bir ayırım yapılması gerektiğine ilişkin **Hippokrates Külli-yâtrı**'nda sıklıkla karşılaşılan vurgular, daha da anlamlı hâle gelmektedir. MÖ 5. ile 4. yüzyıllarda Yunan dünyasında hekimlik mesleğinin icrâsı konusunda özl. bkz. Lloyd (ed.) 1983: 12-20; genel olarak Yunan kültüründe hekimlerin konumu hakkında bilgi için ayrıca bkz. Heidel 1941: 28-39; Edelstein 1967: 87-90.

kaçırılmış olacaktır. Nitekim bu görüşü savunanlar, metnin yazarına göre, tam da büyücü/şifacı (**magoi/kathartai**) yahut sahtekâr/şarlatan (**agyrtai/alazones**) diye anılan kimselerdir.³³ Son derece dindar (**theosebēs**) geçinip pek çok konuda bilgi sâhibi olduklarını (**pleon ti eidenai**) iddia eden, ancak hekimlik sanatından nasibini hiç mi hiç almamış bu kişiler, aslında cehâletlerinin üstünü örtmek, işe yarar bir tedaviye sâhib olmamalarının getirdiği çâresizliği (**amēkhaniē**) örtbas etmek için malum hastalığı kutsal sayıp insanların dinî inançlarını istismara kalkışmışlardır. Üstelik arınmalar (**katharmous**) ile efsunlara (**epaoidas**) başvurup uygun olmayan yiyeceklerden sakınılmasını salık vererek, gösterişli lâflarla (**logous epitedeious**) göz boyayarak kendilerini güvenceye alacak bir tedavi yöntemi (**iēsis**) tutturmuşlardır.³⁴ Hastalığın tanrıdan geldiği (**hypo theou**) bahane edilerek benimsenmesi istenen tedaviye yönelik bütün bu uygulamaların ardındaki asıl niyet, yine metnin yazarına

---

³³ Herhangi bir isim zikredilmemiş olsa da, metnin devamında bahis konusu kişilere isnad edilen tedavi yöntemlerinden, başka deyişle tedavi için başvuru perhizler ile özellikle büyüye ilişkin uygulamalardan hareketle (bkz. aş. n. 34), kimi çağdaş araştırmacılar (örn. Burnet 1930: 202), bu satırlarda Empedokles'in yahut Pythagoras-Empedokles çizgisinde gelişen büyücü/şifacı hekimlik anlayışının hedef alınmış olabileceği yönünde görüş bildirmişlerdir (ayrıca bkz. Longrigg 1963: 171, n. 9). Ancak halihazırdaki metinde şiddetle eleştirilen görüşler bahse konu filozoflarınkiyle genel itibarıyla örtüşüyor görünse de, meseleyi titiz bir biçimde irdeleyen Lloyd'un da işaret ettiği üzere (1979: 38), tedavi amacıyla önerildiği vurgulanan, sözgelisi koyu renkte giysiler giymekten kaçınmak yahut kanlı âyinler tertipleyip hastaları arındırmak çeşidinden kimi uygulamalar, mezkur suçlamaların bahse konu filozoflara yönelik olduğuna ilişkin yaklaşımın aslında sağlam bir zemine dayanmadığını göstermektedir. Sözgelisi koyu renkte giysiler giymekten kaçınmak, Pythagorasçı düstürları nice andırsa da, aslında Yunan kültürünün tamamına yaygın bir inanıştır; bunun yanısıra Pythagorasçılıkta bu uygulama haddizâtında benimsenmesi gereken genel bir tutum olup sara gibi belirli bir hastalığın tedavisine yönelik de değildir. Öte yandan kanlı âyinler tertiplemekse, kan dökmekten imtina edilmesi gerektiğini her fırsatta dile getiren Empedokles'in (B128, B136, B137 DK) malum hastalığın tedavisi için nasıl olup da kanlı bir arındırma töreni salık vermiş olabileceği sorusunu akla getirmektedir. Bununla birlikte kutsal hastalık görüşünü savunanların tertipleedikleri birtakım âyinlerle doğa olaylarına hükmedebildikleri yönündeki ifâdelerin Empedokles'e atfedilen kimi fragmanlarla (örn. B111 DK, ayrıca bkz. aş. s. 84, n. 39) tutarlılık içinde olması da, kuşkusuz dikkat edilmesi gereken bir başka husustur. Sonuç olarak kapsamlı bir çalışmanın konusunu teşkil eden bu son derece tartışmalı, hattâ içinden çıkılması güç meselede, hâlihazırda söylenebilecek tek söz, eldeki metinde yer alan kimi ifâdelerin bahse konu filozofların kimi düşüncelerini imâ etse de, doğrudan doğruya onları işaret etmediğiyle sınırlı kalacaktır.

³⁴ Metinden öğrendiğimiz kadarıyla (Hp. **Morb. Sacr.** 1.32-40), bahse konu kişiler malum hastalığa yakalananlara barbunya, karakuyruk, tekir, yılan balığı gibi balıkları; keçi, geyik, domuz, köpek gibi hayvanlar ile horoz, üveyik, şahin gibi kuşların etlerini; nane, sarımsak ile soğan gibi bitkileri yememelerini salık vermektedir. Ayrıca önleyici tedbirler olarak da, ölümün simgesi sayıldığından koyu renkte giysiler giymekten; bunun yanısıra keçi derisinden yapılan giysiler giymekten yahut bu tür malzemelere temas etmektен; dahası bir ayağı diğerinin üstüne yahut bir eli diğerinin üstüne koymaktan kaçınmaları konusunda ısrar etmektedirler. Burada uygulanması istenen perhizler ile uyulması beklenen yasaklar, hâliyle Pythagorasçı düstürları akla getirmektedir. Malum benzerlik konusunda özl. bkz. Lloyd 1979: 37, ayrıca n. 139.

göre, çoğunlukla karşılaşıldığı üzere, hastalığın ölümle sonuçlandığı durumlarda sorumluluğu tanrılara yükleyip işin içinden kolayca sıyrılmaktır.³⁵

Hangi türden olursa olsun, bütün hastalıkların hekimlik sanatının (**tekhnē iatrikē**) sınırları içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunan metnin devamında yazar, bir adım daha atıp malum kişilerin önerdikleri tedavi yöntemlerini eleştirerek o sözümona kutsal hastalığın haddizâtında doğal nedenlere bağlı olarak gelişen (**kata physin**) bir hastalık olduğunu isbâtlamaya koyulur. Ona göre, her şeyden önce saralı kişilere salık verilen perhizler ile hastalıktan sakınmak için riayet edilmesi istenen yasaklar, biraz dikkatle bakıldığında, malum hastalığın iddia edildiği gibi tanrısal nedenlerden kaynaklanmadığının apaçık delilidir. Söz gelişi keçi eti yememe, hattâ keçi derisinden yapılmış elbise yahut ayakkabı kullanmama konusundaki yasak ele alınacak olsun, sürekli keçi eti yiyip keçi derileri üzerinde uyuyan, hattâ besledikleri yegâne hayvan keçi olduğundan hep keçi derisinden yapılmış elbiseler yahut ayakkabılar giyen Libyalıların tümü tamamı haydi haydi bu hastalıktan mustarip olmalıdır.³⁶ Böyle bir durumun mevzubahis dahî olmaması bir yana, burada önerilen

---

³⁵ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 1.22-46.

³⁶ Burada başvurulan çürütme yöntemi, daha önce Herodotos'ta da görüldüğü üzere (bkz. yuk. s. 64), **Modus Tollens** olarak anılan felsefi bir akılyürütme biçimidir. Sonucun yanlışlanarak yargının çürütülmesini amaçlayan, başka deyişle doğru öncüllerden yanlış sonuçlar çıkmayacağı fikrine dayanan bahse konu çürütme yöntemi, değişik alanlara uygulansa da, Aristoteles'e gelinceye değin adı konup tarif olunmamış, dahası ancak Stoacı filosofların elinde biçimsel olarak irdelenip çözümlenme şansına erişmiştir (Lloyd 1979: 25-26; Longrigg 1993: 39-40). Şu hâlde Aristoteles'e kulak vermemiz, bahse konu yöntemi anlamamız açısından faydalı olacaktır (Arist. **APr.** 53b7-16): ἐξ ἀληθῶν μὲν οὖν οὐκ ἔστι ψεῦδος συλλογίσασθαι, ἐκ ψευδῶν δ' ἔστιν ἀληθές, (...) Πρῶτον μὲν οὖν ὅτι ἐξ ἀληθῶν οὐχ οἷόν τε ψεῦδος συλλογίσασθαι, ἐντεῦθεν δὴ ἄλλων. εἰ γὰρ τοῦ Α ὄντος ἀνάγκη τὸ Β εἶναι, τοῦ Β μὴ ὄντος ἀνάγκη τὸ Α μὴ εἶναι. εἰ οὖν ἀληθές ἐστι τὸ Α, ἀνάγκη τὸ Β ἀληθές εἶναι, ἢ συμβήσεται τὸ αὐτὸ ἅμα εἶναι τε καὶ οὐκ εἶναι· τοῦτο δ' ἀδύνατον. = *Doğru öncüllerden yanlış bir sonucun çıkması mümkün olmaz; ama yanlış öncüllerden doğru bir sonuç çıkabilir. (...) Her şeyden önce doğru öncüllerden yanlış bir sonucun çıkarılamayacağı şuradan da anlaşılabilir: A olduğunda, B de olmalıysa, B olmadığında zorunlu olarak A da olmamalı. Demekki A doğruysa, B de doğru olmalı. Yoksa aynı anda aynı şeyin hem varolduğu hem de olmadığı sonucu doğar ki, bu da zaten imkânsızdır.* **Hippokrates Külliyyâtı**'nda bahis konusu çürütme yönteminin kullanıldığı pek çok örnek mevcut olsa da, konumuzu doğrudan ilgilendirenleri şöyle sıralanabilir: Hp. **Morb. Sacr.** 2.12-17: Ἐτερον δὲ μέγα τεκμήριον ὅτι οὐδὲν θεϊότερόν ἐστι τῶν λοιπῶν νοσημάτων· τοῖσι γὰρ φλεγματώδεσι φύσει γίνεται· τοῖσι δὲ χολώδεσιν οὐ προσπίπτει· καίτοι εἰ θεϊότερόν ἐστι τῶν ἄλλων, τοῖσιν ἅπασιν ὁμοίως ἔδει γίνεσθαι τὴν νοῦσον ταύτην, καὶ μὴ διακρίνειν μήτε χολώδεα μήτε φλεγματώδεα. = *Malum hastalığın diğerlerinden daha tanrısal olmadığına ilişkin bir diğer önemli kanıt da şu: Malum hastalık balgamî mizâçlilerde doğal olarak ortaya çıkarken safrâvî mizâçlilerde pek görülmez. Bu*

yasak bile, bu yasağı öneren kişiler için başlıbaşına bir çelişkidir. Sonuçta Eskiçağda yaygın kanaat uyarınca kimi hâllerinden dolayı saralı olduğu düşünülen malum hayvanlara temas etmenin, onların etlerini yiyip derilerini kullanmanın saraya sebep olduğu yahut mevcut hastalığı alevlendirdiği (**tikteî te kai auksei**), bunlardan sakınmanın, hastalığın düzelmesini sağladığı (**iētai**) düşüncesi bile, tek başına bahse konu hastalığın müsebbibinin tanrı olmadığını kabul anlamına gelmektedir. Çünkü bu durumda insanı iyi edip sağlığına kavuşturan da, hasta edip elden ayaktan düşüren de, yenen yiyeceklerden başkası değildir. Dolayısıyla bu türlü perhizlerle hastalığın tedavi edilebileceği ileri sürülüyorsa, burada artık tanrısal bir etkiden (**tu de theiou . . . hē dynamis**) bahsetmek abesle iştilig olacaktır.³⁷

Öte yandan tedavi için bu türlü perhizlere yahut yasaklara başvuran, dahası hekimlik kisvesi altında arınma törenleri (**katharmoi**) düzenleyip büyülerden medet uman kişiler, bu yollara tevessül etmekle de, malum hastalığın haddizâtında tanrısal yahut kutsal olmadığını kabul etmektedirler. Sonuçta bu tür arınmalarla (**hypo katharmōn**) yahut tedavilerle (**hypo therapeiēs**) birtakım hastalıklar insanlardan uzaklaştırılabiliyorsa, benzeri tekniklerle başka birtakım hastalıkların insanlara musallat edilmesine mani olacak hiçbir şey yok demektir. Şu hâlde burada artık tanrısal (**theion**) değil, insanî (**anthrōpinon**) bir nedenden bahsolunabilir ancak. Hâl böyleyken meseleyi tanrılara (**to theion**) yahut tanrısal güçlere (**to daimonion**) bağlayıp saradan mustarip kişilere arınmaları gerektiğini salık vererek onları aldatmaktan bir ân bile geri durmayan malum sahtekâr şifâcıların yahut şarlatan

---

hastalık diğerlerinden daha tanrısalda, balgamî yahut safrâvî diye ayırmadan her mizâçtan insanda aynı ölçüde görülürdü. Hp. Aër. 22: Τοῦτο δὲ πάσχουσι Σκυθέων οἱ πλούσιοι, οὐχ οἱ κάκιστοι, ἀλλ' οἱ εὐγενέστατοι καὶ ἰσχὸν πλείστην κεκτημένοι, διὰ τὴν ἰππασίην· οἱ δὲ πένητες ἦσσαν· οὐ γὰρ ἰππάζονται. **Καίτοι ἐχρήν, ἐπεὶ θεϊότερον τοῦτο τὸ νόσσημα τῶν λοιπῶν ἐστίν, οὐ τοῖσι γενναιοτάτοις τῶν Σκυθέων καὶ τοῖσι πλουσιωτάτοις προσπίπτει μούνοισι, ἀλλὰ τοῖσιν ἅπασιν ὁμοίως,** (...) Ἀλλὰ γὰρ, ὥσπερ καὶ πρότερον ἔλεξα, θεῖα μὲν καὶ ταῦτά ἐστιν ὁμοίως τοῖσιν ἄλλοισιν· γίγνεται δὲ κατὰ φύσιν ἕκαστα· = *At binmekten kaynaklandığına göre, İskitlerin zenginleri bu hastalığa (i.e. Anandrieis) maruz kalmaktadır; yani soylu olup büyük bir güce sâhib olanları, ayak takımı değil. Nitekim at binmediklerinden fakirler daha az yakalanır bu hastalığa. Sonuçta bu hastalık diğerlerinden daha tanrısal olsaydı, yalnızca İskitlerin en soylu yahut en zenginlerinin başına gelmez, aynı şekilde herkesin başına gelirdi;* (...) Ancak, daha önce de söylediğim gibi, bu hastalık diğer hastalıklarla aynı ölçüde tanrısaldır. Sonuçta bütün hastalıklar doğal bir nedenden kaynaklanmaktadır.

³⁷ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 1.46-54.

büyücülerin gerçek anlamda dinle pek alâkaları olmayıp (**ou peri eusebiēs**) dinsizliğin girdabında (**peri dussebiēs**) dönenip durdukları aşikârdır. Çünkü dillerine pelesenk ettikleri lâfların ardında düpedüz tanrıların varlığını inkâr (**hōs hoi theoi ouk eisi**) yatmakta olduğuna göre, demekki bu kişilerin dindarlık (**eusebes**) yahut tanrısallık (**theion**) diye adlandırdıkları, aslında dinsizlik (**asebes**) yahut zındıklıktan (**anosion**) başkası değildir.³⁸ Sözgelisi bu kişiler Ayı alaşağı edip Güneşi görünmez kılabileceklerini, umulmadık ânda fırtınalar koparıp aynı zamanda havayı dingin hâle getirebileceklerini, şiddetli yağmurlar yağdırıp kuraklıklar çıkarabileceklerini iddia ediyorlarsa,³⁹ bu işleri ister âyinlerle isterse başka türlü hile yahut düzenlerle yapabileceklerini ileri sürsünler, cüret ettikleri bütün bu ölçüsüz davranışlar, aslında tanrıların ya hiç varolmadığı ya da herhangi bir işe güçlerinin yetmediği anlamına geleceğinden, baştan ayağa zındıklık (**dyssebeein**) sayılacaktır. Diyelimki biri büyü yapıp (**mageuōn**) kurban keserek (**thyōn**), yanî tanrının kudretini (**tou theiou hē dynamis**) insan irâdesine (**hypo anthrōpou gnōmēs**) boyun eğdirerek bütün bu söylenenleri yerine getirdi; bu durumda bütün bunlar tanrısal bir etkiyle (**theion**) meydana gelmiş olmayıp aksine insan eliyle (**anthrōpinon**) gerçekleşmiş olacaktır. Bu kişilere atfedilen bahse konu iddiaları asılsız sayıp bir kenara koysak bile, metnin yazarına göre, ortada şöyle bir yadsınmaz gerçek var: İnsanlar geçim derdine düşüp dünyalıklarını kurtarma peşinde olduklarından, kendilerini âciz bırakan bu türden hastalıklar hakkında türlü safsatalar uydurmuş, hattâ daha da ileri giderek malum hastalığın her bir türünü belirli bir tanrıya mâletmişlerdir.⁴⁰ Hâliyle bu durum da,

³⁸ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 1.54-68.

³⁹ Bu ifâdeler, kuşkusuz Akragaslı hekim/filosof Empedokles'in şu mısırâlarını akla getirmektedir (Emp. B111 DK): φάρμακα δ' ὅσσα γεγᾶσι κακῶν καὶ γήραος ἄλκαρ | πεύσηι, ἐπεὶ μούνωι σοὶ ἐγὼ κρανέω τάδε πάντα. | παύσεις δ' ἀκαμάτων ἀνέμων μένος οἱ τ' ἐπὶ γαῖαν | ὀρνύμενοι πνοιαῖσι καταφθινύθουσιν ἀρούρας· | καὶ πάλιν, ἦν ἐθέλησθα, παλίντιτα πνεύματ(α) ἐπάξεις· | θήσεις δ' ἐξ ὄμβροιο κελαινοῦ καίριον αὐχμόν | ἀνθρώποις, θήσεις δὲ καὶ ἐξ αὐχμοῖο θερείου | ρεύματα δένδρεόθρεπτα, τὰ τ' αἰθέρι ναῖήσονται(?), | ἄξεις δ' ἐξ Αἰδαο καταφθιμένου μένος ἀνδρός. = *Hastalıklara, hattâ yaşlılığa devâ olacak nice iksir varsa, | öğreneceksin hepsini, çünkü surf senin için yapacağım bütün bunları. | Dindireceksin dinmek bilmez rüzgârların kudretini, | yeryüzünü kasıp kavuran, esintileriyle toprağı solduran şu rüzgârların; | sonra yine dilersen tekrar geri getireceksin esen yelleri; | kapkara yağmurlardan sonra bir kuraklık salacaksın zamanında, | insanların başına, yaz kuraklığından sonra da salacaksın | havada barınıp ağaçları besleyen akıntuları, | sonra gidip getireceksin Hades'ten gerisingeri, ölmüş insanın ruhunu.*

⁴⁰ Metinde kaydedilene göre (Hp. **Morb. Sacr.** 1.68-82), malum hastalığın her bir türü belirtilerine göre tasnif edilip belirli bir tanrı yahut tanrısal kudrete hasrolunmaktadır. Sözgelisi hastalar keçi

dûçar olunan hastalıklara ancak böylesi âyinler yahut arınma törenleriyle şifâ bulunabileceği fikrine zemin hazırlamıştır. Ancak devânın bu yollardan aranması, sahici hekimlerin itibarına gölge düşürmekle birlikte gerçek anlamda dinin de özüne aykırı bir harekettir. Çünkü bahse konu yaklaşımı benimseyenler, hastalıkları doğal süreçlerden ibâret gören sahici hekimlerin aksine, hastaları sanki manevî olarak kirlenmiş, tanrıların gazabına uğramış, insanlar tarafından efsunlanmış yahut da dine aykırı cürümler işlemiş günahkâr kimseler gibi arındırmaya çalışmaktadırlar. Oysa bu hekim taslakları gerçekten dindar olsaydı, bu yaptıklarının tam tersini yaparlardı; yanî kurbanlar keserek, dualarla, niyazlarla bu hastaları alıp tapınaklara götürerek tanrılara orada yakarırlardı. Ama bunu yapacaklarına, sözü edilen hastaları arındırıp dururlar. Üstelik kimse dokunmasın yahut ayağıyla çiğnemesin diye de, arındırmada kullanılan nesnelere kimini toprağa gömer, kimini denize atar, kimisini de götürüp ıssız dağ başlarına bırakırlar. Bu hastalığın nedeni tanrıysa (**ei dē theos ge estin aítios**), ilgili nesnelere tapınaklara götürüp tanrılara sunmaları, yapılacak en mantıklı hareket olurdu.⁴¹ Sonuçta malum hastalığın tanrısal etkilerle ortaya çıktığını ileri sürüp arındırma törenleriyle hastaları tedaviye kalkışmak, insan bedeninin (**sōma**) tanrı tarafından, başka deyişle âdî bir nesnenin pîrûpâk bir varlık tarafından (**hypo tou agnotatou**) kirletilebileceği (**miainesthai**) anlamına gelmektedir. Hâlbuki tanrı bedenlerimizi kirletmekten ziyâde arındıran, üstelik işlediğimiz günahları, cürümleri bağışlayıp bizi kutsayan yegâne varlıktır.⁴² İşte “kutsal hastalık” fikrini savunanların görüşlerindeki bütün bu çelişkiler göz önünde bulundurulduğunda, malum hastalığın diğer hastalıklardan farksız olup onlardan daha tanrısal yahut kutsal sayılamayacağı; öyleki tanrısal yahut doğaüstü etkilerle değil de, doğal nedenlerle ortaya çıkıp doğal bir seyir izlediği kendiliğinden anlaşılmaktadır:

---

gibi davranıyor, dahası onlar gibi bağırıp çağırıyorsa, bir de sağ yanlarında kasılma oluyorsa, sorumlusu muhakkak Tanrıların Anası'dır. Ama tıpkı atlar gibi tiz çılgınlık atıyorsa, sorumlusu Poseidon'dur; bir de hâcetlerini kaçırıyorsa, o zaman hastalık Enodia adını alır; ancak dışkılarını, tıpkı kuşlarda görüldüğü gibi, genel olarak sık, hattâ hafif seyrediyorsa, düpedüz Apollon Nomios işe karışmıştır. Dahası ağızlarından köpükler fişkırıyor, ayaklarını tekme atar gibi savuruyorsa, kesinlikle Ares'in parmağı vardır bu işte. Nihâyet geceleri dehşete kapılıp korkunç hezeyanlarla yataklarından fırlayarak dışarıda anlamsızca gezip dolaşıyorsa, o hastalara da artık Hekate yahut Kahramanlar musallat olmuş demektir.

⁴¹ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 1.83-103.

⁴² Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 1.103-112.

Düşünceme göre, bu hastalık, diğer hastalıklardan **daha tanrısal değil**. Diğer hastalıklarda olduğu gibi **kendine has bir doğası**, hattâ her bir hastalığın ortaya çıkmasına yol açan neden gibi bir **nedeni** vardır. Dahası en az diğerleri kadar **tedavi edilebilir** bir hastalıktır; tabîî uzun zaman geçer de kök salıp verilen ilaçlardan daha güçlü hâle gelirse, o zaman başka.⁴³

Buraya değin nasıl bir maraz olmadığı enine boyuna tartışılan saranın, artık, nasıl bir hastalık olduğunu açıklamanın sırası gelmiştir. Metnin devamından anladığımız kadarıyla, Hippokrates'in nazarında malum hastalık, diğer bazılarında olduğu gibi, haddizâtında ırsî (**kata genos**) olup tamamıyla ebeveynlerin mizâcına bağlıdır.⁴⁴ Sonuçta nasıl balgamî (**phlegmatōdēs**) yahut safrâvî (**kholōdēs**) mizâçlı kişilerden doğal olarak balgamî yahut safrâvî mizâçlı çocuklar, veremli kişilerden (**phthinōdēs**) veremli çocuklar dünyaya geliyorsa, ebeveyninden biri malum hastalıktan mustarip çocukların da böyle bir hastalıkla dünyaya gelmesinden daha doğal bir şey yoktur.⁴⁵ Ancak, ebeveynlerden tevarüs edilmekle birlikte, yine pek çok hastalıkta olduğu

⁴³ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 2.1-7: Τὸ δὲ νόσημα τοῦτο οὐδὲν τί μοι δοκῆει **θειότερον** εἶναι τῶν λοιπῶν, ἀλλὰ **φύσιν** μὲν ἔχει ἦν καὶ τὰ ἄλλα νοσήματα, καὶ **πρόφασιν** ὅθεν ἕκαστα γίνεται· φύσιν δὲ τοῦτο καὶ πρόφασιν ἀπὸ ταύτου τὸ θεῖον γίνεσθαι ἀφ' ὅτου καὶ τᾶλλα πάντα, καὶ **ιητῶν** εἶναι, καὶ οὐδὲν ἦσσαν ἐτέρων, ὅ τι ἂν μὴ ἦδη ὑπὸ χρόνου πολλοῦ καταβεβιασμένον ἦν, ὥστε ἦδη εἶναι ἰσχυρότερον τῶν φαρμάκων τῶν προσφερομένων. Αὐγίκα κατῆ. Hp. **Aēr.** 22.1-9: Ἔτι τε πρὸς τοιτέοισιν εὐνουχία γίνονται οἱ πλείστοι ἐν Σκύθησι, καὶ γυναικεῖα ἐργάζονται, καὶ ὡς αἱ γυναῖκες διαλέγονται ὁμοίως· καλεῦνται τε οἱ τοιοῦτοι ἀνανδριεῖς. Οἱ μὲν ἐπιχώριοι **τὴν αἰτίην** προστιθέασι **θεῶ**, καὶ σέβονται τοιτέους τοὺς ἀνθρώπους καὶ προσκυνέουσι, δεδοικότες περὶ ἐωυτέων ἕκαστοι. Ἐμοὶ δὲ καὶ αὐτέφω δοκῆει ταῦτα τὰ πάθεα **θεῖα** εἶναι καὶ τᾶλλα πάντα, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἐτέρου **θειότερον** οὐδὲ **ἀνθρωπινώτερον**, ἀλλὰ πάντα ὅμοια καὶ πάντα θεῖα· **ἕκαστον δὲ ἔχει φύσιν τῶν τοιουτέων, καὶ οὐδὲν ἄνευ φύσιος γίνεταί.** = Αὐγίκα *İskitlerin büyük çoğunluğu iktidarsız olur, hattâ kadınlara has işlerle uğraşır; dahası tıpkı kadınlar gibi konuşur, söylerler. Bu tür kişilere Anandrieis (İktidarsızlar) adı verilmektedir. İskitler bunun nedeni olarak tanrıyı görürler; üstelik kendi başlarına da gelir diye korktuklarından, bu tür kişilere hürmet gösterip saygıda kusur etmezler. Bana kalırsa bu hastalık da, diğer bütün hastalıklar da tanrısaldır; başka deyişle herhangi bir hastalık diğerinden daha tanrısal yahut insanî/dünyevî olmayıp bütün hastalıklar birbirine benzer, sonuçta hepsi tanrısaldır. Açıkçası her bir hastalığın kendine has bir doğası vardır; hattâ hiçbir hastalık doğal bir neden olmaksızın ortaya çıkmaz.*

⁴⁴ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 2.7: Ἀρχεται δὲ ὡσπερ καὶ τᾶλλα νοσήματα **κατὰ γένος**·

⁴⁵ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 2.8-11. Döl (**sperma** yahut **gonos**) bedeninin her yanından, yanî sağlıklı olduğu kadar hastalıklı kısımlarından da süzülüp geldiğinden, bedeninin hâlihazırda sâhib olduğu bütün marazları da öz hâlinde barındırmaktadır (Hp. **Morb. Sacr.** 2.11-12): ὡς ὁ γόνος ἔρχεται **πάντοθεν** τοῦ σώματος, ἀπὸ τε τῶν ὑγιερῶν ὑγιερὸς, ἀπὸ τε τῶν νοσερῶν νοσερός. = Çünkü döl bedeninin **her yanından** süzülüp gelir; sağlıklı kısmı bedeninin sağlıklı yanından, hastalıklı kısmıysa **hastalıklı yanından**. Bedenin hem iyi hem de kötü yanlarının dölde mevcut olması, zaman içinde Yunan felsefe-biliminde ağır basan görüşlerden biri hâline gelmiştir. Örn. bkz. Democr. A141 DK: Δ. ἀφ' ὅλων τῶν σωμάτων καὶ τῶν κυριωτάτων μερῶν οἷον ὀστέων σαρκῶν καὶ ἰνῶν (τὸ σπέρμα εἶναι). = Demokritos'a göre **döl**, kemik, et ile sinir gibi en temel kısımlar başta olmak üzere **bedenin her yanından** neşedilmektedir.

üzre, bu hastalığın da bedende yuvalandığı yer, beyinden (**enkephalos**) başkası değildir.⁴⁶ Çünkü beyinde biriken birtakım salgılar, özellikle de balgam (**phlegma**)⁴⁷ çıkıp gidecek yer bulamayınca bedenin her yanından beyne ulaşan damarlara yönelir. Bunun sonucunda bahse konu damarlar tıkanarak taşımakta oldukları havayı beyne ulaştıramaz.⁴⁸ Böyle olunca da hâlihazırda beyinde biriken balgam miktarı git gide fazlalaşır. Böylece beyne dolan balgam, bir süre sonra bahse konu uzvu ziyâdesiyle nemli hâle getirip bedeni işlevsiz kılmaktadır. Nitekim malum hastalıktan mustarip olduğu düşünülen hayvanların, özellikle de keçilerin kafatasları açılıp bakıldığında, sıvı içinde yüzen, öyleki nemden dağılıp pelte pelte olmuş bir beyin manzarasıyla karşılaşılması da, bu duruma gözle görülür bir kanıt sunmaktadır.⁴⁹ Nihâyet güney rüzgârlarının etkili olduğu zamanlarda yahut yerlerde hastalığın alevlendiğine, kuzey rüzgârlarının etkili olduğu zamanlarda yahut yerlerdeyse şiddetinin azaldığına ilişkin gözlemler⁵⁰ göz önünde bulundurulacak olursa, bahse konu hastalığın seyrinde çevre şartlarının da hatırı sayılır bir etkisi olduğu anlaşılacaktır:

Kutsal diye adlandırılan malum hastalık, diğer hastalıklarla aynı nedenlerden kaynaklanmaktadır, başka deyişle **bedene nüfuz eden yahut onu terk eden şeylerden, soğuktan, güneşten, sürekli değişen istikrarsız rüzgârlardan**. Bu şeyler de tanrısal olduğuna göre, malum hastalığın diğerlerinden daha tanrısal olduğunu düşünmek yersiz; çünkü hepsi **tanrısal**, hepsi **insanîdir**.⁵¹ Her birinin **kendine has doğası**, hattâ **niteliği** vardır; hiçbirisi **anlaşılmaz** yahut **tedavi edilemez** değildir.⁵²

⁴⁶ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 3.1-2: Ἀλλὰ γὰρ αἴτιος ὁ ἐγκέφαλος τοῦτου τοῦ πάθεος, ὡσπερ καὶ τῶν ἄλλων νοσημάτων τῶν μεγίστων· = *Ancak diğer büyük hastalıklarda olduğu gibi bu illetin de müsebbibi beyindir.*

⁴⁷ Karş. Hp. **Morb. Sacr.** 5.1-2: Ἡ δὲ νοῦσος αὕτη γίνεται τοῖσι μὲν φλεγματίησι, τοῖσι δὲ χολώδεσιν οὖ. = *Malum hastalık safrâvî değil, balgamî mizâçlı kişilerde ortaya çıkar.*

⁴⁸ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 7.

⁴⁹ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 11.8-13. Metinde bahsi geçen durum, Hippokrates geleneğinde tartışma konusu meselelerin, üstünkörü bir biçimde de olsa, elden geldiğince gözlem yahut tecrübe yoluyla isbâatlanmaya çalışıldığına güzel bir örnektir. Karş. Lloyd 1970: 55.

⁵⁰ Bkz. Hp. **Morb. Sacr.** 13.

⁵¹ Hastalıkların hem tanrısal hem de doğal yahut insanî olarak nitelenmesi ilk elde çelişik görünse de (karş. Hp. **Aër.** 22.5-8), Sokratesöncesi filosoflardan itibaren (örn. Diog. Apoll. B5 DK) Yunan felsefe-bilim geleneğinde karşılaşılan genel eğilimin haddizâtında dinî inkâr edip yok saymaya değil de, araştırma alanının dışında tutmaya yönelik olması hususu, bahse konu çelişkiyi ortadan kaldırmaya yeterlidir. Konuya ilişkin önemli tartışmalar için bkz. Miller 1953: 1-15; Lloyd 2003: 40-60; Edelstein 1967: 205-246; van der Eijk 2005: 45-73.

⁵² Hp. **Morb. Sacr.** 18.1-7: Αὕτη δὲ ἡ νοῦσος ἡ ἱερὴ καλεομένη ἐκ τῶν αὐτῶν προφασίων γίνεται ἀφ' ὧν καὶ αἱ λοιπαὶ ἀπὸ τῶν προϊόντων καὶ ἀπιόντων, καὶ ψύχρος, ἡλίου, πνευμάτων

Görüldüğü üzere kutsal olarak nitelenen hastalığın, Hippokrates'in indinde, adından başka bir kutsallığı bulunmamaktadır. Daha açık ifade edilecek olursa, Hippokrates'e göre malum hastalık doğal nedenlerden kaynaklanmakta, başka deyişle bütünüyle irsî olup insanın vücut yapısını yahut da mizâcını (**physis**) teşkil eden dört temel salgıdan (**khymos**)⁵³ biri olan balgamın (**phlegma**) istila edip beyni iş göremez hâle getirmesi sonucunda ortaya çıkmakta, çevre koşullarının etkisiyle de seyrini sürdürmektedir. Kutsal hastalık yahut sara özelinde ortaya konan mezkur yaklaşımın, Hippokrates'in indinde, diğer bütün hastalıklar için de geçerli olduğu açıktır. Şu hâlde hastalıkların doğaüstü yahut tanrısal müdâhaleler dışında, tümüyle doğal nedenlerle ortaya çıkıp geliştiğini isbâtlamaya yönelik olmakla birlikte, aynı zamanda gözlem ile tecrübe verilerini de dâvet eden bu aklîleştirme çabası, felsefe-bilim tarihinde belki de ilk defa bu denli derli toplu bir şekilde dile getirilmiş olup felsefe-bilim düşüncesinin olgunlaşma sürecini bir işâret fişeği gibi aydınlatmaktadır. Sonuçta hastalıklar doğal yahut insanî nedenlere dayandırılıp akıl yoluyla açıklanmakla, hekimliğin başlıbaşına bir araştırma alanı (**historia**), başka deyişle kuralı kaidesi belirlenmiş bir sanat (**tekhnē**) olarak tanımlanıp sınırlarının tespit edilmesine yönelik en esâslı adım da atılmış demektir. Çünkü bahse konu aklîleştirme çabası, akıl ile tecrübe verilerine dayalı bir araştırma alanı ile onun dışında kalanlar arasına kesin çizgiler çekmeye yönelik bir teşebbüstür. Çalışmamızın ana basamaklarından olan Herodotos'ta belli belirsiz izlerine rastladığımız, ondan çok sonra gelip felsefe-bilim binasını tesis eden Aristoteles'teyse "tarihte ilk defa tereddüte mahal bırakmayacak"⁵⁴ denli kesin bir tavırla karşımıza dikilen mezkur yaklaşım, demekki ilkin İyonyalı doğa filosoflarının elinde adamakıllı yoğrulup şekillenmiş, ancak onlarla aynı havzanın sularından içen hekim Hippokrates'le birlikte bir adım ileriye taşınarak felsefe-bilim binasının

---

μεταβαλλομένων τε καὶ μηδέποτε ἀτρεμιζόντων. Ταῦτα δ' ἐστὶ θεῖα, ὥστε μηδὲν διακρίνοντα τὸ νοῦσημα θεϊότερον τῶν λοιπῶν νοσημάτων νομίζεις, ἀλλὰ πάντα θεῖα καὶ ἀνθρώπινα πάντα· φύσιν δὲ ἔχει ἕκαστον καὶ δύναμιν ἐφ' ἑωυτοῦ, καὶ οὐδὲν ἄπορον ἐστὶν οὐδὲ ἀμήχανον· Ἀγρία κατὰ. Hp. **Morb. Sacr.** 13.30-33: Οὕτως ἡ νοῦσος αὕτη γίνεται καὶ θάλλει ἀπὸ τῶν προσιόντων τε καὶ ἀπιόντων, καὶ οὐδὲν ἐστὶν ἀπορωτέρη τῶν ἄλλων οὔτε ἰῆσθαι οὔτε γνῶναι, οὐδὲ θειοτέρη ἢ αἱ ἄλλαι. = *Bu hastalık bedene nüfuz eden yahut onu terkeden şeylerden dolayı bu şekilde ortaya çıkıp gelişir; hattâ anlaşılması yahut tedavi edilmesi bakımından diğerlerinden daha meşakkatli olmayıp elbette onlardan daha tanrısal da değildir.*

⁵³ Konuyla ilgili olarak bkz. aş. s. 92, vd.

⁵⁴ Bkz. Duralı 2013: 141, s.v. Aristoculuk.

kurulup üstünde yükseleceği malum zeminin döşenmesine vesile olmuştur. Nitekim akla dayalı her çabanın felsefe-bilim değerini hâiz olmadığı, ancak felsefe-bilime ilişkin bütün çabaların akla dayanmak, daha açık bir ifâdeyle aklın önderliği ile denetiminde yol almak zorunda olduğu, velhâsıl aklî bir zemin olmaksızın felsefe-bilim binasının kurulup yükselemeyeceği hakîkati de, Hippokrates'te apaçık görülen bahse konu aklîleştirme çabasının ne denli hayatî bir önem arzettiğini gözler önüne sermektedir. Ne var ki bu tür aklîleştirme çabalarının kendiliğinden yahut tek başına bir araştırma alanına felsefe-bilim hüviyeti kazandırmaya yetmediği de kesinlikle hatırdan çıkarılmamalı. Şu hâlde herhangi bir araştırma alanının (**historia**) felsefe-bilim hüviyetine bürünebilmesi için, demekki aklîliğin yanısıra, her adımında tâbi olacağı genelgeçer bir ilke (**arkhē**) yahut ilkeler dizisine dayalı bir görüş (**theōria**) ile bu görüşün tesis edilmesini mümkün kılan tutarlı bir yönteme (**methodos**) sâhib olması elzemdir.⁵⁵

3.2. Hekimliğin Felsefe-Bilim Temelleri Üstüne İnşâsı

Ünlü Romalı yazar Plinius'a (MS 23-79) kulak verirse, hekimlik sanatının serencamı, Hippokrates elinde aydınlanıncaya değin, aslında tam bir muammâdır.⁵⁶ Gerçekten de Yunan kültüründe **Hippokrates Külliyyâtı**'ndan, daha kesin bir dille söylenirse, MÖ 5. ile 4. yüzyıllardan önce hekimlik sanatına ilişkin derli toplu bilgi edinebileceğimiz kaynakların son derece sınırlı oluşu, Plinius'un mezkur serzenişini haklı çıkaracak niteliktedir. Ancak Asklepios'un efsânevî şahsiyetinden neşed edip gelişerek⁵⁷ zamanla felsefe-bilim mecrâsına yönelen hekimliğin tekâmül sürecinde iki nirengi noktasından bahsolunabileceği de apaçık bir gerçek. Bunlardan biri salt

---

⁵⁵ Karş. Temkin 1953: 216.

⁵⁶ Plin. HN 29.4.1-4: *Sequentia eius, mirum dictu, in nocte densissima latuere usque ad Peloponnesiacum bellum. tunc eam revocavit in lucem Hippocrates, genitus in insula Coo in primis clara ac valida et Aesculapio dicata. = İşin tuhafı, bundan sonraki süreçte hekimlik sanatının üzeri, tâ Peloponnesos Savaşlarına değin zifîrî karanlık bir geceyle örtülmüştür. İşte Asklepios'a adanmış şu son derece meşhur, son derece kudretli Kos adasında dünyaya gelen Hippokrates, o dönemde onu yeniden gün ışığı çıkardı.*

⁵⁷ Pl. Smp. 186e2-3: *ὁ ἡμέτερος πρόγονος Ἀσκληπιός, ὡς φασιν οἶδε οἱ ποιηταὶ καὶ ἐγὼ πείθομαι, συνέστησεν τὴν ἡμετέραν τέχνην. = Pimiz Asklepios, şu şâirlerin dediği, benim de inandığım gibi, bizim sanatımızın (i.e. hekimliğin) temellerini attı.*

gözlem ile tecrübe verilerini kendine basamak kılıp hastalıkların nedenleri ile sağlığın tarifine ilişkin genel bir görüşe (**theōria**) yükselen Krotonlu Alkmaion,⁵⁸ diğeriye bir bakıma onun açtığı çığırda ilerleyip⁵⁹ hekimliğı felsefî tartışmaların tam göbeğıne oturtan Akragaslı Empedokles'tir.⁶⁰ Üstelik hemen hemen Hippokrates'le aynı çağda yaşamış⁶¹ her iki hekim/filosofa ait görüşler ile düşüncelerin Hippokrates geleneğı üzerinde doğrudan yahut dolaylı şekillerde etkide bulunduğu da tartışma götürmez.⁶² Mezkur etkinin izlerine **Hippokrates Külliyyâtı**'nın genelinde rastlamak mümkün olsa da, onu daha yakından görebilmek, hem de hekimlik ile felsefenin ne denli içli dışlı olduğunu, dahası hekimliğın giderek nasıl felsefe-bilim hüviyetine büründüğünü⁶³ tam anlamıyla idrâk edebilmek için, bahse konu külliyyât içinde yer alıp Hippokrates'in hekimlik anlayışını öz hâlinde sunan, ancak aslen Hippokrates'in tedrisatından geçmiş bir hekim olan damadı Polybos tarafından yaklaşık MÖ 410 ile 400 yılları arasında kaleme alındığı tahmin edilen⁶⁴ **İnsan Doğası (Peri Physios Anthrōpou)** başlıklı metne şöyle bir göz atmak yeterli olacaktır.

Bahse konu metnin daha ilk satırlarında evrenin, dolayısıyla insan doğasının da hava, su, toprak, ateş çeşidinden tek bir ilkeyle (**arkhē**) açıklanabileceğini iddia eden kimi filozoflar ile onların bu yaklaşımından etkilenip insanın kan, balgam yahut safra çeşidinden tek bir unsurdan ibâret olduğu görüşünü savunan hekimlere yönelik acımasız eleştiriler göze çarpmaktadır.⁶⁵ İnsan doğasına, başka deyişle, insanın vücut yapısına yahut mizâcına (**physis**) ilişkin bahis konusu tartışmayı "hekimlik sanatının

---

⁵⁸ Bkz. Jones 1979: 3-6.

⁵⁹ Bkz. Longrigg 1993: 64.

⁶⁰ Empedokles'le birlikte artık hekimlik göz önünde bulundurulmaksızın felsefe tarihini anlamının imkânsız hâle geldiğini belirten Burnet'in bu meşhur tesbiti (Burnet 1930: 201, n. 4; karşı. Frede 1987: 225), hekimlik ile felsefe arasındaki sıkı ilişkiyi ne denli vurgulasa da, felsefeyi hekimliğe borçlandırması yahut da bunun yolunu açması bakımından, Edelstein'e kalırsa, son derece yanlıştır (Edelstein 1967: 354).

⁶¹ Alkmaion'un olgunluk çağı (**floruit**), kesin olmamakla birlikte, MÖ 6. yüzyılın sonlarına yahut da 5. yüzyılın başlarına (Nutton 2004: 47); Empedokles'inkiyse tahminen MÖ 5. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır (Wright 1995: 3-6; Burnet 1930: 197-98). Dolayısıyla her iki hekim/filosofun da, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında olgunluk çağını yaşayan Hippokrates'le neredeyse çağdaş olup görüşlerinin hâlihazırda etkisini sürdürdüğü rahatlıkla söylenebilir.

⁶² Karşı. Longrigg 1993: 53; Frede 1987: 238.

⁶³ Karşı. Heidel 1941: viii.

⁶⁴ Bkz. Jouanna 1999: 399-400.

⁶⁵ Bkz. Hp. **Nat. Hom.** 1-3.

sınırları dışında”⁶⁶ ele alan, böylelikle hâlihazırda insan üzerinde etkisi olmayan bir unsurla insan doğasını açıklamaya kalkan filosoflar,⁶⁷ adında tam anlamıyla hemfikir olmasalar da, her şeyin temelinde yatan tek bir ilke/unsur olduğunu ileri sürmekle,⁶⁸ görüşlerini aslında gözlem ile tecrübe verilerini büsbütün yadsıyan⁶⁹ Parmenidesce ortaya konup halefi Melissos tarafından sürdürülen tekçi zihniyet üstüne bina etmektedirler.⁷⁰ İnsanın hâddizatında safra, kan, balgam gibi tek bir unsurdan ibâret olduğunu, bu tek unsurun da sıcak ile soğğun etkisiyle görünüşünü (**idea**) yahut niteliğini (**dynamis**) değiştirerek acı, tatlı, ak, kara vs. gibi hâllere büründüğünü ileri süren kimi hekimler de, işin doğrusu aynı handikapın tuzağına düşmektedirler.⁷¹ Gelgelelim insanı evrenin (**kosmos**) yahut da en genel anlamıyla doğanın (**physis**) izdüşümü, diğer bir ifadeyle bir tür “küçükevren” (**mikrokosmos**) addettiklerinden, koca evreni kendisiyle açıklamaya çalıştıkları bahse konu tek/yekepâre ilkeyi (**arkhē**) insan doğasına uyarlayarak esâsında hekimliğin araştırma alanına giren bir meselede fikir beyan etmeye kalkışan filosofların mezkur yaklaşımları ne denli mesnetsizse, insanı tek/yekepâre bir unsurdan ibâret sayan hekimlerinki de, nice gözleme dayanırsa dayansın, o denli güdüktür. Çünkü varlığı bölünmez bir bütün olarak kavrayıp oluşu (**genesis**) inkâr eden Parmenides metafiziğinin yol açtığı derin açmazı, Melissos’un aksine çoğulcu bir anlayışla aşmaya çalışan, bu nedenle oluş ile bozuluşu ezeli-ebedî dört temel ilke/unsurun (**stoikheion**) birbiriyle karışması (**miksis**) yahut birbirinden ayrışması (**diallaksis**) fikriyle⁷² açıklamaya girişen Empedokles’in burada özetlenen

⁶⁶ Hp. **Nat. Hom.** 1.2: προσωτέρω ἢ ὁκόσον αὐτέης ἐς ἡτρικὴν ἐφήκει.

⁶⁷ Hp. **Nat. Hom.** 1.5: ὅ τι μὴ φανερόν ἐστιν ἐνεὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

⁶⁸ Hp. **Nat. Hom.** 1.9-11: Φασί τε γὰρ εἶναι, ὅ τί ἐστι, καὶ τοῦτ’ εἶναι τὸ εἶναι τε καὶ τὸ πᾶν, κατὰ δὲ τὰ οὐνόματα οὐχ ὁμολογέουσιν· = *Onlara göre tek bir temel unsurdan bahsolunabilir; adında hemfikir olmasalar da, bahse konu unsur tek olup her şeyin de temeli sayılmaktadır.*

⁶⁹ Bkz. Parm. B7-8 DK. İlgili fragmanın çevirisi için bkz. yuk. 1. Bölüm, s. 33, n. 69.

⁷⁰ Hp. **Nat. Hom.** 1.22-25: Ἄλλ’ ἐμοί γε δοκέουσιν οἱ τοιοῦτοι ἀνθρώποι αὐτοὶ ἐωυτοῦς καταβάλλειν ἐν τοῖσιν ὀνόμασι τῶν λόγων αὐτέων ὑπὸ ἀσυνεσίας, τὸν δὲ Μελίσσου λόγον ὀρθοῦν. = *Ama bana sorarsanız bu kişiler, mevzuu kavramaktan âciz olduklarından, iddialarına koydukları adlar konusunda çelişkiye düşüp çâreyi Melissos’un görüşüne sarılmakta buluyorlar.*

⁷¹ Bkz. Hp. **Nat. Hom.** 2.1-8.

⁷² Emp. B8 DK: ἄλλο δὲ τοι ἐρέω· φύσις οὐδενὸς ἔστιν ἀπάντων | θνητῶν, οὐδὲ τις οὐλομένου θανάτου τελευτή, | ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξις τε μιν γέντων | ἔστι, φύσις δ’ ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν. = *Başka bir şey diyeceğim sana: Ne doğum vardır ölümlü varlıklar için | ne de lânetli ölümlü bir son; | olan sadece karışma ile karışan şeylerin ayrışması; | insanların doğum dediği de bu zaten.* Burada geçen **physis** kavramına ilişkin tartışmalar ile genel olarak bahse konu fragmanın yorumlanması konusunda bkz. Burnet 1930: 205-206, n. 4; Wright 1995:

yaklaşımını düpedüz benimsediği anlaşılan⁷³ metnin yazarına göre, insan doğası tek bir ilkedan/unsurdan ibâret, yanî yekpâre bir yapı olmayıp değişik unsurların uyum içinde biraraya gelerek birbirleriyle karışıp kaynaşmasından, demekki tek kelîmeyle mezcoldmasından müteşekkildir. Nitekim genel olarak sağlığın ne olduğuna yahut da hastalıkların nereden kaynaklandığına ilişkin soruların düğümü de tam bu noktada çözülmektedir:

İnsan bedeninde kan, balgam, sarı safra, bir de kara safra bulunur; bunlar **bedenin yapısını** oluşturan unsurlar olup insan bunlar sayesinde acı duyar yahut kendini sağlıklı hisseder. Şu hâlde mezkur unsurlar, gerek **terkip** ile **tesir** gerekse **miktar** bakımından karşılıklı olarak uygun ölçülerde birarada bulunup da kusursuz şekilde birbirleriyle **mezcolduklarında**, insan kendini

---

174-176. Ezeli-ebedi dört ilkenin/unsurun biraraya gelip ölümlü varlıkları teşkil etmesi konusunda ayrıca bkz. Emp. B9 DK; B35 DK.

⁷³ Metinde oluş ile bozuluş yahut doğum ile ölüm hakkında serdedilen şu düşünceler, Empedokles'in konuya ilişkin görüşlerine, deyim yerindeyse, ayna tutmaktadır (Hp. **Nat. Hom.** 3.1-20): Πρῶτον μὲν οὖν ἀνάγκη τὴν γένεσιν γίνεσθαι μὴ ἀφ' ἐνός· πῶς γὰρ ἂν ἔν γ' ἐόν τι γεννήσειεν, εἰ μὴ τι μίχθει; ἔπειτα οὐδ', ἐὰν μὴ ὁμόφυλα ἐόντα μίσηται καὶ τὴν αὐτὴν ἔχοντα δύναμιν, γεννᾷ, οὐδ' ἂν ταῦτα ἡμῖν ζυντελέοιτο. Καὶ πάλιν, εἰ μὴ τὸ θερμὸν τῷ ψυχρῷ καὶ τὸ ξηρὸν τῷ ὑγρῷ μετρίως πρὸς ἄλληλα ἔξει καὶ ἴσως, ἀλλὰ θάτερον θατέρου πολὺ προέξει καὶ τὸ ἰσχυρότερον τοῦ ἀσθενεστέρου, ἢ γένεσις οὐκ ἂν γένοιτο. Ὡστε πῶς εἰκὸς ἀπὸ ἐνός τι γεννηθῆναι, ὅτε γε οὐδ' ἀπὸ τῶν πλειόνων γεννᾶται, ἢν μὴ τύχη καλῶς ἔχοντα τῆς κρήσιος τῆς πρὸς ἄλληλα; Ἀνάγκη τοίνυν, τῆς φύσιος τοιαύτης ὑπαρχούσης καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου, μὴ ἔν εἶναι τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἕκαστον τῶν ζυμβαλλομένων ἐς τὴν γένεσιν ἔχει τὴν δύναμιν ἐν τῷ σώματι, οἷον περ ζυνεβάλετο. Καὶ πάλιν γε ἀνάγκη ἀποχωρέειν ἐς τὴν ἐωντοῦ φύσιν ἕκαστον, τελευτῶντος τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ τε ὑγρὸν πρὸς τὸ ὑγρὸν καὶ τὸ ξηρὸν πρὸς τὸ ξηρὸν καὶ τὸ θερμὸν πρὸς τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν πρὸς τὸ ψυχρὸν. Τοιαύτη δὲ καὶ τῶν ζώων ἐστὶν ἡ φύσις, καὶ τῶν ἄλλων πάντων· γίνεται τε ὁμοίως πάντα καὶ τελευτᾷ ὁμοίως πάντα· ζυνίσταται τε γὰρ αὐτέων ἡ φύσις ἀπὸ τουτέων τῶν προειρημένων πάντων, καὶ τελευτᾷ κατὰ τὰ εἰρημένα ἐς ταῦτ' ὅθεν περ ζυνέστη ἕκαστον, ἐνταῦθα οὖν καὶ ἀπεχώρησεν. = *Bir defa oluşun tek bir unsurdan ileri gelmesi mümkün değil. Öyle ya bir şey yine başka bir şeyle birleşmedikçe bir başka varlığı nasıl meydana getirebilir? Sonra birleşen şeyler aynı soydan gelip aynı niteliklere sâhib olmadıkça hiçbir şey meydana gelemez; biz de böyle bir sonuca varamayız. Yine sıcak soğukla, kuru yaşla mâkul oranlarda yahut uygun ölçülerde birarada bulunmaz, aksine biri diğerinden daha baskın çıkar, başka deyişle biri daha güçlü olup diğeri daha zayıf kalırsa, oluştan bahsetmek mümkün olmaz. Hem uygun ölçülerde biraraya gelip de bir karışım meydana getirmedikçe bir şey pek çok unsurdan meydana gelemiyor madem, tek bir unsurdan nasıl meydana gelecek? Dolayısıyla insanın, hattâ diğer bütün varlıkların da böyle bir doğası olduğuna göre, insanın tek bir unsurdan ibâret olmaması, aksine onun meydana gelmesinde katkısı bulunan her bir unsurun, bedeninde de katkı yaptığı belirli bir niteliğe/kudrete sâhib olması gerekir. Yine insan bedeni vâdesini doldurduğunda, her bir unsurun aslı doğasına, yanî yaşın yaşa, kurunun kuruya, sıcakın sıcakta, soğukun soğukta geri dönmesi gerekir. Nitekim hayvanların, hattâ diğer bütün varlıkların da doğası böyledir; bütün varlıklar benzer şekilde meydana gelir, benzer şekilde zeval bulur. Sonuçta bunların doğası yukarıda bahsolunan bütün o unsurlardan müteşekkil olup her bir varlık, söylendiği üzere, sonunda kendini oluşturan unsurlara ayrılır; böylece geldiği yere geri döner.*

gayet sağlıklı hisseder. Gelgelelim mezkur unsurlardan biri az yahut fazla olduğunda yahut da bedende yalnız başına kalıp da diğer unsurlarla **karışıp kaynaşmadığında**, insan acı duyar. Çünkü mezkur unsurlardan biri kendi başına kaldığında, o unsurun terkettiği yer/uzuv ister istemez hastalıklı hâle gelmekle kalmaz, aynı zamanda akıp giderek hâlihazırda işgal ettiği yer de, aşırı dolu olacağından, acı ile ağrıya neden olur.⁷⁴

Bununla birlikte doğuştan geldiği,⁷⁵ dahası nefes alıp verildiği müddetçe de bedende varolduğu⁷⁶ düşünülen mezkur dört salgının varlığı, hattâ sâhib olduğu nitelikleri, Hippokrates'in indinde tecrübeyle sabit olup en ufak şüpheye yer bırakmamacasına kesindir.⁷⁷ Üstelik aynı satırların devamında bahse konu dört temel salgı, ilk defa Anaksimandros tarafından üstü kapalı biçimde dile getirilerek felsefenin gündemine

⁷⁴ Hp. **Nat. Hom.** 4.1-10: Τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἐν ἑωυτῷ αἷμα καὶ φλέγμα καὶ χολήν ζανθὴν τε καὶ μέλαιναν, καὶ ταῦτ' ἐστὶν αὐτέω ἢ φύσις τοῦ σώματος, καὶ διὰ ταῦτα ἀλγέει καὶ ὑγιαίνει. Ὑγιαίνει μὲν οὖν μάλιστα, ὁκόταν μετρίως ἔχη ταῦτα τῆς πρὸς ἄλληλα κρήσιος καὶ δυνάμιος καὶ τοῦ πλήθεος, καὶ μάλιστα μεμιγμένα ἢ· ἀλγέει δὲ ὁκόταν τι τουτέων ἔλασσον ἢ πλεόν ἢ ἢ χωρισθῆ ἔν τῷ σώματι καὶ μὴ κεκρημένον ἢ τοῖσι ζύμπασι. Ἀνάγκη γάρ, ὁκόταν τι τουτέων χωρισθῆ καὶ ἐφ' ἑωυτοῦ στῆ, οὐ μόνον τοῦτο τὸ χωρίον, ἐνθεν ἐξέστη, ἐπίνοσον γίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐνθα ἂν ἐπιχυθῆ, ὑπερπιπλάμενον ὀδύνην τε καὶ πόνον παρέχειν.

⁷⁵ Hp. **Nat. Hom.** 5.2-23: **Ξυγγέγονε** δὲ ταῦτα τὰ εἰρημένα· πῶς γὰρ οὐ **ξυγγέγονε**; Ancak insan doğasını teşkil eden salgıların sayısı, kökenleri yahut işlevleri konusunda olduğu gibi, bahse konu salgıların doğuştan gelip her zaman insan bedeninde mevcut olup olmadığı konusunda da külliyât genelinde bir fikir birliği yoktur. Mezkur salgıların kimi metinlerde doğuştan gelip doğal olduğu, kimilerindeyse doğal olmayıp marazî bir durum arzettiği, hattâ bedende hastalıklara yol açacak şekilde yahut da hastalıkların doğal sonucu olarak sonradan ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Bilgi için özl. bkz. Lloyd (ed.) 1983: 25.

⁷⁶ Hp. **Nat. Hom.** 5.20-21: μέχρις ἂν δυνατὸς ἦ τὸ πνεῦμα ἔλκειν ἐς ἑωυτὸν καὶ πάλιν μεθίναι; karşı. Hp. **Nat. Hom.** 5.23-24: Πρῶτον μὲν φανερός ἐστιν ὄνθρωπος ἔχων ἐν ἑωυτῷ ταῦτα πάντα αἰεὶ ἕως ἂν ζῆ. Ayrıca karşı. Hp. **Nat. Hom.** 5.34-35: Ἐχει μὲν οὖν ταῦτα πάντα αἰεὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου.

⁷⁷ Metinde mezkur salgıların duyularla algılanabilecek nitelikte oldukları önemle vurgulanmaktadır. Örn. Hp. **Nat. Hom.** 5.5-10: ἔπειτα κατὰ φύσιν τὰς ιδέας κεχωρίσθαι, καὶ οὔτε τὸ φλέγμα οὐδὲν εὐκέναι τῷ αἵματι, οὔτε τὸ αἷμα τῇ χολῆ, οὔτε τὴν χολήν τῷ φλέγματι. Πῶς γὰρ ἂν εὐκίτα εἶη ταῦτα ἀλλήλοισιν, ὧν οὔτε τὰ χρώματα ὅμοια φαίνεται **προσορώμενα**, οὔτε **τῇ χειρὶ ψαύοντι** ὅμοια δοκεῖ εἶναι; οὔτε γὰρ θερμὰ ὁμοίως ἐστίν, οὔτε ψυχρὰ, οὔτε ξηρὰ, οὔτε ὑγρὰ. = *Dahası bunların özleri itibarıyla farklı görünümlere sâhib olduklarını, yani balgamın kana, kanın safraya, safranın da balgama hiç mi hiç benzemediğini (söylüyorum). Şöyle bir göz attığınızda renklerinin çok farklı olduğunu gördüğünüze göre, elinizle dokunduğunuzda farklı olduklarını anladığınıza göre, nasıl olur da birbirlerine benzerler? Sonuçta ne aynı ölçüde sıcaktır bunlar, ne soğuk, ne kuru ne de yaş.* Karşı. Hp. **Nat. Hom.** 7.1-6: Αὔξεται δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ μὲν φλέγμα τοῦ χειμῶνος· τοῦτο γὰρ τῷ χειμῶνι κατὰ φύσιν ἐστὶ μάλιστα τῶν ἐν τῷ σώματι ἐνεόντων, ψυχρότατον γὰρ ἐστίν. Τεκμήριον δὲ τουτέου, ὅτι τὸ μὲν φλέγμα ψυχρότατον, εἰ ἐθέλεις **ψαῦσαι** φλέγματος καὶ χολῆς καὶ αἵματος, τὸ φλέγμα εὐρήσεις ψυχρότατον ἔόν· καίτοι γλισχρότατόν ἐστι καὶ βίη μάλιστα ἀγεται μετὰ χολήν μέλαιναν· = *İnsan bedenindeki balgam miktarı kışın artar. Çünkü balgam en soğuk salgı olduğundan, bedende yer alan salgılar arasında özü itibarıyla kış mevsimine en uygun olandır. Balgamın çok soğuk olduğunun kanıtıysa şu: Balgama, safraya yahut kana elinizle dokunursanız, balgamın hepsinden soğuk olduğunu görürsünüz. Hattâ en yapışkan salğıdır o, başka deyişle kara safradan sonra bedenden en zor atılan salğıdır.*

sokulan,⁷⁸ Alkmaion'la birlikte de⁷⁹ doğrudan doğruya hekimlik sanatına tatbik olunan sıcak (**thermon**), soğuk (**psykhron**), kuru (**ksēron**), yaş (**hygron**) çeşidinden temel zıtlık yahut niteliklerden ikisiyle bağdaştırılarak mezkur niteliklerin baskın şekilde hissedildiği mevsimlerle ilişkilendirilmektedir. Sözgelisi balgam hem soğuk hem de yaş olduğundan, yine aynı niteliklere sâhip kış mevsimiyle yakından ilişkilidir; dolayısıyla bedendeki balgam miktarı ziyâdesiyle arttığından, bu mevsimde genel olarak balgama bağlı hastalıkların görülmesinden daha doğal bir şey yoktur.⁸⁰ Aynı şekilde kan, hem sıcak hem de yaş olduğundan ilkbaharda; sarı safra, hem sıcak hem de kuru olduğundan yazın; kara safra da hem soğuk hem de kuru olduğundan güzün çoğalıp beden üzerindeki etkisini ziyâdesiyle artırmakta, sonuçta bahse konu mevsimlerde de sırasıyla mezkur salgıların neden olduğu hastalıklara tanık olunmaktadır.⁸¹ Şu hâlde bedeni teşkîl edip de uyum içinde birarada bulunan salgıların birinden birinin belirli dönemlerde yahut belirli şartların etkisiyle ölçüsüzce çoğalıp diğerlerine baskın çıkması, böylelikle salgılar arasındaki uyum⁸² ile dengenin bozulması neticesinde hastalıkların oluştuğunu,⁸³ buna bağlı olarak

---

⁷⁸ Bkz. Anaximand. B1 DK; bu zıtlıkların Yunan düşüncesindeki yeri, özellikle de Anaksimandros bağlamında değerlendirilmesi konusunda özl. bkz. Lloyd 1964: 92-100; Anaksimandros'a ilişkin genel bilgi için bkz. Kenny 2006: 7; Guthrie 1985: 78-83; Burnet 1930: 53-54.

⁷⁹ Hippokrates geleneğinde karşımıza çıkan bu yaklaşımın izlerini Alkmaion'a değin sürebiliriz (B4 DK): Ἄ. τῆς μὲν ὑγείας εἶναι συνεκτικὴν τὴν <ἰσονομίαν> τῶν δυνάμεων, ὑγροῦ, ξηροῦ, ψυχροῦ, θερμοῦ, πικροῦ, γλυκέος καὶ τῶν λοιπῶν, τὴν δ' ἐν αὐτοῖς <μοναρχίαν> νόσου ποιητικὴν· φθοροποιὸν γὰρ ἐκατέρου **μοναρχίαν**. καὶ νόσον συμπίπτειν ὡς μὲν ὕφ' οὗ ὑπερβολῆι θερμότητος ἢ ψυχρότητος, ὡς δὲ ἐξ οὗ διὰ πλῆθος τροφῆς ἢ ἐνδειαν, ὡς δ' ἐν οἷς ἢ αἷμα ἢ μυελὸν ἢ ἐγκέφαλον. ἐγγίνεσθαι δὲ τούτοις ποτὲ καὶ τῶν ἔξωθεν αἰτιῶν, ὑδάτων ποιῶν (?) ἢ χῶρας ἢ κόπων ἢ ἀνάγκης ἢ τῶν τούτοις παραπλησίω. τὴν δὲ ὑγείαν τὴν **σύμμετρον** τῶν ποιῶν **κρᾶσις**. = Alkmaion'a göre sağlık, yaş, kuru, soğuk, sıcak, acı, tatlı ile daha başka kuvvetlerin <doğru oranda bir arada bulunması>dır. Bu kuvvetlerden birinin diğerine <baskın çıkması> hastalığa neden olur. Birinden birinin **baskın çıkması** yıkım getirir de ondan. Hastalıklar bedendeki sıcaklığın yahut soğukluğun aşırı derecede artmasından, yiyeceğin fazla kaçmasından yahut yetersiz kalmasından dolayı kan, ilik yahut beyinde ortaya çıkmaktadır. Buralarda baş gösteren hastalıklar bazen de dış nedenlerden, sözgelisi belirli bir niteliğe sâhip su, mekân, yorgunluk, zorlama yahut bunlara benzer nedenlerden kaynaklanmaktadır. Sağlıksa mezkur niteliklerin **uyumlu karışımıdır**.

⁸⁰ Bkz. Hp. Nat. Hom. 7.1-12.

⁸¹ Bkz. Hp. Nat. Hom. 7.12-34.

⁸² Sağlığın uyum (**harmonia**) olduğu düşüncesi aslında Pythagoras'a değin geri götürülebilir; örn. bkz. D.L. 8.33.2-3: τὴν τ' ἀρετὴν **ἁρμονίαν** εἶναι καὶ τὴν ὑγείαν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἅπαν καὶ τὸν θεόν· = (Pythagoras) erdemin, **sağlığın**, her türlü iyiliğin, hattâ tanrının bile **uyum** olduğunu söylemektedir.

⁸³ Hastalıkların salgılarla ilişkisi, hattâ genel olarak hastalıklara yol açan nedenler konusunda örn. bkz. Hp. Aff. 1.7-10: νοσήματα τοῖσιν ἀνθρώποισι γίνεται ἅπαντα ὑπὸ χολῆς καὶ φλέγματος· ἢ

sağlığın da malum salgılar arasındaki uyumun yeniden tesis edilmesiyle mümkün olacağını⁸⁴ varsayan bu yaklaşım sayesinde, hastalıkların nedenleri ile sağlığın tarifine ilişkin, gözlem ile tecrübe verilerini esâs almakla birlikte, en geniş anlamıyla doğayı, yanî insanla berâber onu kuşatan çevre şartlarını da hesaba katan son derece kapsamlı bir görüş (**theōria**) ortaya konmuş demektir.⁸⁵

Kısacası Hippokrates'e gelinceye değin büyücü/şifâci yaklaşımların etkisinde sürdürülegelen, genelde uygulamalı bir niteliğe sâhib olup basit yaralanmalar, kırık çıkık hadiseleri gibi nedeni apaçık ortada olan sorunlara yönelik el becerisine dayalı son derece mahâretli çözümler üretmekle birlikte, nedeni derinlerde gizli, demekki ilk bakışta kestirilemeyen iç hastalıklar konusunda acziyetini teslim eden, velhâsıl esâslı bir fikre yükselip de genel anlamda hekimlik konusunda tatmin edici bir görüş ortaya koyamayan geleneksel hekimlik anlayışı, Yunan düşüncesinin omurgasının çatıldığı MÖ 5. ile 4. yüzyılların kültür ortamında, filozoflar ile onların görüşlerini benimseyip kendilerine mâleden mârifetli hekimlerin elinde artık büsbütün nazarı tartışmaların içine çekilmiştir. Bu cümleden olmak üzere, hekimlik ile felsefeyi

---

δὲ χολή καὶ τὸ φλέγμα τὰς νούσους παρέχει, ὅταν ἐν τῷ σώματι ἢ ὑπερξηραίνηται, ἢ ὑπερρυραίνηται, ἢ ὑπερθερμαίνηται, ἢ ὑπερψύχηται. = *İnsanların yakalandıkları bütün hastalıklar safra ile balgamdan ileri gelmektedir. Öyleki safra ile balgamdan biri bedende ziyâdesiyle nemli, kuru, sıcak yahut da soğuk olduğunda, hastalıklar peydah olmaktadır.* Bu konuda ayrıca bkz. Hp. **Morb.** 1.2.1-8.

⁸⁴ Bu görüş uyarınca hastanın beden yapısı yahut mizâcı, yaşı, içinde yaşadığı mevsim ile coğrafya göz önünde bulundurularak (örn. Hp. **Aph.** 3.1-3) hastalığa yol açan salgı tespit edilecek; ardından malum salgı uygun uzuvlar aracılığıyla boşaltılıp bedenden atılarak (örn. Hp. **Aph.** 1-21) salgılar arasındaki uyum yeniden tesis edilecektir. Malum süreçte boşaltımı (**katharsis**) kolaylaştırmaya yönelik olanlar dışında herhangi bir ilaç (**pharmakon**) kullanmamaya özen gösteren Hippokrates geleneğine mensup hekimlerin en başta gelen vazifesiye, her şeyden önce doğanın şifâ kudretine güvenmek, başka deyişle birtakım perhizlerle yahut beden terbiyesiyle doğaya destek olarak, hiç değilse köstek olmayarak bedeninin mümkün mertebe doğal hâline kavuşmasına yardımcı olmaktır. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Lloyd 1970: 52-53.

⁸⁵ Ancak bu görüş **Kadîm Hekimlik Anlayışı (Peri Arkhaiēs Iatrikēs)** başlıklı metinde bir bakıma elden geçirilerek Alkmaion'un görüşlerine (B4 DK, bkz. yuk. s. 94, n. 79) yaklaştırılmaktadır (Hp. **VM** 14.23-28): "Ἐνὶ γὰρ ἀνθρώπῳ καὶ πικρὸν καὶ ἀλμυρὸν, καὶ γλυκὺ καὶ ὄξυ, καὶ στρυφνὸν καὶ πλαδαρὸν, καὶ ἄλλα μυρία, παντοίας δυνάμιας ἔχοντα, πλῆθος τε καὶ ἰσχόν. Ταῦτα μὲν μεμυγμένα καὶ κεκρημένα ἀλλήλοισιν οὔτε φανερά ἐστιν, οὔτε λυπέει τὸν ἄνθρωπον· ὅταν δὲ τι τούτων ἀποκριθῆ, καὶ αὐτὸ ἐφ' ἑωυτοῦ γένηται, τότε καὶ φανερόν ἐστι καὶ λυπέει τὸν ἄνθρωπον. = *İnsanda tuzlu, acı, tatlı, ekşi, kekre, yavan vs. gibi her türlü tesire, hattâ miktar ile kudrete sâhip sayısız nitelik mevcuttur. Bunlar karışıp kaynaşarak birbirleriyle mezcolduklarında artık gözle görülemedikleri gibi insanların acı duymasına da neden olmazlar. Ancak bunlardan biri diğerlerinden ayrılıp da kendi başına kaldığında, işte o zaman gözle görülür hâle gelmekle kalmaz, insanların da acı duymasına neden olur.*

kendilerinde mezcetmiş Alkmaion ile Empedokles'in görüşlerinden süzülüp gelen, yine hekimlik ile felsefeyi ayrılmaz bir bütün olarak görüp hekimliğin manevî atası Hippokrates'i bunun simgesi sayan Galenos aracılığıyla Batı ile İslâm ortaçağlarına aktarılan, böylece nüfuz ettiği kültürlerle harmanlanarak tâ 18. yüzyıla değin etkisini sürdüren,⁸⁶ burada kaba hatlarıyla ele aldığımız meşhur "dört salgı" görüşüyle Hippokrates, insan doğasına, dolayısıyla da hastalıkları doğuran nedenler ile sağlığa ilişkin aklın denetiminde, aynı zamanda tecrübe verileriyle de örülü genelgeçer bir görüş ortaya koymakla, hekimliği felsefe-bilim temelleri üstüne inşâ etme yolunda en önemli adımı atmıştır.

3.3. Hippokrates'te Araştırma Yöntemi

Buraya kadar bildirilenler ışığında görülüyor ki, Hippokrates her şeyden önce sanatını efsâne ile hurâfelerden ayırmaya çalışmış, sonra da onu tecrübe verileriyle örgüleyip aklın denetimine vererek, velhâsıl felsefe-bilim çerçevesinde değerlendirip işleyerek sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir "araştırma alanı"na dönüştürmüştür. Ancak doğa filozofları tarafından serdedilen kimi müşahedeler ile mülâhazaların da büsbütün devşilip benimsendiği bu süreçte, hekimliğin karşısında amansız bir başka tehlike boy göstermeye başlamıştır. Açıkçası hekimliği temelinden sarsacak mezkur tehlike, nice aklın denetiminde ilerlerse ilerlesin, tecrübe verileriyle git gide bağıni kesen, bununla birlikte henüz tam anlamıyla sınıanıp doğrulanmamış yahut da sınıanıp doğrulanmaya kesinlikle elverişsiz varsayımlara (**hypothesis**) bel bağlayan malum "sahte felsefe"den⁸⁷ başkası değildir. Sonuçta el attığı konuları salt birtakım **a priori** ilkelerden (**arkhē**) hareketle, başka deyişle genelden özele inmek sûretiyle açıklama yoluna giden bahse konu felsefî yaklaşım, hekimliği de kendi yordamınca yoğurup biçimlendirmeye kalkmış; böylelikle haddizâtında yalnızca isbâta yarayan, demekki tündengelişi (**apagōgē**) işâret eden kendi yöntemini ona zerketmeye çalışmıştır. Ne var ki bu durum da yönteme ilişkin tartışmaların fitilini ateşlemekte gecikmemiş;

---

⁸⁶ Konuya ilişkin genel bilgi için bkz. Lloyd (ed.) 1983: 51-60.

⁸⁷ Bkz. Jones 1979: 23.

dolayısıyla temelsiz, hattâ içi boş (**kenos**) varsayımlardan (**hypothesis**) ziyâde salt gözlem ile tecrübe verilerine sırtını yaslayan hekimlerin bu çeşit felsefeyle kıyasıya yüzleşip hesaplaşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim **Hippokrates Külliyyâtı**'nda yer alan en tartışmalı metinlerden olup çağdaş araştırmacıların titiz incelemeleri sonucu MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen,⁸⁸ üslûbundan anlaşıldığı kadarıyla da seçkin bir dinleyici kitlesine hitaben irâd edilmiş bir nutuk niteliği taşıyan⁸⁹ **Kadîm Hekimlik Anlayışı (Peri Arkhaiës Iatrikēs)** başlıklı metin, tam da hekimler ile malum filozoflar arasındaki bu canhıraş hesaplaşmaya sahne olmaktadır. Üstelik bahse konu metnin satırları arasında gezinirken gözümüze ilişen ifâdelerin keskinliği, meslekten hekim olmamakla birlikte hekimlik konusunda engin bir bilgi birikimine sâhip Romalı yazar Celsus'un (MS 1. yy.) Eskiçağda hekimliğin ortaya çıkış ile gelişim serüvenini aydınlatan, ne şans ki günümüze erişmeyi başarabilmiş ender kaynaklardan sayılan **De Medicina** başlıklı eserinde Hippokrates'ten "hekimliği felsefeden ayıran kişi"⁹⁰ olarak bahsedişini⁹¹ büsbütün haklı çıkaracak türdendir:

Hekimlik sanatı hakkında konuşmaya yahut yazmaya teşebbüs eden herkes, iddiasını sıcak, soğuk, yaş, kuru gibi yahut da gönlünden başka ne geçiyorsa artık o çeşit bir varsayım⁹² dayandırıp insanların başına gelen ölüm ile hastalıkların temel nedenini **dar bir alana indirgeyerek** hepsi için bir yahut iki neden ileri sürmektedir; ancak bu kişilerin ileri sürdükleri düşüncelerin çoğunda yanılığa düştükleri açıkça görülmektedir.⁹³

---

⁸⁸ Bkz. Schiefsky 2005: 63-64; karş. Craik 2015: 285; Jouanna 1999: 376.

⁸⁹ Bu konuda önemli bir değerlendirme için bkz. Schiefsky 2005: 36-46.

⁹⁰ Bkz. Cels. **Med.** 8.1-4: Huius autem, ut quidam crediderunt, discipulus **Hippocrates Cous**, primus ex omnibus memoria dignus, **a studio sapientiae disciplinam hanc separavit**, vir et arte et facundia insignis.

⁹¹ Kimi araştırmacılar, bu düşünceyi dile getirirken Celsus'un aklında, hekimliği dönemin spekulatif bir nitelik arzeden felsefesinden ayrı bir araştırma alanı olarak gören **Kadîm Hekimlik Anlayışı** başlıklı metnin bulunduğu görüşündedir. Kimileriye bu ifâdelerin ardında edebî imâlar arayarak burada sadece bahse konu metinden yahut Hippokrates'in hekimliği bu çeşit bir felsefeden ayırma çabalarından değil, daha ziyâde malum dönemde hekimliği ilgilendiren konulara pervâsızca ele atan felsefî metinlerden ayrı, bütünüyle hekimliğe ilişkin bir külliyyât ortaya koyma gayretinden bahsedildiği kanaatindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Longrigg 1993: 227, n. 4.

⁹² Hemen belirtelim ki, burada geçen "varsayım" (**hypothesis**) kelimesine MÖ 5. yüzyıldan önceki felsefî metinlerde rastlamak mümkün değildir. Konu hakkında bkz. Jones 1979: 28; ayrıca mezkur terimin Yunan düşüncesindeki yeri konusunda önemli değerlendirmeler için özl. bkz. Lloyd (ed.) 1983: 42-43; Jones 1979: 26-32.

⁹³ Hp. **VM** 1.1-6: Ὀκόσοι ἐπεχείρησαν περὶ ἰητρικῆς λέγειν ἢ γράφειν, **ὑπόθεσιν** σφίσις αὐτέοισιν **ὑποθέμενοι** τῷ λόγῳ, θερμὸν, ἢ ψυχρὸν, ἢ ὑγρὸν, ἢ ξηρὸν, ἢ ἄλλ' ὅ τι ἂν ἐθέλωσιν, ἐς βραχὺ ἄγοντες, **τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτίας** τοῖσιν ἀνθρώποισι τῶν νούσων τε καὶ τοῦ θανάτου, καὶ πᾶσι τὴν

Dahası doğruluğu adamakıllı ısbâtlanmamış, üstelik ısbâtına da gerek duyulmadan üstüne düşüncelerin bina edileceği birtakım felsefî varsayımlardan kalkarak iş görmenin, hekimliği ayakları yere basmayan hayâllerle dolu, kuru lâf kalabalığından ibâret alelâde bir sanata indirgemekten farksız olacağı, metnin ilerleyen satırlarında daha keskin bir dille ifâde edilmekte, hattâ deyim yerindeyse dinleyicilerin zihnine kazınmaktadır:

Bundan dolayı hekimlik sanatının, gerek **görüş alanının dışında kalan**,⁹⁴ gerekse **son derece tartışmalı** meselelerde olduğu gibi, **boş bir varsayım**⁹⁵ ihtiyâç duyduğunu hiç düşünmüyorum.⁹⁶ Sonuçta bu tür meselelerde fikir beyan edilecek olundu mu, **varsayım** başvurmak kaçınılmazdır. Söz gelişi birisi **gökyüzü ile yerin altındaki şeylerden**⁹⁷ bahsedip de bu tür konularda fikir beyan etmeye kalktığımda, beyan edilen fikrin **doğru** olup olmadığı ne fikri beyan eden için **aşikârdır** ne de onu dinleyenler için; çünkü bu durumda **kesinlikle bilmeyi sağlayacak**⁹⁸ herhangi bir ölçüt söz konusu değildir.⁹⁹

Oysa hekimlik, gerçeklik zeminine sınımsız bağlı olmakla, dolayısıyla da gözlemlenip deneylenebilir olaylara dayanmakla birlikte, rastlantıyı (**tykhē**) dışarıda bırakarak¹⁰⁰

---

⁹⁴ αὐτέην, ἐν ἧ δύο προθέμενοι, ἐν πολλοῖσι μὲν καὶ οἷσι λέγουσι καταφανέες εἰσὶν ἁμαρτάνοντες·
Mezkur terimler (**aphanea** ile **aporeomena**), Nilin taşma nedenleri konusunda Herodotos'un yürüttüğü tartışmada da karşımıza çıkmakta (Hdt. 2.24-25), dolayısıyla malum dönemde, yani MÖ 5. ile 4. yüzyıllarda cereyan eden felsefe-bilim tartışmalarının seyrine ışık tutmaktadır. Ayrıca bkz. yuk. s. 60-66.

⁹⁵ 19. yüzyılın önde gelen felsefe tarihçilerinden Theodor Gomperz, burada geçen “boş varsayım” (**kenēs hypothesios**) ifâdesini “bilim tacımın parıldayan mücevheri” şeklinde övüp pozitivist bilimin öncüsü olarak selâmlamıştır. Bkz. Gomperz 1905: 305.

⁹⁶ Aynı iddia metnin değişik yerlerinde sıklıkla tekrarlanmaktadır; örn. bkz. Hp. VM 2.19-20: Καὶ διὰ ταῦτα οὖν οὐδὲν δέεται ὑποθέσιος. = *Bu nedenle hekimliğin herhangi bir varsayım ihtiyacı yoktur.*

⁹⁷ Yunan düşüncesi başından itibaren göğün üstünde (**ta meteōra**) yahut yerin altında (**ta hypo gēn**) cereyan eden olaylarla, başka deyişle şartlar itibarıyla birebir gözlemlenip deneylenebilir olmaktan uzak konularla (**aphanea**) haşır neşir olup spekulatif bir mecrâda seyretmiştir. Dahası genel olarak filozoflara mâledilen bu tür eğilimler Sokrates'i mahkeme karşısına çıkararak suçlamalar arasında da kendine yer bulmuştur. Örn. bkz. Pl. Ap. 19b, 23d; Ar. Nu. 228: ἐξηῦρον ὀρθῶς τὰ μετεώρα **πράγματα**.

⁹⁸ Karş. Hdt. 2.44; bahse konu pasajın çevirisi için bkz. yuk. s. 45-46.

⁹⁹ Hp. VM 1.15-21: Διὸ οὐκ ἤξιον ἔγωγε **κενῆς** αὐτέην **υποθέσιος** δέεσθαι, ὡς περ τὰ ἀφανέα τε καὶ ἀποροόμενα· περὶ ὧν ἀνάγκη, ἢν τις ἐπιχειροίη λέγειν, **υποθέσει** χρέεσθαι· οἷον περὶ τῶν μετεώρων ἢ τῶν ὑπὸ γῆν εἰ λέγοι τις καὶ γινώσκου ὡς ἔχει, οὐτ' ἂν αὐτέω τῶ λέγοντι οὔτε τοῖσιν ἀκούουσι **δῆλα** ἂν εἶη, εἴ τε **ἀληθέα** ἐστὶν εἶτε μὴ· οὐ γὰρ ἔστι πρὸς ὃ τι χρὴ ἐπανενέγκαντα **εἰδέναι τὸ σαφές**.

¹⁰⁰ Sanatın/bilimin (**tekhne**) rastlantıyı (**tykhē**) dışarıda bırakan yanından metnin değişik yerlerinde çeşitli şekillerde bahsedilmesi, Yunan düşüncesinde mezkur iki kavramın birbiriyle olan ilişkisine

kesinlik bilmeyi (**eidenai to saphes**), demekki sınanıp doğrulanabilirlik ölçütünü de şart koştuğundan, izâhı ancak varsayımla (**hypothesis**) mümkün görünen, başka türlü söylenirse görüş alanının dışında (**aphanea**) yer alıp da hülyâyî zihinleri kışkırtmanın ötesine geçemeyecek meselelere kafa yoran uğraşlarla yöntem (**hodos**) bakımından taban tabana zıt olup düstûrları evvel zaman içinde keşfolunup sınırları belirlenmiş, velhâsıl dört başı mamur bir sanat (**tekhnē**) olarak karşımıza çıkmaktadır:

Hekimlik, ihtiyâcı olan her şeye, yanî bir **ilke** ile vaktiyle keşfedilmiş olup öteden beri pek çok değerli keşfe de imzâ atılmasını sağlayan bir **yönteme** zaten evvelemîrde sâhiptir. Bu sanata ilişkin geri kalan ne varsa, onlar da yine **bu yöntem sayesinde** keşfolunacaktır; araştırmacı ortaya konmuş **keşiflerden** haberi, **işinde ehil** bir kimse olup da araştırmalarını **bahse konu keşiflerden hareketle yürütürse** tabîî. Bir kimse bütün bunları reddedip bir kenara koyarak **değişik bir yöntemle** yahut da **değişik bir usûle**¹⁰¹ araştırmalarını yürütmeye çalışır, sonra da kalkar herhangi bir keşifte bulunduğunu iddia ederse, bu kişi düpedüz aldanmıştır, üstelik aldanmaya da devam etmektedir. Çünkü bu imkânsız bir iştir. Hattâ bunun imkânsız olma nedenlerini, **sanatın** gerçekte ne olduğunu izâh ederek size göstermeye çalışacağım. Bu sayede **başka bir yöntemle herhangi bir keşifte bulunmanın mümkün olmadığı** da açıkça anlaşılacak.¹⁰²

---

de ışık tutmaktadır. Örn. bkz. Hp. VM 1.8-15: Εἰσὶ δὲ δημιουργοὶ, οἱ μὲν φλαυροὶ, οἱ δὲ πολλὸν διαφέροντες· ὅπερ, εἰ μὴ ἦν ἰητρικὴ ὄλως, μηδ' ἐν αὐτῇ ἔσκεπτο, μηδ' εὖροιτο μηδὲν, οὐκ ἂν ἦν, ἀλλὰ πάντες ἂν ὁμοίως αὐτέης ἄπειροὶ τε καὶ ἀνεπιστήμονες ἦσαν, καὶ τύχη ἂν πάντα τὰ τῶν καμνόντων διωκέετο. Νῦν δ' οὐχ οὕτως ἔχει. = *Hekimlikle iştigal eden bazı zanâatkârlar beş para etmez olsa da, bazıları son derece niteliklidir. Sonuçta hekimlik sanatı diye bir şey hiç varolmasaydı, hattâ bu sanata dair herhangi bir araştırma yapılmamış yahut keşif ortaya konmamış olsaydı, böyle bir durumdan da bahsolunamazdı; üstelik herkes aynı ölçüde tecrübesiz olup cehâlete düşer, böylece hastalara ilişkin bütün tedavi süreçleri rastlantının elinde oyuncak olurdu. Gelgelelim işin aslı başka.* Karş. Hp. VM 12.10-13: οἶμαι, . . . θαυμάζειν τὰ ἐξευρημένα, ὡς καλῶς καὶ ὀρθῶς ἐξεύρηται, καὶ οὐκ ἀπὸ τύχης. = *Bana sorarsanız öyle şans eseri değil de dosdoğru, sağlam araştırmalar sonucu ortaya konan bu keşiflere ancak hayranlık duymalıyız. Sanat ile rastlantı terimlerinin burada ele aldığımız metin bağlamında değerlendirilmesi konusunda özl. bkz. Schiefsky 2005: 5-13.*

¹⁰¹ Anlaşılacağı üzere burada vurgulanan “değişik yöntem” yahut “değişik usûl”den kasıt, biraz evvel değinilen varsayımlara (**hypothesis**) dayalı felsefî yaklaşımdan, daha açık bir ifadeyle “speklativ metafizik”ten başkası değildir.

¹⁰² Hp. VM 2.1-9: Ἰητρικῇ δὲ πάντα πάλαι ὑπάρχει, καὶ ἀρχῇ καὶ ὁδὸς εὐρημένη, καθ' ἣν καὶ τὰ εὐρημένα πολλὰ τε καὶ καλῶς ἔχοντα εὕρηται ἐν πολλῷ χρόνῳ, καὶ τὰ λοιπὰ εὐρεθήσεται, ἦν τις ἱκανός τε εὖν καὶ τὰ εὐρημένα εἰδῶς, ἐκ τούτων ὁρμώμενος ζητήῃ. Ὅστις δὲ ταῦτα ἀποβαλὼν καὶ ἀποδοκιμάσας πάντα, ἐτέρῃ ὁδῷ καὶ ἐτέρῳ σχήματι ἐπιχειρεῖ ζητεῖν, καὶ φήσει τι εὕρησεναι, ἐξηπάτηται καὶ ἐξαπατᾶται· ἀδύνατον γάρ. Δι' ἃς δὲ ἀνάγκας ἀδύνατον, ἐγὼ πειρήσομαι ἐπιδείξειαι, λέγων καὶ δεικνὺς τὴν τέχνην ὅ τι ἐστίν. Ἐκ δὲ τούτου καταφανὲς ἔσται ἀδύνατα ἐόντα ἄλλως πως τούτων εὕρισκεσθαι.

Metnin yazarına göre hekimlik sanatında başından itibaren takip edilen, üstelik bahis konusu sanatın ortaya çıkmasını, hattâ serpilip gelişmesini sağlayan yegâne yöntemin (**hodos**) doğrudan tecrübe (**empeiria**) olduğu su götürmez. Daha açık söylenirse, hekimlik esâsında insan doğasını (**physis anthrōpou**), dolayısıyla mezkur doğanın maruz kaldığı bütün hastalıkları (**nousoi**) da gelişigüzel varsayımlarla izâha çalışan, salt safsatalarla örülü zamâne yaklaşımlarından âzâde olup insanlığın deneye yanıla oluşturduğu tecrübeler ile sadece bunları temel alarak ortaya koyduğu keşiflerine (**heurēma**) dayanmaktadır:

Başlangıçta hekimlik sanatı hiç keşfedilmeyecek, hattâ araştırılmayacaktı bile (ne de olsa kendisine ihtiyâç duyulmuyordu); sağlıklı insanların yiyip içtikleri şeyleri yiyip içmek, hayatlarını idâme ettirdikleri şeylerle hayatlarını idâme ettirmek hastalar için de uygun olsaydı, bunlardan daha iyisi de bulunmasaydı tabîî. Ama hastalar, bugün de olduğu gibi, sağlıklı insanlarla aynı şeyleri yiyip içemediklerinden, **hekimliğin araştırılıp keşfedilmesi zarûret hâlini aldı**. Dahası atların, sığırların, hattâ insan dışındaki diğer bütün canlıların yiyip içtiği şeyler insanlara kâfi gelseydi, sağlıklı insanların şu ânki beslenme, hattâ yaşama düzenleri bile keşfolunmayacaktı bana kalırsa.¹⁰³

Şu hâlde insanların diğer canlılardan farklı olarak kendi beslenmelerine uygun, başka deyişle yiyip kolaylıkla hazmedebilecekleri türden besinlere duydukları ihtiyâç, hattâ zarûret, hekimliğin keşfolunmasını sağlayan tecrübenin ana basamaklarından birini teşkil etmektedir. Bahse konu tecrübenin bir diğer basamağını da, sağlıklı kişiler ile hastaların aynı beslenme düzenine (**diaita**) uyum sağlayamayacağına ilişkin gözlem oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere metnin yazarı, hastalar için en uygun beslenme düzenlerini araştırıp keşfeden hekimler ile insanların genel olarak hayvanların

---

¹⁰³ Hp. VM 3.1: Τὴν γὰρ ἀρχὴν οὐτ' ἂν εὐρέθη ἢ τέχνη ἢ ἰητρικὴ, οὐτ' ἂν ἐζητήθη (οὐδὲν γὰρ αὐτέης ἔδει), εἰ τοῖσι κάμνουσι τῶν ἀνθρώπων, τὰ αὐτὰ διαιτωμένοισι τε καὶ προσφερομένοισιν, ἅπερ οἱ ὑγιαίνοντες ἐσθίουσί τε καὶ πίνουσι καὶ τᾶλλα διαιτέονται, ξυνέφερε, καὶ εἰ μὴ ἦν ἕτερα τουτέων βελτίω. **Νῦν δ' αὐτὴ ἢ ἀνάγκη ἰητρικὴν ἐποίησε ζητηθῆναι τε καὶ εὐρεθῆναι ἀνθρώποισιν**· ὅτι κάμνουσι ταῦτα προσφερομένοισιν, ἅπερ οἱ ὑγιαίνοντες, οὐ ξυνέφερον, ὡς οὐδὲ νῦν ξυμφέρει. Ἔτι δ' ἄνωθεν ἔγωγε ἀξιῶ οὐδ' ἂν τῶν ὑγιαίνόντων διαίταν τε καὶ τροφήν, ἣ νῦν χρέονται, εὐρεθῆναι, εἰ ἐξήρκεε τῷ ἀνθρώπῳ ταῦτα ἐσθίοντι καὶ πίνοντι βοῖ τε καὶ ἵπῳ καὶ πᾶσιν ἐκτὸς ἀνθρώπου. Καρῆ. Hp. VM 5-3-5: Ἐμοὶ μὲν γὰρ, ὅπερ ἐν ἀρχῇ εἶπον, οὐδ' ἂν ζητῆσαι δοκέοι ἰητρικὴν οὐδεὶς, εἰ **ταῦτὰ διαιτήματα** τοῖσι τε κάμνουσι καὶ τοῖσιν ὑγιαίνουσιν ἤρμοζεν. = *Başta da söylediğim gibi, aynı beslenme düzeni sağlıklı insanlar kadar hastalar için de uygun olsaydı, hiçkimse kalkıp da hekimlik sanatına ilişkin bir araştırma yapmazdı.*

tüketimine uygun, hazmı zor besinler yerine hâlihazırda tüketmeye alışkın oldukları, kendilerine yararlı besinleri keşfeden, bir tür aşçı adını verebileceğimiz kişileri aynı kefeye koymaktadır.¹⁰⁴ Çünkü ona göre, sağlıklı kişiler ile hastaların bünyeleri göz önüne alındığında kolaylıkla görülecektir ki, sağlıklı kişilerin alışkınlık edindikleri beslenme düzeninin hastalara vereceği zarar, vahşi hayvanların alışkın oldukları beslenme düzeninin sağlıklı kişilere vereceği zarardan çok daha fazladır.¹⁰⁵ Demekki metnin yazarı hekimliği, doğrudan doğruya insanların beslenme ile yaşama düzenlerinin (**diaita**) tespit ile tertibine yoğunlaşan, başka deyişle hastalar ile sağlıklı kişilere, hastalık yahut sağlık durumlarına göre hangi beslenme düzeninin salık verileceği konusunda uzun uzadıya kafa yorularak, sürekli denemeler ile araştırmalar yapılarak keşfolunmuş (**eurēmenē**) bir sanat saymaktadır. Nihâyet hekimliğin keyfi yahut şahsî görüşler ile düşüncelerin uzağında olduğunu, dolayısıyla sağlayacağı şifânın da kaskatı nazarî tartışmalara havâle edilemeyeceğini yahut da gelişigüzel tesâdüflerin (**tykhē**) eline bırakılamayacağını vurguladıktan sonra, eleştirilerini alaycı bir edâya büründürüp muarızlarına¹⁰⁶ şöyle seslenmektedir:

Bahse konu görüşü savunan, üstelik o malum **yöntemden** hareketle hekimlik sanatını **varsayımlara** indirgeyen kişilerin, kapılandıkları bu **varsayımlarla** insanları nasıl tedavi ettiklerini anlamakta sahiden güçlük çekiyorum. Ancak bana kalırsa bu kişiler, **başka herhangi bir nitelikten pay almayan**, yani **kendi başına** sıcak, soğuk, kuru yahut yaş diye bir şey keşfetmiş değiller; üstelik bence herkesin tükettiği yiyecekler ile içeceklerin aynısını hastalarına salık vermektedirler. Yalnız bunlardan birine sıcak, birine soğuk, birine yaş, birine kuru **niteliklerini atfederler**. Sonuçta bir hastaya sıcak bir şey almasını salık vermek beyhûde bir iştir. Öyle ya, hasta derhal “Bu da ne demek?” diye soracaktır.¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ Hp. VM 7.1-5.

¹⁰⁵ Hp. VM 8.1-15.

¹⁰⁶ Metinde karşılaşılan eleştirilerin hangi filozof/hekimlere yönelik olabileceğine ilişkin önemli bir tartışma için bkz. Lloyd 1963: 108-126.

¹⁰⁷ Hp. VM 15.1: Ἀπορέω δ' ἔγωγε, οἱ τὸν λόγον ἐκεῖνον λέγοντες, καὶ ἀπάγοντες ἐκ ταύτης τῆς ὁδοῦ ἐπὶ ὑπόθεσιν τὴν τέχνην, τίνα ποτὲ τρόπον θεραπεύσουσι τοὺς ἀνθρώπους, ὡσπερ ὑποτίθενται. Οὐ γάρ ἐστιν αὐτέοισιν, ὡς ἐγὼ οἶμαι, ἐξευρημένον αὐτό τι ἐφ' ἑωυτοῦ θερμόν, ἢ ψυχρόν, ἢ ξηρόν, ἢ ὑγρόν, μηδενὶ ἄλλω εἶδει κοινωνέον, ἀλλ' οἶμαι ἔγωγε ταῦτα πόματα καὶ βρώματα αὐτέοισιν ὑπάρχειν οἷσι πάντες χρεόμεθα. Προστιθέασι δὲ τῷ μὲν εἶναι θερμῷ, τῷ δὲ ψυχρῷ, τῷ δὲ ξηρῷ, τῷ δὲ ὑγρῷ. Ἐπεὶ ἐκεῖνό γε ἄπορον προστάξαι τῷ κάμνοντι, θερμόν τι προσενέγκασθαι· εὐθὺς γὰρ ἐρωτήσει, τί ἐστιν;

Gelgelelim tecrübeye dayalı malum kadîm anlayıştan beslenen hekimlik, felsefeyle sarmaş dolaş olup kendini felsefe-bilim zeminine oturtunca, elbette zaman içinde bu ilişkiden pay çıkarırlar da olmuş; hattâ meslekten hekim olsun olmasın, hekimlik konusunda ahkâm kesmekten çekinmeyen allâmeler kol gezmeye başlamıştır. Ele aldığımız metinde haklı olarak hedef tahtasına oturtulan malum kişiler (**sophistai**), açıkçası insanın felsefî anlamda kökeninin (**arkhē**) ne olduğu, yanî başlangıçta nasıl meydana gelip hangi kosmolojik unsurlardan oluştuğu bilinmeden hekimlik sanatının icrâ edilemeyeceğini ileri sürmektedirler. Ne var ki mezkur yaklaşım, Sokratesöncesi filozofların genel anlamda doğaya (**physis**) yahut evrene (**kosmos**) ilişkin kanaatler ile görüşlerini insana teşmil edip insan doğasını da hava, su, toprak, ateş çeşidinden temel unsurlarla (**stoikheion**) yahut da sıcak, soğuk, kuru, yaş çeşidinden temel niteliklerle (**dynamis**) açıklama gayretini esâs almaktadır. Bu nedenle maruz kalınan hastalıkların nedenlerini (**aitia**) gelişigüzel varsayımlara (**hypothesis**) indirgeyip her bir hastalığın kendine has bir doğası yahut nedeni olabileceği düşüncesini¹⁰⁸ hiçe saymakta, böylece uygulamaya yönelik bir sanat olan hekimliği içinden çıkılmaz bir girdaba sürüklemektedir. Hekimliği bu girdaptan kurtarmak için de onun araştırma alanı ile yalnızca varsayımlarla iş görmeye yeltenip gözlem ile tecrübeyi bir kenara koyan mâhut felsefe çeşidi arasına kalın, hattâ keskin bir hat çekilmeli; dahası insan doğasına ilişkin bilgilerin kaynağının bu çeşit mesnetsiz varsayımlarla örülü felsefeler değil, tecrübeye bel bağlayıp onu felsefe-bilim meyanında yoğuran hekimlik sanatı olduğu en baştan kabul edilmelidir:

Bazı hekimler ile sofistler (bilgiçler), insanın **ne olduğunu** (i.e. kökenini) bilmeyenlerin hekimlikten de anlamayacağını iddia edip insanları adamakıllı tedavi etmek isteyen kişilerin en başta bu konuyu öğrenmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Ancak bu iddia, tıpkı **doğaya ilişkin**¹⁰⁹ yazılar kaleme alıp

---

¹⁰⁸ Doğrusu Hippokrates geleneğinde hastalıkların nedenleri konusunda benimsenmiş tek bir görüşten bahsolunamaz. Külliyyât genelinde kimi zaman bütün hastalıkların tek bir nedenden kaynaklandığı ileri sürülürken, kimi zaman hasta sayısı kadar hastalık olduğu, dahası hastalıklara ilişkin belirtiler arasındaki en ufak farklılıkların bile değişik türde hastalıklara işaret ettiği savunulmaktadır. Bilgi için bkz. Lloyd (ed.) 1983: 21.

¹⁰⁹ Bu pasajın bütününde tartışmaya açılan “doğa” (**physis**) terimiyle, esâsında “insan doğası” (**physis anthrōpou**) kastedilmektedir. Ayrıca bahse konu pasaj, genellikle Platon’da geçen şu ifâdelerle birlikte ele alınarak Hippokrates’in hekimlik yöntemine, hattâ buradan da hareketle **Hippokrates**

insanın kökeninin ne olduğunu, başlangıçta nasıl meydana gelip hangi unsurlardan teşekkül ettiğini tartışmaya açan Empedokles ile diğer bazı filozoflarda olduğu gibi, doğrudan doğruya felsefeye kapı aralamaktadır. Ama, bana kalırsa, malum sofistler yahut da hekimlerce doğa konusunda dile getirilen yahut kaleme alınan ne varsa hepsi, haddizâtında hekimlikten ziyâde ressamlıkla/edebiyatla alâkalıdır. Yine, bana sorarsanız, **hekimlik dışında bir kaynaktan doğaya ilişkin** açık seçik bilgi edinmenin imkânı yoktur. Üstelik mezkur bilgi, ancak **bütün bir hekimlik sanatı tastamam kavrandığında** öğrenilebilir. O vakte değin de, bana kalırsa, öğrenilmesi imkânsız bir iştir. Hem bahse konu **ilimle**, elbette insanın ne olduğunu, onu meydana getiren nedenler ile diğer konuları açık seçik şekilde bilmeyi kastediyorum. Bu nedenle hekimler, kanaatimce, **doğaya ilişkin bilgi sâhibi olmalı**; hattâ bu bilgiye, yanî **yiyecek içeceklerle, dahası genel olarak alışkanlıklarla ilişkisi göz önüne alınarak insanın ne olduğuna**, ayrıca her bir şeyin her bir birey üzerinde yol açtığı etkiye dair o bilgiye erişmek için elinden geleni ardına koymamalı; üstüne düşen vazîfeyi yerine getirmek istiyorsa tabî.¹¹⁰

Görüldüğü üzere Hippokrates, sürekli gerçeklik zemininden uzaklaşmaya meyleden, el avuca sığmaz varsayımlara dayalı felsefî yaklaşımların bir kenara konulup tecrübe alanının dışına kesinlikle çıkılmaması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Zaten bir önceki bölümde işlediğimiz **İnsan Doğası**¹¹¹ başlıklı risâlede olanca ayrıntısıyla gözler önüne serdiği, burada ele aldığımız **Kadîm Hekimlik Anlayışı**'ndaysa¹¹² bir bakıma elden geçirip törpülediği, insanın vücut yapısını yahut mizâcını tarife yönelik

---

Külliyâtı'nın özgünlüğü konusundaki tartışmalara mesnet kılınmıştır (Pl. Phdr. 270c1-6): **ΣΩ.** Ψυχῆς οὖν φύσιν ἀξίως λόγου κατανοῆσαι οἷε δυνatὸν εἶναι ἄνευ **τῆς τοῦ ὄλου φύσεως**; **ΦΑΙ.** Εἰ μὲν Ἱπποκράτει γε τῶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν δεῖ τι πιθέσθαι, οὐδὲ περὶ σώματος ἄνευ **τῆς μεθόδου ταύτης**. **ΣΩ.** Καλῶς γάρ, ὦ ἑταῖρε, λέγει· = **SOKRATES: Pekâlâ bütünüün doğası kavranmadan ruhun doğasına ilişkin kayda değer bir bilgi edinmek mümkün mü sence?** **PHAIDROS: Asklepiosoğlu Hippokrates'e kulak verecek olursak, bu yönteme başvurmadan (i.e. bütünüün doğasını kavramadan) beden hakkında herhangi bir bilgi edinmeyiz.** **SOKRATES: Hippokrates doğru söylemiş dostum!**

¹¹⁰ Hp. VM 20.1-17: Λέγουσι δὲ τινες καὶ ἰητροὶ καὶ σοφισταὶ ὡς οὐκ ἐνὶ δυνατὸν ἰητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν **ὅ τί ἐστιν ἄνθρωπος**: ἀλλὰ τοῦτο δεῖ καταμαθεῖν τὸν μέλλοντα ὀρθῶς θεραπεύσειν τοὺς ἀνθρώπους. Τείνει δὲ αὐτέοισιν ὁ λόγος ἐς **φιλοσοφίην**, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς ἢ ἄλλοι οἱ **περὶ φύσιος** γεγράψασιν ἐξ **ἀρχῆς ὅ τί ἐστιν ἄνθρωπος**, καὶ **ὅπως ἐγένετο** πρῶτον καὶ **ὅπως ξυνεπέγη**. Ἐγὼ δὲ τουτέων μὲν ὅσα τινὶ εἴρηται σοφιστῆ ἢ ἰητρῶ, ἢ γεγραπταὶ περὶ φύσιος, ἥσσον νομίζω τῆ ἰητρικῆ τέχνῃ προσήκειν ἢ τῆ γραφικῆ. Νομίζω δὲ **περὶ φύσιος** γνῶναι τι σαφὲς οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν εἶναι ἢ ἐξ ἰητρικῆς. Τοῦτο δὲ, οἷόν τε καταμαθεῖν, **ὅταν αὐτέην τις τὴν ἰητρικὴν ὀρθῶς πᾶσαν περιλάβῃ**· μέχρι δὲ τουτέου πολλοῦ μοι δοκεῖ δεῖν· λέγω δὲ **τὴν ἱστορίην** ταύτην εἰδέναι ἄνθρωπος τί ἐστί, καὶ δι' οἷας αἰτίας γίνεται, καὶ τᾶλλα ἀκριβέως. Ἐπεὶ τοί γέ μοι δοκεῖ ἀναγκαῖον εἶναι παντὶ ἰητρῶ **περὶ φύσιος εἰδέναι**, καὶ πάνυ σπουδάσαι ὡς εἴσεται, εἴπερ τι μέλλει τῶν δεόντων ποιῆσειν, **ὅ τί ἐστιν ἄνθρωπος πρὸς τὰ ἐσθιόμενα καὶ πινόμενα, καὶ ὅ τι πρὸς τὰ ἄλλα ἐπιτηδεύματα**, καὶ ὅ τι ἀφ' ἐκάστου ἐκάστω ζυμβήσεται.

¹¹¹ Örn. bkz. Hp. Nat. Hom. 4.1-10; ilgili pasajın çevirisi için bkz. yuk. s. 92-93.

¹¹² Bkz. Hp. VM 14.23-28; ilgili pasajın çevirisi için bkz. yuk. s. 95, n. 85; karş. Hp. VM 24.1.3.

meşhur “dört salgi” görüşüyle, evvelemîrde aklın denetimine sunduğu sanatını artık gözlem ile tecrübe verileriyle sımsıkı mühürlemiştir. Nihâyet temelsiz yahut sınıp doğrulanmamış varsayımları (**hypothesis**) bertaraf edip tümdengelişi (**apagōgē**) esâs alan bahse konu spekulativ yaklaşımları kapı dışarı etmiş; üstelik salt gözlem ile tecrübeye dayalı, daha açık bir ifâdeyle bireyden yolan çıkıp felsefe-bilime araştırma ile keşif imkânı tanıyan tümevarışı (**epagōgē**) imâ eden bir yöntemi sanatının tam merkezine yerleştirmiş; böylelikle yalnızca felsefe-bilimin sınırlarıyla ihâta edilmiş bir araştırma alanı olarak sanatını esâslı bir yönleme kavuşturmuştur.¹¹³

3.4. Sonuç

Esâsında muazzam bir yekûn tutan **Hippokrates Külliyyâtı**’nın bütünü göz önünde bulundurulmakla birlikte, özel olarak bahse konu külliyyâta müstesnâ bir yere sâhib olup Hippokratesci hekimlik anlayışını öz hâlinde sunan **Kutsal Hastalık, İnsan Doğası** ile **Kadîm Hekimlik Anlayışı** başlıklı metinlere dayanılarak yapılan tahliller ile ortaya konan tespitler ışığında görülüyor ki, tıpkı çağdaşı Herodotos gibi, Hippokrates de Ege açıklarında yankısını bulan İyonya aydınlanmasının yılmaz bir neferidir. Her şeyden önce hastalıkları doğuran nedenler ile sağlığın tarifine yönelik açıklamaları, dahası hekimliği başlıbaşına aklî temellere dayalı, başka deyişle aklın önderliği ile denetiminde bir araştırma alanına dönüştürme çabaları bunun en güzel göstergesidir. Şu hâlde o, Sokratesöncesi filosofların nispeten gözlem ile tecrübeye bel bağlamakla birlikte baştan sona akılcı (**logikos**) olmakta ısrar eden tavırlarını benimsemiş; üstelik bir adım daha atarak malum filosofların genel anlamda doğa ile evrenin aslını (**arkhē**) kurcalamaya mâtuf araştırmalarını (**historia peri physeōs**) sınırlayıp özelleştirerek, MÖ 5. ile 4. yüzyılların kültür ortamında hararetle sürüp giden tartışmaların seyrinin doğadan insana yönelmesini sağlamıştır. Bu vesileyle her zaman ayaklarını gözlem ile tecrübe tabanına sağlamca basmaya ihtiyâç duyan hekimlik, yol yordam (**hodos**) gösterip belirli bir görüş (**theōria**) edindirerek kendini sarsılmaz bir zemin üstüne oturtmaya çalışan filozoflara kapılarını ardına kadar açsa

---

¹¹³ Karş. Longrigg 1993: 84-85; Lloyd (ed.) 1983: 27-28; karş. Jones 1979: 31.

da, bir müddet sonra bahse konu filosofların ekseriyetle sezgiye dayalı, demekki git gide gözlem ile tecrübeden uzaklaşan varsayımları, yanî genelleştirmeleri esâs alan, o son derece spekulativ yaklaşımları karşısında öylece savunmasız kalakalmıştır. Sonuçta hekimler insan doğasına, başka deyişle insanın vücut yapısı yahut mizâcına, ayrıca bu doğanın hâlihazırdaki durumuna ilişkin açık seçik bilgiler elde edip dûçar olunan amansız hastalıklara devâ bulma çabasıdır. Gelgelelim gerçek felsefeden git gide uzaklaşan filosoflar ile onlardan feyzalan kimi hekimlerse izâha muhtaç mezkur doğayı, başka deyişle küçükevren (**mikrokosmos**) addedilen insanı, genel anlamda doğayı, yanî büyükevreni (**makrokosmos**) açıklamada başvurdukları temel bir veya birkaç ilke (**arkhē**) yahut genel varsayımdan (**hypothesis**) hareketle tarife kalkışarak, hekimliğin can damarı sayılan tecrübeyle (**empeiria**) bağını koparmakta; dolayısıyla onu mutlak anlamda spekulativ metafiziğin hükmüne boyun eğdirip gözlem ile tecrübedışı bir alana (**aphanea**) hapsederek salt nazarî tartışmalara malzeme kılmaktadır. Öyleyse hekimliğin giydiği bu esâret gömleğinden kurtulması için, ayağına takılan “temelsiz varsayım” kösteğini fırlatıp atmaktan, böylelikle gerisingeri fişkırtdığı “tecrübe” membaina dönmekten başka çâresi yoktur. Çünkü önceden verilmiş cevapların düpedüz isbâtına yönelik olan, bu hâliyle de spekulativ metafiziğin baştacı addedilen tümdengeliş (**apagōgē**) yöntemi karşısında, araştırma ile keşfi mümkün kılarak bilimsel düşünüşü açıp genişleten tümevarış (**epagōgē**) yöntemi ancak bu şekilde tesis edilebilecektir. Şu hâlde hekimliğin atası Hippokrates, sanatını felsefî varsayımların gölgesinden kurtarmaya çalışmakla, dahası kosmolojik tasavvurlardan uzaklaşıp insan doğasına dair gözlem ile tecrübe verileriyle örülü bir görüş ortaya koymakla gerçek anlamda felsefeyi, yanî spekulativ olmayan metafiziği sanatına dâvet etmekle kalmamış, esâsında ayrılmaz bir bütünlük teşkil eden felsefe (**philosophia**) ile bilimi (**epistēmē**) elden geldiğince yekdiğerine örmeye gayret etmiş; böylece felsefe-bilim anlayış ile yöntemini borçlu olduğumuz Aristoteles’i yakın bir çağdaşı olarak selâmlamıştır.

GENEL DEĞERLENDİRME İLE SONUÇ

MÖ 6. ile 4. yüzyıllar arasında Yunan coğrafyası o çağa değin eşi menendi görülmedik bir hareketlilikle çalkalanmaktadır. Tarihte bir benzerine yaklaşık iki bin yıl sonra, yanî 15. ile 16. yüzyıl Avrupasında tanık olacağımız mezkur hareketlilik, aslına bakılırsa ne destansı savaşlar ile tâlihsiz yıkımların eseridir ne de günübürlük yahut düzayak ihtiyâçların karşılanmasına yönelik hummâlî gayretlerin; aksine sırf araştırıp yeni bilgiler edinme, uzak diyârlara gidip oralarda yerleşik yabancı halklarla tanışarak bilgisini görgüsünü artırma, dahası o zaman zarfında bilinen yahut yaşanan dünyanın sınırlarını aşip ötesini keşfetme hevesiyle yollara revan olmuş kâşifler ile seyyahların dizginlenmez merâkının, bilinmezi kurcalama iştiyâkının tecessüm etmiş hâlidir. Üstelik tam da bu hengâmede Yunan dünyasında yepyeni bir anlayışın kapısı aralanmakta, öyleki insana, hattâ doğa ile evrene dair, eskilerin bakış açısını tümüyle ters yüz eden bambaşka bir yaklaşım ufukta yavaş yavaş boy göstermektedir. Kesin bir dille tarif edilirse, ağırlıklı olarak “işitme”ye bel bağlayan eskilerin aksine, işin içine “görme”yi de katarak “görme” ile “bilme”yi aynılaştırın, böylece çokça gezip görerek, araştırıp soruşturarak bilgi edinmeye, demekki yalnız gözlem ile doğrudan tecrübeye dayalı yeni tür bilme tarzının tesis edildiği süreçtir bu. İşte **historia**, bütün bu sürecin dile vurmuş aksidir. Diğer bir deyişle eskilerin dünyayı tanıyıp bilme, anlayıp yorumlama tarzının, daha açık söylenirse, tanrısal bir lütufla gönle zerkedilen ilhâmdan neşed ederek dilden kulağa aktarımlarla örgülenip halkalanmış “mitolojik kavrayış”ın yanı başında beliriveren yeni yaklaşıma ad olmuş kavramdır. Bir adım daha atılırsa görülecektir ki, mezkur kavramda ifâde bulan malum anlayış, zamanla Yunan düşüncesinin tamamına teşmil olunacak, böylelikle Yunan zihninin dünyayı kavrayış biçiminin tastamam ifâdesi hâline gelecektir.

Burada yer verilen değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere **historia**, Yunan zihninin yapı taşı sayılacak denli önemli bir kavramdır. Öyleyse bahse konu kavramı mercek altına alıp keskin bir gözle irdelemek, tarihte ilk defa Aristoteles tarafından şüpheye yer bırakmayacak kesinlikte sınırları çizilip yöntemleri tespit olunan, başka deyişle usûl ile esâsları açık seçikçe belirlenen felsefe-bilim sahasının temellerinin

atılıp zemininin döşendiği, MÖ 6. ile 4. yüzyıllar arasını kapsayan, gerek toplumsal gerekse kültürel anlamda son derece hareketli malum sürecin aydınlatılmasına da imkân tanıyacaktır. Bundan dolayı felsefe-bilimin ortaya çıkıp neşvünemâ bulma serüvenini, özellikle Eskiçağdan günümüze ulaşmayı başarmış metinler ışığında ele alıp aydınlatma gâyesine mâtuf elinizdeki çalışmanın ilk bölümünde, elbette biraz evvel işâret edilen hususlar da göz önünde bulundurularak, bahis konusu kavramın öncelikle edebî, kültürel, toplumsal yönleri üzerinde durulmuş; ardından da Yunan zihnini biteviye kışkırtmış olan o saf merâk duygusunun Sokratesöncesi filozoflar eliyle adamakıllı işlenip felsefe-bilim mecrâsına akıtıldığı, İyonya aydınlanması diye de tâbir edilen süreçte alevlenen tartışmalara ana hatlarıyla temas edilmiş; böylelikle tâ kadîm devirlerden itibaren Yunan düşüncesini yoğurup şekillendiren araştırma anlayış (**historia**) ile yöntemi konusunda genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın iki ile üçüncü temel bölümlerindeyse, geleneğin dışına çıkıp yeni bir kosmoloji, teoloji, hattâ epistemoloji teklif eden akılcı İyonya aydınlanmasının bakış açısıyla zihinlerini kuşandırmış Herodotos ile Hippokrates'in araştırma anlayış ile yöntemi tetkik edilmiş; ayrıca kendilerine atfedilen eserlerden yola çıkılarak mezkur şahsiyetlerin felsefe-bilime götürececek yolun ana basamaklarını teşkil eden ilkörnek filozof-bilim adamı oldukları ortaya konmaya gayret edilmiştir.

Bu derece kapsamlı, öyleki kolaylıkla altından kalkılamayacak güçlükte bir konuya eğilen çalışmamızın seyrinde açığa çıkmış bulgular çerçevesinde rahatlıkla diyebiliriz ki, Yunan düşüncesi başından beri iki ana sütun üzerinde yükselmektedir. Bunlardan biri destan geleneğinde kendini açığa vuran mitolojik kavrayış, diğeriye bahse konu kavrayışla hesaplaşma içerisinde gelişen aklî düşünmedir. Gelgelelim insan ile içinde yaşadığı doğayı (**physis**) yahut evreni (**kosmos**), daha da soyutlarsak, varlık ile oluşu doğrudan gözlem ile tecrübe verilerinin sunduğu imkânlar dâhilinde anlamlandırıp izâha kalkışan, demekki salt araştırmaları (**historia**) kendine mesnet kılan bahse konu aklî düşünme de, esâsında iki ana hat üzerinde ilerlemiştir. Malum hatlardan ilki, bilindik tâbirle felsefenin başlatıcısı Thales'le ortaya çıkıp Alkmaion-Ksenophanes-Demokritos çizgisinde ilerleyerek, ayrıca tarihin babası Herodotos ile hekimliğin atası Hippokrates'i de yoluna katarak Aristoteles'e varmakta. İkincisiyse, çalışmamızın "Eleştirel Yaklaşımlar" alt başlıklı bölümünde (s. 29-33) temas edilen

hususlardan da anlaşılacağı üzere, dış âlemi keşfe koyulmuş mezkur bütün araştırma gayretlerini içe yöneltip insanı kendinin kâşifi olmaya dâvet eden Herakleitos'tan yol bulmakta; dahası gözlem ile tecrübeyi yadsıyıp varlık ile oluşu salt akıl yoluyla izâha kalkışan Parmenides metafiziğinden süzülüp damıtılarak düşünce tarihinin en temel sorunlarının kendisinde düğümlendiği Platon'a erişmektedir. Burada tasvir olunan manzaradan da anlaşılacağı üzere, gerek Herodotos gerekse Hippokrates haddizâtında felsefe-bilim anlayışının esâs güzergâhını temsil eden hattın nirengi noktalarındandır; hâliyle bu durum "Herodotos ile Hippokrates'te **historia** (araştırma) sorunu"nu konu edinen çalışmamızın da merâmını açığa vurmaktadır. Öyleyse çalışmamızın varlık sebebi bu şekilde açıklığa kavuştuğuna göre, artık Herodotos'un **Araştırmalar**'ı ile Hippokrates'e atfedilen külliyâtı gözden geçirip çözümleyerek vardığımız bulgular çerçevesinde, felsefe-bilime ilişkin araştırmaların sınırlarının tayin edilip yönteminin belirlendiği malum süreçte mezkur şahsiyetlerin önemine ilişkin mülâhazalarımızın özetle sunumuna geçebiliriz.

Yunanistandan çıkıp soluğu tâ İskit diyârının kara kışında alan, sonra mesafe tanımaz bir ruh hâliyle Afrika içlerine yönelen, hattâ oradan da Hindistan dolaylarına uzanarak bunca mekânı deyim yerindeyse koca bir ağ gibi örgüleyen Herodotos'un baş döndürücü malum seyahatlerinin temsili yahut takdimi (**apodeiksis**) niteliğindeki **Araştırmalar**'ına göz atıldığında, ilk elde birbirine basamak oluşturan şu üç husus dikkati çekmektedir:

1. her şeyden önce bilginin yalnızca tanrısal bir inâyet olmayıp aynı zamanda araştırılıp soruşturularak da elde edilebileceği fikri
2. dahası fânî gözleriyle insanın tanrısal yahut doğaüstü konuları değil, ancak insanî yahut doğal meseleleri kavrayıp öğrenebileceği, buradan hareketle de insanı bilgiye eriştiren araştırmaların salt gözlem ile tecrübe alanıyla sınırlı olması gerektiği görüşü
3. nihâyet araştırma konusu meselelerin akıl esâs alınarak doğal yahut insanî nedenlerle açıklanma çabası

Burada işâret edildiği üzere, Herodotos'ta gördüğümüz araştırma alanını aklîleştirip sınırlandırmaya yönelik çabaların bir benzeriyle Hippokrates'te de karşılaşmaktayız. İşin doğrusu hekimliği bâtil inançlardan arındırma gayretindeki o büyük hekim de, kendisine atfedilen **Kutsal Hastalık** başlıklı metinde tartışmaya açtığı, meâlen bütün hastalıkların doğal nedenlerden kaynaklandığı, başka deyişle kendine has bir doğası yahut nedeni olduğu, öyleki birinin diğerinden daha tanrısal/kutsal olmayıp hepsinin aynı ölçüde tedavi edilebilir olduğu yönündeki görüşleriyle, bahse konu aklîleştirme çabasını adamakıllı pekiştirmiş; böylelikle hekimliğin araştırma yahut keşif alanına giren konulara kesin ifâdelerle sınır çizmiştir. Şu hâlde felsefe-bilim alanının deyim yerindeyse ana nizamnâmesini teşkîl eden, yukarıda Herodotos vesilesiyle zikredip maddeler hâlinde sıraladığımız birbirine kenetli malum hususların Hippokrates'in araştırma anlayışıyla (**historia**) da birebir örtüştüğü muhakkak. Bu durum aynı zamanda her iki şahsiyetin de İyonyalı doğa filosoflarıyla aynı kulvarda ilerleyip birbirleriyle etkileşim hâlinde olduklarının da apaçık delili sayılmalı.

Herodotos'tan bahisle devam edilirse, tarihe mâlolmuş o muazzam eserinin satır aralarına serpiştirdiği imâlardan anlaşılan o ki, yukarıda özetlediğimiz malum anlayışla giriştiği ömürlük araştırmalarında elverdiğince kesin bilgiler elde etmeye (**saphes ti eidenai**) çalışmış; üstelik sınanıp doğrulanmamış bilgilere de pek itibar etmemiştir. Dahası zihnine adetâ zırh gibi kuşandırdığı yegâne yöntem, öncelikle araştırıp öğrenmek istediği konulara ilişkin muhtemel bütün rivâyetler ile kulağına çalınan şifahî bilgileri (**akoē**) bulup buluşturup biraraya getirmek; sonra bunları sınamadan (**elenkhein**) geçirip uyumluluk ile tutarlılıklarını tespit etmek; bunun için de her halükârda şüphelye yaklaştığı (**apistein**) farklı ağızlardan çıkma o malumatı birbiriyle karşılaştırmak (**symballesthai**), üstelik ilk elde kendi gözüyle (**autoptēs**) görüp gözlemediklerine, mesafelerin tükenip de kendi gözleminin erişemediği yerlerdeyse bizzat gördüğünü iddia eden kişilerin tanıklığına (**opsis**) başvurmak; nihâyet gözlem ile tecrübe verilerinin akıl süzgecinden geçirildiği bütün bu sürecin sonunda da kendine ait esâslı bir görüş (**gnōmē**) ortaya koymaktır. Üstelik burada tastamam çerçevesini çizdiğimiz mezkur araştırma sürecinde, genelde bildiklerini yahut işitip öğrendiklerini kendine mesnet kılıp bilmediklerine erişmeye çalışmakla (**mē ginōskomena tekmairesthai**), esâsında cüziden tümele (**apo tōn kath'**

hekaston epi ta katholou) yahut genel hakikatlere varmayı amaçlayan, çok sonraları Aristoteles tarafından adı konulup bilimsel araştırma yöntemi olarak tarif olunacak tümevarışı (**epagōgē**), daha o devirde, herhalde bir filosof-bilim adamı içgüdüleriyle, benimseyip uyguladığını açıkça belli etmektedir.

Ancak Hippokrates, yöntemini ele verme konusunda Herodotos kadar ketum değil. Özellikle **Kadım Hekimlik Anlayışı** başlıklı metinde yürütülen tartışmalardan anladığımız kadarıyla, hayat kurtaran hünerini akıl esâsına dayalı bir sanata (**tekhnē**) dönüştürüp araştırma yahut keşif alanının sınırlarını kesin olarak belirledikten sonra, olur olmaz müdâhaleleriyle sanatının icrâsını imkânsız kılan sahte filozoflarla yahut onların izinden giden hekimlerle amansız bir mücadeleye girişmiştir. Böylece gerçek anlamda felsefeye, daha da önemlisi felsefe-bilimin varlık imkânına gölge düşüren bu çeşit yaklaşımları, başka deyişle felsefenin salt varsayımları (**hypothesis**) temel alan spekulatif yanını bertaraf ederek araştırmalarında başvuracağı yöntemi (**hodos**) büyük bir titizlik içinde tayin etmeye çalışmıştır. Öyleki insanın hâlihazırdaki vücut yapısını yahut mizâcını kaale almayıp onu salt kosmolojik temelde değerlendiren, dolayısıyla hastalıkların nedenleri ile sağlığı da bu minvalde izâha yeltenen bahse konu felsefi yaklaşımların bu amaçla başvurdukları isbâta katiyen ihtiyâç duymayan genelgeçer varsayımlarını düpedüz ayak bağı addetmiştir. Dolayısıyla da hekimliği başlangıç noktasına, başka deyişle varlık sebebi sayılan tecrübe membâna geri götürmüştür. Üstelik zamanının çok ötesinde bir tavırla, araştırmalarımızda bizi kesin bilgiye (**eidenai to saphes**) vardırarak olan sınıp doğrulanabilirlik ölçütünü de sanatına yedirmeye gayret etmiştir. Bununla da yetinmemiş; yalnızca çıkarımlara izin veren, demekki salt tündengelişe (**apagōgē**) bağlı mezkur temelsiz varsayımları topyekûn dışarıda bırakmış; böylelikle vakıa yahut vakalardan kalkıp deneye yanıla ilerleyen, başka deyişle yalnızca sınamalara (**elenkhein**) bel bağlayan tümevarışı (**epagōgē**), esâslı bir yöntem olarak sanatına dâvet etmiştir.

Son tahlilde bütün bu değerlendirmeler ışığında görülüyor ki, Yunan zihninin tekâmül evresi diyebileceğimiz MÖ 6. ile 4. yüzyıllar, felsefe-bilim sahasının yavaş yavaş temâyüz ettiği, mahiyet ile yönteminin tartışmaya açılıp kaba hatlarıyla tayin edilmeye çalışıldığı görkemli bir devir olmuştur. Bahis konusu devrin önde gelen

temsilcilerinden sayılan Herodotos ile Hippokrates de, öncelikle akıl esâsından yola çıkmakla, dahası titiz araştırmalarını gözlemlenip deneylebilir olaylara indirgeyip tecrübe (**empeiria**) alanıyla sınırlamakla, sonra da bilinmeyeni bilinenden türetmeye yahut da özgül gerçekliklerden genel hakîkatlere varmaya çalışan mezkur tümevarış (**epagōgē**) yöntemini bu sahanın tam merkezine yerleştirmekle, ileride Aristoteles eliyle kurulup yükseltilecek olan felsefe-bilim binasına götüreceğ yolun kilit taşlarını döşemiştir.

KAYNAKÇA

- BATES, D. (ed.): 1995 **Knowledge and the Scholarly Medical Traditions**, Cambridge: Cambridge University Press.
- BEEKES, R.: 2010 **Etymological Dictionary of Greek**, c. 1-2, Leiden: Brill.
- BOISACQ, É.: 1938 **Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque**, Heidelberg–Paris.
- BRUNDSCHWIG, J.: 2000 “Epistemology,” **Greek Thought: A Guide to Classical Knowledge**, ed. J. Brunschwig, G.E.R. Lloyd, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, s. 72-93.
- BRUNDSCHWIG, J., G.E.R. LLOYD (ed.): 2000 **Greek Thought: A Guide to Classical Knowledge**, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- BURKERT, W.: 1972 **Lore and Science in Ancient Pythagoreanism**, çev. E.L. Minar, Jr., Cambridge: Harvard University Press.
- BURNET, J.: 1930 **Early Greek Philosophy**, London: A. & C. Black, Ltd.
- CARRICK, P.: 2001 **Medical Ethics in the Ancient World**, Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- CHANTRAINE, P.: 1984 **Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque: Histoire des mots A-K**, Paris: Éditions Klincksieck.

- CHANTRAINE, P.: 1990 **Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque: Histoire des mots Α-Ω**, Paris: Éditions Klincksieck.
- CONNOR, W.R.: 1994 “The Histor in History,” **Nomodeiktes: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald**, ed. R.M. Rosen, J. Farrell, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- CRAIK, E.M.: 2015 **The ‘Hippocratic’ Corpus. Content and Context**, London: Routledge.
- ÇAKMAK, C.: 2008 “Alkmaion ve Deneysel Bilginin Temelleri,” **Teoman Durah’ya Armağan: Festschrift in Honor of Teoman Durah**, ed. C. Çakmak, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 130-145.
- ÇAKMAK, C.: 2016 “Sokrates-öncesi Düşünürlerde Tıp Sanatı,” **Klasik Filoloji Seminerleri I**, ed. E. Çoraklı, Alfa Basım Yayım, s. 149-170.
- ÇAKMAK, C. (çev., yor.): 2014 **Herakleitos. Fragmanlar**, Veritas: Yunan ve Latin Klasikleri, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- ÇORAKLI, E.: 2009 “Akousilaos: Fragmanlar,” **A&S**, c. 132, s. 21-32.
- ÇORAKLI, E. (çev.): 2016 **Hippokrates. Aforizmalar**, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- DEMİRİŞ, B.: 1994 “Grekler’de ve Romalılar’da Tarih Yazımı: I. Grekler’de Tarih Yazımı,” **AA**, c. 13, s. 231-240.
- DURALI, Ş.T.: 2010 “Dârulfünûn Felsefe Bölümü Yüz On Yaşında,” **Kutadgubilig**, c. 18, s. 11-32.
- DURALI, Ş.T.: 2011a **Felsefe-Bilimin Doğuşu. Aristoteles’te Canlılar ve Bilim Sorunu**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- DURALI, Ş.T.: 2011b **Felsefe-Bilimin Düşünce Biçimi. Sorun Nedir**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- DURALI, Ş.T.: 2013 **Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- DURALI, Ş.T.: 2014 **Felsefe-Bilim Nedir**, 3. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- DÜRÜŞKEN, Ç.: 2014 **Antikçağ Felsefesi: Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni**, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- EDELSTEIN, L.: 1967 **Ancient Medicine. Selected Papers of Ludwig Edelstein**, ed. O. Temkin, C.L. Temkin, Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- FARRINGTON, B.: 1949 **Greek Science: Its Meaning to Us-1: Thales to Aristotle**, Harmondsworth: Penguin Books.
- FLOYD, E.D.: 1990 “The Sources of Greek Ἰστωρ ‘Judge, Witness’,” **Glotta**, c. 68, s. 157-166.

- FREDE, M.: 1987 **Essays in Ancient Philosophy**, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- FREEMAN, K.: 1952 **Ancilla to The Pre-Socratic Philosophers**, Oxford: Basil Blackwell.
- FRENCH, R.: 2003 **Medicine Before Science. The Business of Medicine from the Middle Ages to the Enlightenment**, Cambridge: Cambridge University Press.
- FRISK, H.: 1960 **Griechisches Etymologisches Wörterbuch**, Band I-II-III, Universitätsverlag.
- GALLOP, D. (çev.): 2000 **Parmenides of Elea. Fragments**, Toronto: University of Toronto Press.
- GELLER, M.J.: 2010 **Ancient Babylonian Medicine. Theory and Practice**, Uniyed Kingdom: Wiley-Blackwell.
- GOLDER, W.: 2007 **Hippokrates und Das Corpus Hippocraticum**, Würzburg: Königshausen & Neumann GmbH.
- GOMPERZ, Th.: 1905 **Greek Thinkers. A History of Ancient Philosophy**, c. 1, çev. L. Magnus, New York: Charles Scribner's Sons.
- GRAHAM, D.W.: 2003 "Philosophy on the Nile: Herodotus and Ionian Research," **Apeiron**, c. 36.4, s. 291-310.

- GRANGER, H.: 2004 "Heraclitus' Quarrel with Polymathy and **Historiē**," **TAPhA**, c. 134.2, s. 235-261.
- GRANT, M.: 1995 **The Ancient Historians**, United Kingdom: Duckworth.
- GRAY, V.: 2001 "Herodotus' Literary and Historical Method: Arion's Story (1.23-24)," **AJPh**, c. 122.1, s. 11-28.
- GREGORY, A.: 2001 **Eureka: The Birth of Science**, Cambridge: Icon Books.
- GREGORY, A.: 2013 **Presocratics and the Supernatural. Magic, Philosophy and Science in Early Greece**, London: Bloomsbury Publishing.
- GUTHRIE, W.K.C.: 1985 **A History of Greek Philosophy, c. 1: The Earlier Presocratics and The Pythagoreans**, Cambridge: Cambridge University Press.
- HARTOG, F.: 1997 **Herodotos'un Aynası**, çev. E. Özcan, Ankara: Dost Kitabevi.
- HARTOG, F.: 2000a "Herodotus," **Greek Thought: A Guide to Classical Knowledge**, ed. J. Brunschwig, G.E.R. Lloyd, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, s. 642-48.
- HARTOG, F.: 2000b "The Invention of History: The Pre-History of a Concept from Homer to Herodotus," **H&T**, c. 39.3, s. 384-395.

- HEIDEL, W.A.: 1933 **The Heroic Age of Science: The Conception, Ideals, and Methods of Science among the Ancient Greeks**, Baltimore: The Williams & Wilkins Company.
- HEIDEL, W.A.: 1941 **Hippocratic Medicine. Its Spirit and Method**, New York: Columbia University Press.
- HORNBLOWER, S.,
A. SPAWFORTH (ed.): 2003 **The Oxford Classical Dictionary**, 3. Basim, Oxford: Oxford University Press.
- HORSTMANSHOFF, H.F.J.,
M. STOL (ed.): 2004 **Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman Medicine**, Leiden: Brill.
- HOW, W.W., J. WELLS: 1967 **A Commentary on Herodotus, With Introduction and Appendixes**, c. 1 (Books 1-4), London: Oxford University Press.
- IMMERWAHR, H.R.: 1956 "Aspects of Historical Causation in Herodotus," **TAPhA**, c. 87, s. 241-280.
- IMMERWAHR, H.R.: 1960 "Ergon: History as a Monument in Herodotus and Thucydides," **AJPh**, c. 81.3, s. 261-290.
- IMMERWAHR, H.R.: 1966 **Form and Thought in Herodotus**, Ohio: The American Philological Association.
- JONES, W.H.S.: 1979 **Philosophy and Medicine in Ancient Greece**, New York: Arno Press.

- JOUANNA, J.: 1999 **Hippocrates**, çev. M.B. DeBevoise, Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- JOUANNA, J.: 2000 "Hippocrates," **Greek Thought: A Guide to Classical Knowledge**, ed. J. Brunschwig, G.E.R. Lloyd, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, s. 649-659.
- JOUANNA, J.: 2012 **Greek Medicine from Hippocrates to Galen**, Leiden: Brill.
- KAHN, C.H.: 2001 **The Art and Thought of Heraclitus. An Edition of the Fragments with Translation and Commentary**, Cambridge: Cambridge University Press.
- KARAYEL, E.: 1990 **Herodotos'un Tarihçiliği**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Y.K. Yonarsoy, İstanbul.
- KENNY, A.: 2006 **A New History of Western Philosophy, c. 1: Ancient Philosophy**, Oxford: Oxford University Press.
- KING, L.S.: 1963 "Hippocrates and Philosophy," **JHM**, c. 18.1, s.75-76.
- KIRK, G.S., J.E. RAVEN: 1969 **The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts**, Cambridge: Cambridge University Press.

- LANGHOLF, V.: 1990 **Medical Theories in Hippocrates. Early Texts and Epidemics**, Berlin: Walter de Gruyter.
- LATEINER, D.: 1986 "The Empirical Element in the Methods of the Early Greek Medical Writers and Herodotus: A Shared Epistemological Response," **Antichthon**, c. 20, s. 1-20.
- LATEINER, D.: 1989 **The Historical Method of Herodotus**, Toronto: University of Toronto Press.
- LESKY, A.: 1966 **A History of Greek Literature**, çev. J. Willis, C. de Heer, Great Britain: Methuen & Co. Ltd.
- LEVEN, K.H. (ed.): 2005 **Antike Medizin. Ein Lexicon**, München: C.H. Beck.
- LLOYD, A.B.: 1994 **Herodotus, Book II: Commentary 1-98**, Leiden: E.J. Brill.
- LLOYD, G.E.R.: 1963 "Who is Attacked in **On Ancient Medicine**," **Phronesis**, c. 8, s. 108-126.
- LLOYD, G.E.R.: 1964 "The Hot and the Cold, the Dry and the Wet in Greek Philosophy," **JHS**, c. 84, s. 92-106.
- LLOYD, G.E.R.: 1970 **Early Greek Science: Thales to Aristotle**, London: Chatto & Windus.
- LLOYD, G.E.R.: 1979 **Magic, Reason and Experience: Studies in the Origin and Development of Greek Science**, Cambridge: Cambridge University Press.

- LLOYD, G.E.R.: 1991 **Methods and Problems in Greek Science. Selected Papers**, Cambridge: Cambridge University Press.
- LLOYD, G.E.R.: 1992 “Methods and Problems in the History of Ancient Science. The Greek Case,” **Isis**, c. 83.4, s. 564-577.
- LLOYD, G.E.R. (1999). **Aristotle: The Growth and Structure of His Thought**, Cambridge: Cambridge University Press.
- LLOYD, G.E.R.: 2001 “Techniques and Dialectic. Method in Greek and Chinese Mathematics and Medicine,” **Method in Ancient Philosophy**, ed. J. Gentzler, Oxford: Oxford University Press, s. 351-376.
- LLOYD, G.E.R.: 2003 **In the Grip of Disease. Studies in the Greek Imagination**, Oxford: Oxford University Press.
- LLOYD, G.E.R. (ed.): 1983 **Hippocratic Writings**, London: Penguin Books.
- LONGRIGG, J.: 1963 “Philosophy and Medicine. Some Early Interactions,” **HSPH**, c. 67, s. 147-175.
- LONGRIGG, J.: 1993 **Greek Rational Medicine. Philosophy and Medicine from Alcmaeon to the Alexandrians**, London: Routledge.
- LONGRIGG, J.: 1998 **Greek Medicine From the Heroic to the Hellenistic Age. A Source Book**, London: Duckworth.
- MARÍAS, J.: 1967 **History of Philosophy**, Translated from the Spanish by S. Appelbaum, C.C.

- Strowbridge, New York: Dover Publications, Inc.
- MARINCOLA, J.: 1987 “Herodotean Narrative and the Narrator’s Presence,” **Arethusa**, c. 20.1-2, s. 121-137.
- MILLER, H.W.: 1949 “**On Ancient Medicine** and the Origin of Medicine,” **TAPhA**, c. 80, s. 187-202.
- MILLER, H.W.: 1952 “Dynamis and Physis in **On Ancient Medicine**,” **TAPhA**, c. 83, s.184-197.
- MILLER, H.W.: 1953 “The Concept of the Divine in **De Morbo Sacro**,” **TAPhA**, c. 84, s. 1-15.
- MILLER, H.W.: 1955 “Techne and Discovery in **On Ancient Medicine**,” **TAPhA**, c. 86, s. 51-62.
- MONTIGLIO, S.: 2000 “Wandering Philosophers in Classical Greece,” **JHS**, c. 120, s. 86-105.
- MYRES, J.L.: 1953 **Herodotus. Father of History**, Oxford: Oxford University Press.
- NIELSEN, F.A.J.: 1997 **The Tragedy in History. Herodotus and the Deuteronomistic History**, Great Britain: Sheffield Academic Press.
- NUTTON, V.: 2004 **Ancient Medicine**, London: Routledge.
- ÖKMEN, M. (çev.): 2011 **Herodotos. Tarih**, 7. Baskı, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PEARSON, L.: 1975 **Early Ionian Historians**, Westport: Greenwood Press.

- PETERS, F.E.: 1974 **Greek Philosophical Terms. A Historical Lexicon**, New York: New York University Press.
- POKORNY, J.: 1959 **Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch**, 3 c., Bern: Francke Verlag.
- POWELL, J.E.: 1938 **A Lexicon to Herodotus**, Great Britain: Cambridge University Press.
- PRESS, G.A.: 2003 **The Development of the Idea of History in Antiquity**, Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- PREUS, A.: 2007 **Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy**, USA: The Scarecrow Press.
- RAAFLAUB, K.A.: 2002 "Philosophy, Science, Politics: Herodotus and the Intellectual Trends of His Time," **Brill's Companion to Herodotus**, ed. E.J. Bakker, I.J.F. de Jong, H. Van Wees, Leiden: Brill, s. 149-186.
- RHODES, P.J., R. OSBORNE: 2007 **Greek Historical Inscriptions 404-323 BC**, Oxford-New York: Oxford University Press.
- ROSS, D. (çev.): 2009 **Aristotle. The Nicomachean Ethics**, Revised with an Introduction and Notes by L. Brown, Oxford: Oxford University Press.

- SCHIEFSKY, M.J. (çev.): 2005 **Hippocrates on Ancient Medicine**, Leiden: Brill.
- SÉLINCOURT, A. de: 1962 **The World of Herodotus**, Boston: Little, Brown and Company.
- SIEWERT, P.: 1977 "The Ephebic Oath in Fifth-Century Athens," **JHS**, c. 97, s. 102-111.
- SNELL, B.: 1953 **The Discovery of The Mind: The Greek Origins of European Thought**, çev. T.G. Rosenmeyer, Cambridge: Harvard University Press.
- STANNARD, J.: 1965 "The Presocratic Origin of Explanatory Method," **PhilosQ**, c. 15.60, s. 193-206.
- TEMKİN, O.: 1953 "Greek Medicine as Science and Craft," **Isis**, c. 44.3, s. 213-225.
- TEMKİN, O.: 1991 **Hippocrates in a World of Pagans and Christians**, Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- VAN DER EIJK, P.J.: 2005 **Medicine and Philosophy in Classical Antiquity: Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease**, Cambridge: Cambridge University Press.
- VAN DER EIJK, P.J. (ed.): 2005 **Hippocrates in Context**, Leiden: Brill.
- WATERFIELD, R.: 1995 "The Pathology of Ps.-Hippocrates, **On Ancient Medicine**," **The Passionate Intellect. Essays on the Transformation of Classical Tradition**, ed. L. Ayres, New

- Brunswick: Transaction Publishers, s. 249-258.
- WATERS, K.H.: 2014 **Herodotus the Historian. His Problems, Methods and Originality**, New York: Routledge.
- WOODHOUSE, S.C.: 1971 **English-Greek Dictionary, A Vocabulary of the Attic Language**, London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- WRIGHT, M.R.: 1995 **Empedocles. The Extant Fragments**, Indianapolis/ Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.
- ZEYL, D.J. (ed.): 2013 **Encyclopedia of Classical Philosophy**, London: Routledge.
- ZHMUD, L.: 2006 **The Origin of the History of Science in Classical Antiquity**, Translated from the Russian by A. Chernoglazov, Berlin: Walter de Gruyter.
- ZHMUD, L.: 2012 **Pythagoras and the Early Pythagoreans**, Translated from Russian by K. Windle & R. Ireland, Oxford: Oxford University Press.

EK 1: TEMEL KAVRAMLAR

(*Bu sözlükçede yalnızca tezimizin konusunu dâhilinde kullanılan kavram, terim yahut ibârelere yer verilmiştir.*)¹

-A-

aēr:	hava; iklim, diyâr
agora:	kent meydanı
agyr̄tēs:	sahtekâr
aitia:	neden, sebep, illet
aitios:	neden olan yahut yol açan şey, sorumlu, mesul, müsebbib
akoē:	1. işitme duyusu; 2. işitme, kulağa çalınma; 3. bir olay hakkında işiterek bilgi edinme; 4. işitilen şey, kulağa çalınan, yanî işitme yoluyla edinilen bilgi, dilde dolaşan lâf, dilden kulağa aktarılan malumat, kulak dolgunluğu, kulaktan dolma yahut şifahî bilgi, sözlü aktarım, hikâye, nakil, rivâyet; 5. işitme yahut nakil yoluyla edinilen bilgilere dayalı açıklama, sözlü kanıt
akoueîn:	işitmek, kulağına çalınmak; işiterek yahut nakil yoluyla bilgi edinmek
akribēs:	kesin, doğru, kati
alazōn:	şarlatan
amēkhaniē:	çâresizlik, çözümsüzlük
analogia:	andıriş, benzeme; kat' analogian: benzerliğe dayalı; nispetle, kıyasla
anandria:	kadinsılaşıma; Eskiçağda özl. İskitler arasında yaygın olduğu düşünölen illet

---

¹ Bkz. Duralı 2013; Preus 2007; Peters 1967.

anankē:	zorunluluk, mecburiyet; hyp' anankēs: zorunlulukla
anathēma:	adak
anemos:	rüzgâr, yel; etēsiai anemoi: devirli rüzgârlar
anepistēmōn:	bilimsel dayanağı yahut sağlam temelleri olmayan, temelsiz, mesnetsiz, boş
anosion:	zındıklık
anthrōpinos:	insanî, dünyevî
anthrōpos:	insan; ta genomena eks anthrōpōn: insana dair olaylar
apagōgē:	tümdengeliş, genelden özele inme; belirli bir temel ilke yahut varsayımdan yola çıkarak insanı, doğayı, vs. izâh etme
aphanēs:	görünmeyen, kendini göstermeyen; girift, çözülmez; ta aphanēa: görüş alanına girmeyen şeyler, gözlem ile tecrübedışı konular; girift meseleler
apistia:	inanmama, güvenmeme, şüpheyile yaklaşma
apodeiksis:	1. sunum, takdim, teşhir, ilan; 2. kanıt, delil, ısbât, tanıtlama; apodeiksis historiēs: araştırma sonucu elde edilen bilgilerin takdim edilip paylaşılması
apoikia:	koloni
aporiē:	çözümsüzlük, açmaz, çelişki; şüphe
arkhē:	1. başlangıç, mebde, köken, kaynak, asıl; 2. evrenin kendisiyle açıklandığı yekpâre ilke; temel öge yahut unsur
arkhēgos:	başlatıcı, öncü
asebeia:	dine riâyet etmeme durumu, dinsizlik; dünyevîlik
asebēs:	dine riâyet etmeyen, dinsiz
autoptēs:	olaylara bizzat tanık olmuş yahut kendi gözüyle görmüş kişi, birebir tanıklık eden kimse, canlı tanık; autoptēs elthōn: bir meseleyi gidip yerinde görerek öğrenen kişi

-B-

barbaros: yabancı, barbar

-D-

daimonion: tanrısal güç, ilahî kudret

dēmiourgia: el becerisi, zanâat

dēmiourgos: zanâatkâr

diaita: 1. yaşama tarzı; 2. beslenme düzeni, perhiz

diallaksis: varlığı teşkîl eden unsurların birbirinden ayrılması, ayrışma

dynamis: 1. güç, kuvvet, kudret; 2. nitelik, özellik

dyssebeia: dinsizlik, zındıklık

-E-

eidennai: bilmek, haberdar olmak; **atrekōs eidennai:** kesin olarak bilmek; **saphes ti eidennai:** kesin bir bilgiye varmak; **eidennai to saphes:** bir meseleyi kesin olarak bilmek; **pleon ti eidennai:** çok şey bilmek, pek çok konuda bilgi sâhibi olmak

elenkhein: 1. sınamak, sınamadan geçirmek; 2. derlenen şifahî bilgi yahut rivâyetleri sınamadan geçirerek doğruluk yahut yanlışlıklarını ortaya çıkarmak; tanık yahut delîller ışığında çürütmek yahut kanıtlayıp isbât etmek

elenkhos: 1. sınama; 2. derlenen şifahî bilgi yahut rivâyetleri sınamadan geçirerek doğruluk yahut yanlışlıklarını ortaya koyma; tanık yahut delîller ışığında yapılan çürütme yahut isbât

empeiria: 1. tecrübe; 2. tecrübe yoluyla bilgi edinme

empeirikos: tecrübeye dayalı, tecrübî

emphanēs: apaçık ortada olup daha fazla kanıtlanmaya ihtiyâç duymayan, görünür, bilinir, sarîh, aşîkâr

endoksa:	belirli bir konuda daha önceden ortaya konmuş kayda değer görüşler yahut genelgeçer yaklaşımlar
enkephalos:	beyin
Ennosigaios:	Poseidon'un "Yeryüzünü sarsan" anlamındaki sıfatı
epagōgē:	tümevarış, cüziden tümele varma
epaoidē:	büyülü söz, efsun, üfürük
epieikēs:	akla yatkın, makul
epilēptikē:	sara, epilepsi
epistēmē:	sınanıp doğrulanmış bilgi, bilimsel bilgi, bilim, ilim
epōidē:	bkz. epaoidē
epos:	destan, destan geleneği; mitolojik kavrayış
ergon:	iş, eser, başarı
etymos:	doğru, hakîkî
eusebeia:	dindarlık
eusebēs:	dinî kurallara riâyet eden, inancı sağlam, dindar

-G-

gē:	yeryüzü; dünya; ta hypo gēn: yerin altındaki şeyler; görüş alanının dışında kalan, dolayısıyla yalnızca varsayımlardan hareketle izâh edilebilecek meseleler
genesis:	1. doğma, dünyaya gelme; 2. oluş, oluşma, ortaya çıkma, meydana gelme, varlığa gelme
genos:	soy, nesep; kata genos: soya dayanan, ırsî
gerontes:	kadîm Yunanda toplumsal düzeni sağlamakla görevli yaşlılardan oluşan meclis, yaşlılar heyeti
gignōskein:	1. bilmek; mē ginōskomena: hâlihazırda bilinmeyen, ancak çıkarım yahut tahmin yoluyla bilinebilecek şeyler, 2. karara varmak; 3. ele alınan konuda belirli bir görüş ortaya koymak yahut kanaat belirtmek, fikir ileri sürmek
gnōmē:	1. düşünce, fikir, kanaat, görüş, hüküm, yargı, karar; 2. gerek işitme gerekse görme yoluyla elde edilen

bilgiler hakkında ortaya konan görüş yahut kanaat; **3.** amaç, niyet, maksat, merâm; **4.** irâde, **anthrōpou gnōmē**: insan irâdesi

gonos: tohum, döl

-H-

haima: kan, bedende yer alan temel salgılardan biri

hamartia: yanılğı, hata, gaflet

heurēma: bir sanatta ortaya konan keşif, buluş, icat

heuristicin: bulmak, bulup ortaya çıkarmak, keşfetmek

hierē nosos: kutsal hastalık, özl. sara

hieros: kutsal, mukaddes, doğaüstü

histōr: **1.** tanık, şahit; **2.** bilge, hakîm; **3.** hâkim, hakem; **4.** bilgili, âlim; **5.** bir olayı kurcalayan, yanî araştırıp soruşturan kişi, araştırmacı, **6.** yaptığı araştırmalar sonucunda bir şeyi öğrenmiş yahut belirli bir konu hakkında malumat sâhibi olmuş kişi

historein: **1.** soru sormak, araştırmak, soruşturmak; sorguya çekmek, soruşturmak; tetkik etmek, incelemek; bir olayın esâsını kurcalamak; **2.** araştırarak yahut sorup soruşturarak bir meseleyi öğrenmek; gözlem yoluyla bilgi edinmek; araştırma sonucu edinilmiş bilgilere sâhib olmak; **3.** bilgi edinme amacıyla dünyayı gezip dolaşmak, çokça seyahat etmek; gözlemde bulunmak amacıyla bir yeri ziyaret etmek

historia: **1.** soru sorma; araştırma, soruşturma; inceleme, irdeleme, tetkik, tahkik; **2.** araştırarak yahut da sorup soruşturarak öğrenme, gözlem yoluyla bilgi edinme; **3.** araştırmalar yapıp bilgi toplamak için yolculuğa çıkarak dünyayı dolaşma, gezip görerek yerinde bilgi edinme; **4.** araştırma amacıyla çıkılan yolculuk, bilgi amaçlı gezi yahut seyahat; **5.** araştırma verisi

bilgilerin anlatım, aktarım yahut hikâyesi; (*mitosun zıddı olarak*) doğru nakil, sahici rivâyet; **6.** araştırma yaparak edinilen bilgilerin toplamı, yığın yahut yekûn bilgi, malumat, tarih; **7.** gözlem ile tecrübe verilerine dayalı araştırma alanı, ilim, bilim; **historia peri physeōs:** doğaya yönelik araştırma, doğa araştırması, doğa bilimi; **8.** bahse konu ilim yahut araştırmayı mümkün kılan yöntem, araştırma yöntemi

hodos:	1. görüş, bakış, yaklaşım; 2. yol yordam, yöntem
homologeîn:	1. hemfikir olmak, görüşleri uyuşmak, fikir birliği etmek; 2. (<i>bir şeyle</i>) uyumlu yahut tutarlı olmak
horan:	görmek, gözlemlemek, şahit olmak
hybris:	kibir, insanı trajik yıkıma götüren hâl
hygiaineîn:	sağlıklı olmak
hygieia:	sağlık, sıhhat
hygron:	yaş, nemli; salgımlarla da ilişkilendirilen temel nitelik yahut zıtlıklardan biri
hyperistōr:	bir konuyu çok iyi bilen kimse, tecrübeyle kavramış yahut iyice bellemiş kişi
hypotesis:	önkabul, varsayım; temel, dayanak, mesnet; varlığın, oluşun vs. kendisiyle açıklandığı temel ilke

-I-

iatrikē:	hekimlik sanatı
iatros:	hekim
idiōtēs:	meslekten hekim olmayan kişi, sıradan insan
iēsis:	tedavi yöntemi

-K-

kakotekhniē:	kötü sanat
kath' hekaston:	cüzi, tikel

kathairein:	temizlemek, arındırmak, pîrûpâk eylemek; bedende yer alan hastalıklı salgıları dışarı atmak için boşaltım yaptırmak, bedeni boşaltıp temizlemek
katharmos:	manevî anlamda temizlenme, arınma
katharsis:	arındırma; bedende yer alan hastalıklı salgıların dışarı atılması, boşaltım
kathartēs:	birtakım âyinlerle yahut efsunlarla insanları manevî anlamda arındırarak pîrûpâk kılan kimse, arındırıcı, şifâcı
katholou:	tümel
kholē:	safra; bedende yer alan temel salgılardan biri; kholē melaina: kara safra; kholē ksanthē: sarı safra
kholōdēs:	(<i>mizâç</i>) safrâvî; safralı bir mizâca sâhip kişi
khymos:	salgı; bedeni oluşturan kan, safra, balgam çeşidinden salgılar
kleos:	söylenti, rivâyet
kosmos:	evren, kâinat
krasis:	karışım, unsurların biraraya gelip mezcolarak varlığı teşkîl etmesi hâli
ksēron:	kuru, salgılarla da ilişkilendirilen temel nitelik yahut zıtlıklardan biri

-L-

logikos:	1. akli temel alan, akılcı; 2. akla dayalı, akli
logios:	bilgili kişi, âlim; (<i>şâirlerin zıddı olarak</i>) hikâyeci, vakanüvis
logismos:	akilyürütme, muhakeme
logizesthai:	düşünmek, göz önünde bulundurmak, dikkate almak
logographos:	(<i>şâirlerin zıddı olarak</i>) düzyazı yazar kimse; tarih yazarı, vakanüvis
logos:	1. söz, konuşma; 2. ifâde, kavram; 3. anlatım, hikâyeye; 4. akıl, muhakeme, düşünme yetisi; 5. (<i>mitosun zıddı</i>)

olarak) aklî bilgiler bütünü; **6.** sav, iddia; **7.** hakîkat; manevîyât **8.** doğaya içkin düzen, kural yahut yasa; **ek logou:** kural gereği

-M-

mageuein:	(özl. <i>tedavi amacıyla</i>) büyü yapmak
magos:	büyücü
martyrein:	(<i>bir şeyin</i>) kanıtı olmak, (<i>bir şeye</i>) kanıt teşkil etmek
martyrion:	kanıt, delîl
martys:	tanık, şahit
mathēsis:	1. öğrenme, bilgilenme; 2. bilgi, irfân; 3. derin bilgi
mathētēs:	öğrenci, talebe
methodos:	yol yordam, yöntem, usûl
miainesthai:	kirliletmek, murdar etmek
miasma:	kirlilik, murdarlık, necâset; özl. işlediği suç nedeniyle kişinin manevîyâtında oluşan kirlilik
miksis:	karışma, mezcılma; unsurların yahut da bedende yer alan salgıların uyum içinde biraraya gelmesi
mnēmē:	hâfıza, hatıra
Mousa:	şâirlere ilhâm veren şiir perisi
mythos:	1. söz, lafız; 2. efsâne, masal, mitos, hikâye; 3. dilden kulağa aktarılan bilgiler, tahayyüller yahut inanışlar bütünü; 4. mitolojik kavrayış

-N-

nosein:	hasta olmak, hastalanmak
nous:	kavrayış, izan; zihin; akıl
nousos:	hastalık, illet; thēlea nousos: kadınsılık illeti, özl. İskitler arasında baş gösterdiği düşünülen illet

-O-

oikoumenē:	bilinen/yaşanan dünya, meskûn dünya
ophthalmos:	göz; görme duyusu

opsis:	1. görme duyusu, basar; 2. görme, bir olaya bizzat tanık olma, şahitlik etme, şehâdet, birebir tanıklık; 3. görme, gözlem; 4. gözlem yoluyla, demekki görerek edinilen bilgiler
ous:	kulak; işitme duyusu

-P-

pathos:	1. maruz kalınan herhangi bir durum; 2. duygu, his, ruh hâli; 3. hastalık, illet, maraz
phainomenon:	görünüm; ta phainomena: değişip dönüşen olaylar silsilesi
pharmakon:	ilaç, devâ, çâre
philobarbaros:	yabancıları seven, yabancı dostu
philomathēs:	öğrenmeye teşne, bilgiye susamış
philosophein:	bilgeliğin peşinden gitmek, bilgeliğe sevdalanmak; felsefe yapmak; belirli bir düşünce ortaya koymak yahut görüş belirtmek
philosophia:	bilgelik yahut hikmet severlik, felsefe
philosophos:	bilgelik/hikmet sever, filozof
phlegma:	balgam, bedeni oluşturan temel salgılardan biri
phlegmatōdēs:	(<i>mizâç</i>) balgamî; balgamlı mizâca sâhip kişi
phthinōdes:	(<i>mizâç</i>) veremli
physis:	1. doğa, tabiat; kata physin: doğa yasası gereği, doğal nedenlere bağlı olarak; 2. bedensel yapı, vücut, bünye, mizâç, yaradılış, hilkat; physis anthrōpou: insan doğası, insanın vücut yapısı yahut mizâci; 3. doğal düzen, doğanın işleyişi; 4. (<i>yaratıcı bir güç olarak</i>) doğa; 5. (<i>ateş, hava, su vs. gibi</i>) ilk ilke, temel unsur, arkhē
planē:	sürekli gezip dolaşma, dur durak bilmez yolculuk
poiētēs:	şâir
poinē:	cezâ, diyet, kan parası

polyistōr:	çok bilen kimse, bilgiç, allâme
polymathiē:	çok şey bilme hâli, bilgi kumkumalığı, malumattarlık, allâmelik
polyplanēs:	çok gezen kimse, seyyah
pragma:	sorun, mesele, mevzu
prophasis:	neden, bahane
prothymos:	istekli, hevesli, teşne
psykhē:	ruh
psykhron:	soğuk, salgılarıyla da ilişkilendirilen temel zıtlık yahut niteliklerden biri
pynthanesthai:	1. soru sormak; 2. sorup öğrenmek, soru sorarak bilgi edinmeye çalışmak, ağız yoklamak; 3. araştırıp ortaya çıkarmak, sorup soruşturarak yahut ağız yoklayarak bilgi toplamak

-R-

rhapsōidos:	gezgin şâir
--------------------	-------------

-S-

saphēneia:	açık ve seçik olma, apaçıklık; şüphe götürmez yahut apaçık bilgi
saphēs:	açık, aşikâr, kesin, sarih
sēmeion:	bulgu, belirti, emâre
sōma:	beden, vücut, gövde; madde, cisim
sophia:	bilgelik, hikmet; felsefe
sophistēs:	bilgin, âlim, allâme, sofist, bilgiç
sophos:	bilge, hakîm; belirli bir konuda bilgisi, görgüsü, donanımı yahut becerisi olan kişi; aklına, fikrine güvenilen kimse
sperma:	tohum, meni, döl
stoikheion:	unsur, öge; varlığı teşkîl eden yapı taşları
sylogismos:	çıkarım; kıyâs; tümdengeliş, bkz. apagōgē

symballesthai:	1. karşılaştırmak, biraraya getirip mukayese etmek; 2. edinilen rivâyetleri karşılaştırıp tutarlılıklarını tespit etmek
sympatheia:	duygudaşlık, hemhâl olma
sympherein:	(<i>bir şeyle</i>) bağdaşmak, tutarlı olmak

-T-

tekhnē:	1. beceri, mahâret, mârifet; 2. (<i>olumsuz anlamda</i>) kurnazlık, hilekârlık; 3. bir işin yapımına ilişkin kurallar ile yöntemler dizgesi; 4. belirli kurallar ile yöntemler çerçevesinde icrâ edilen hüner, sanat; akli temellere dayalı bilim
tekmairesthai:	tahmin etmek, belirti yahut bulgulardan hareketle çıkarımda bulunmak, tahmin yoluyla bilinenlerden hareketle bilinmeyenlere varmak
telos:	gâye, nihâî amaç
thauma:	(<i>bilginin ilk basamağı olarak</i>) hayret, şaşma
thaumastos:	olağanüstü, mucizevî
theōsasthai:	görmek, gözüyle tanık olmak; temaşa etmek izlemek, seyretmek
theios:	tanrısal, ilahî, uhrevî
theōrētikos:	nazarî, teorik
theōria:	1. dünyayı gezip görme; bilgilenme amacıyla çıkılan yolculuk; 2. görme, izleme, seyre dalma; 3. düşünme, tefekkür, teemmül, temaşa, manevî seyir; 4. teori, nazariye; 5. görüş, bakış, yaklaşım
theos:	tanrı
theosebēs:	içinde tanrı korkusu olan, dindar
therapeia:	1. bakım, özen, tedavi; 2. tedavi yöntemi
thermon:	sıcak, salgılarıyla da ilişkilendirilen temel nitelik yahut zıtlıklardan biri
thnētos:	fânî, ölümlü, insan

tykhē: şans, tâlih, kader; (*zorunluluğa karşıt olarak*) tesâdüf, rastlantı

-Z-

zōē: canlılık, dirilik, yaşama

zōion: canlı; hayvan

EK 2: ZAMAN ÇİZELGESİ

(Bu çizelge, çalışmamızın konusunu teşkil eden zaman diliminde gerçekleşmiş mihenk taşı niteliğindeki belli başlı tarih, kültür ile felsefe-bilim olaylarını kapsamaktadır.)¹

MÖ yak. 1270(?)	Troia Savaşı
MÖ yak. 1200	İlk Yunan kolonileşme hareketi (Küçük Asya)
MÖ yak. 850-750	Homeros'a atfedilen Ilias ile Odysseia destanları
MÖ 750	İkinci Yunan kolonileşme hareketi (Batı ile Doğu)
MÖ yak. 700(?)	Hesiodos: Homeros'tan sonra gelmiş büyük destan şâiri, Theogonia (Tanrıların Doğuşu) ile Erga kai Hēmerai (İşler ile Günler) adlı destanların müellifi
MÖ 664-610	Mısır kralı I. Psammetikhos; Yunanlıların Mısır deltasında ticarî faaliyetlere başlaması
MÖ 650-600	Kanun koyucular dönemi (Lykourgos, Drakon vs.)
MÖ yak. 635-558	Solon: Atinalı kanun koyucu, devlet adamı, şâir
MÖ 626-547	Lidya kralı Kroisos
MÖ yak. 620-540	Thales: Felsefenin başlatıcısı addedilen Miletoslu filozof
MÖ yak. 610-546	Anaksimandros: Miletoslu filozof, Thales'in halefi
MÖ 600	Şâir Sappho ile Alkaios
MÖ yak. 600-550	Miletos Okulu
MÖ 593	Atinada Solon reformları
MÖ 585	Thales'in tahminde bulunduğu güneş tutulması
MÖ yak. 585-528	Miletoslu Anaksimenes
MÖ yak. 576-529	Pers kralı Büyük Kyros

---

¹ Burada sunulan zaman çizelgesi konusunda bkz. Brunshwig & Lloyd (ed.) 1996: 999-1005; Preus 2007: xix-xxiv; Durah 2014: 131-179; Grant 1995: 411-414.

MÖ yak. 570-465	Kolophonlu Ksenophanes
MÖ yak. 570-490	Samoslu Pythagoras
MÖ yak. 570-490	Krotonlu Alkmaion
MÖ 546	Kyros'un Lidyayı fethi; Pythagoras'ın Samos'tan ayrılıp Mısıra gitmesi; Ksenophanes'in memleketi Kolophon'u terkedip bir ömür sürecek seyahatlere adım atması
MÖ yak. 545-480	Efesli Herakleitos
MÖ 525/4-456	Aiskhylos: Atinalı tragedya yazarı
MÖ 520	Pers kralı Dareios'un Babilî fethi
MÖ 510-490	Miletoslu Hekataios'un seyahatleri
MÖ yak. 510-450	Elealı Parmenides
MÖ 508-507	Atinada Kleisthenes reformları
MÖ 500	Herakleitos'un ünlenmesi
MÖ yak. 500-428	Klazomenaili Anaksagoras
MÖ yak. 492-432	Akragaslı Empedokles
MÖ 490	Marathon Savaşı
MÖ yak. 490-420	Abderalı Protagoras
MÖ 484-425	Halikarnassoslu Herodotos
MÖ 483-373	Gorgias: Leontinoilu sofist
MÖ 481	Atina-Sparta İttifakı ve İkinci Pers Savaşı
MÖ 480	Salamis Savaşı
MÖ yak. 480-400	Abderalı Leukippos
MÖ yak. 470-442	Samoslu Melissos
MÖ yak. 470-385	Krotonlu Philolaos
MÖ 469-399	Sokrates
MÖ 460-429	Perikles'in Atinada yönetimi ele geçirmesi
MÖ yak. 460-399	Keoslu Prodikos
MÖ yak. 460-370	Abderalı Demokritos
MÖ yak. 460-380	Asklepiosoğlu Hippokrates: Akla dayalı hekimliği kuran İstanköylü hekim/filosof
MÖ yak. 454	Anaksagoras'ın dinsizlikle suçlanması

MÖ yak. 450	Pamenides ile Zenon'un Atınayı ziyareti
MÖ yak. 450-380	Megaralı Eukleides: Megara Okulu'nun kurucusu
MÖ 447	Parthenon'un inşâsı
MÖ 440-370	Atinalı Antisthenes
MÖ yak. 435-356	Kyreneli Aristippos: Kyrene Okulu'nun kurucusu
MÖ 431-404	Atinalılar ile Spartalıları karşı karşıya getiren ünlü Peloponnesos Savaşları
MÖ yak. 428-354	Ksenophon: Sokrates'in öğrencisi, ünlü komutan, devlet adamı, filozof
MÖ 427-347	Atinalı Platon: Sokrates'in önde gelen öğrencisi, Akademeia'nın kurucusu
MÖ 423	Aristophanes'in Sokrates'i hicveden Bulutlar adlı komedyasının sahnelenmesi
MÖ yak. 412-322	Sinoplu Diogenes: Kynik okulun kurucusu
MÖ yak. 408-339	Speusippos: Platon'un yeğeni olup kendisinden sonra Akademeia'nın başına geçen filozof
MÖ 404	Atınada tiranların başa geçtiği Otuzlar yönetimi
MÖ 399	Sokrates'in yargılanarak idama mahkûm edilmesi
MÖ yak. 396-314	Ksenokrates: Speusippos'tan sonra Akademeia'nın başına geçen kişi
MÖ 385-322	Aristoteles: Platon'un gözde öğrencilerinden olup Büyük İskender'in hocalığını yapmış Makedonyalı filozof, felsefe-bilimin kurucusu

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında İstanbulda doğdu. 2004 yılında İstanbul Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalından mezun oldu. 2005 yılında aynı kürsüde Yüksek Lisans öğrenimine başladı; Prof. Dr. Güler Çelgin ile Prof. Dr. Ş. Teoman Duralı'nın danışmanlığında yürüttüğü "Hesiodos'ta **Ergon**" başlıklı tezini 2008 yılında başarıyla tamamlayarak MA unvanı almayı hak kazandı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalında Doktora öğrenimine başladı. 2007-2012 yılları arasında misafir öğretim görevlisi olarak bulunduğu Galatasaray Üniversitesi, Felsefe Bölümünde **Yunanca Felsefe Kavramlarına Giriş I-II, Yunanca Felsefe Kavramları I-II, Yunanca Metin Okuma ve Çeviri** adlı dersleri verdi. Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken'in danışmanlığında Eski Yunanca ile Latince metinlerin özgün dillerinden çevrilerek iki dilli edisyonlar hâlinde Türkçeye kazandırılmasını amaçlayan **Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri Dizisinin yayıma hazırlanması sorumluluğunu** üstlendi. Başta Kabalcı Yayınevi olmak üzere çeşitli yayınevleri için çevirmenlik yaptı, ayrıca editör olarak pek çok eseri yayın hayatına kazandırdı. Platon'un **Symposion (Şölen)** ile **Erastai (Âşıklar)** adlı diyaloglarını, Dionysios Thraks'ın **Tekhnē Grammatikē (Gramer Sanatı)** adlı eserini, son olarak da Hippokrates'in **Aforizmalar**'ını Eski Yunanca aslından çevirerek dilimize kazandırdı. 2013 yılında İstanbul Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalına Araştırma Görevlisi olarak atanmış olup hâlen bu görevini sürdürmektedir.